

TAMPEREEN YLIOPISTO

Kristiina Turunen

URHEILUKENTÄSTÄ KAUPUNGINOSAKSI

Pyynikinrinteen kaupunginosan syntyminen 1902

Historian pro gradu -tutkielma

Tampere 2015

Tarkastelen tutkielmassani 1900-luvun alun tamperelaisen Pyynikinrinteen kaupunginosan syntymistä, sen syntymiseen liittyneitä motiiveja ja sen seurauksia. Osoitan että kunnallispolitiikan ennakkoluuloton ja myös kansallishenkinen asennoituminen synnytti lopulta erityisen kaupunginosan. Kaupunginosan asemakaavan suunnitteli Lars Sonck ja se perustui itävaltalaisen arkkitehdin Camillo Sitten uudenlaiseen kaupunkisuunnittelun ideologiaan.

Itävaltalainen arkkitehti Camillo Sitte esitti vuonna 1889 keskiaikaiseen ja luonnonmukaisempaan kaupunkirakenteeseen perustuvan ideologiansa teoksessaan *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*. Sitten esittämät ajatukset kaupunkien suunnittelusta olivat täysin vastakkaiset vallalla olleeseen ruutukaava-suunnitteluun. Suomessa Camillo Sitten ajatuksia esitti ensimmäisenä arkkitehti Lars Sonck, joka myös suunnitteli myöhemmin useita asemakaavoja Sitten ajatuksiin perustuen, mukaan lukien Pyynikinrinteen asemakaavan. Tampereen kaupunki oli vuosisadan vaihteessa kasvava teollisuuskaupunki jonka asemakaavaa laajennettiin kasvun tahdissa ja ruutukaavassa pysyen. 1900-luvun alussa tapahtui kuitenkin tähän kaavaan poikkeama. Tämä loikkaus ruutukaavasta luonnonmukaisempaan suunnitteluun jäi ainoaksi mutta sitäkin erityisemmäksi.

1800-luvun lopun liberalismien aika alkoi muuttaa yhteiskuntaa porvarilliseksi *kansalaisyhteiskunnaksi*. Tämä muutos vaikutti fennomaanisen kansansivistysliikkeen; raittiusliikkeen kautta myös tamperelaisten työväestön ja alempien toimihenkilöiden vapaa-ajan käyttöön. Raittiusliikkeen aloittama yhdistystoiminta vaikutti urheilutoiminnan leviämiseen Tampereella, ja lopulta sen vaikutus oli niin suurta, että urheiluseurat tarvitsivat asianmukaiset harrastusalueet. Urheilukentän suunnittelusta asia eskaloitui kaupunginosan suunnitteluksi.

Tutkielman kehityskaari ei olisi täydellinen ilman lopputulemaa, Lars Sonckin piirtämän asemakaavan toteutuksen käsittelyä. Tarkastelen kokonaisuutta alkaen arkkitehtuurin kehityksestä 1800-luvun lopulta ja Pyynikinrinteen toteutukseen 1930-luvulle asti. Tutkielman aikajaksoksi muodostuu kokonaisuudessaan noin 50 vuoden jakso ajoittuen vuosien 1880–1930 välille.

Tutkielman ajankohta sijoittuu 1800-luvun lopun autonomian ajan poliittisen epävakauden aikaan ja sen vaikutuksia olivat mm. venäläistämistoimenpiteet. Asemakaavasuunnittelu on aina poliittista toimintaa, joten käsittelen myös autonomian ajan politiikan vaikutusta kaupungin päättäjien ja hallintokoneiston toimintaan. Tarkastelen miten asia eteni kaupungin prosesseissa ja miten lopulta päädyttiin julistamaan asemakaavakilpailu.

Tutkielman päälähteet ovat arkistolähteet, asiakirja-aineisto, aikalaiskirjallisuus ja tutkimuskirjallisuus. Kaupungin arkkitehtuurin ja asemakaavoituksen suunnittelu poliittisen epävakauden aikana avasi mielenkiintoisen näkymän suomalaisen yhteiskunnan muuttumiseen.

Sisällysluettelo

1. Johdanto.....	1
1.1 Tutkimuskysymys ja käsitteet	1
1.2 Lähteet ja metodologia	3
2.0 Kaupungin kasvu ja Pyykin luma	6
2.1 Asemakaavaa laajennetaan	6
2.2 Kaupunki piirtää Sporttikentän	8
2.3 Kenttäsuunnitelmat kunnallispäättäjien käsittelyssä	14
2.4 Pyykin asemakaavan palkintokilpailu	20
2.5 Lars Sonckin Pyykinrinteen suunnitelma	23
3.0 Lars Sonck ja Camillo Sitten kaupunkirakennustaide.....	28
3.1 Arkkitehti Lars Sonckin taustasta ja sen merkityksestä	28
3.2 Kipinä ruutitynnäriin	32
3.3 Uuden kaupunkisuunnittelun idea	34
3.4 Arkkitehtien ammattikunta Suomessa	35
4.0 Pyykinrinteen toteutus	38
4.1 Odotuksen aika	38
4.2 Rakentamisen valmistelu	45
5.0 Arkkitehti Bertel Strömmer Pyykinrinteen toteuttajana	52
5.1 Strömmerin tausta ja ura	52
5.2 Strömmer ja sitteläinen Pyykinrinne	55
6.0 Urheilukentän rakentaminen	58
6.1 Pyykin urheilukenttä ja Bertel Strömmer	58
6.2 Urheiluseurojen syntyminen Tampereelle – miksi ja miten	59
6.3 Voimistelujuhlia ja urheilukisoja	63
6.4 Voimistelun ja urheilun poliittisuus	69
6.5 Tampereen suomalaisuusliikkeen motiivit ja taustat urheilukentän syntymiseen.....	72
7.0 Pyykinrinteen merkitys ja perintö	75
Symboliset ympäristöt.....	75
Lähteet ja kirjallisuus.....	79

1. Johdanto

1.1 Tutkimuskysymys ja käsitteet

Tarkastelen tutkielmassani 1900-luvun alun tamperelaisen Pyynikinrinteen kaupunginosan syntymistä, sen syntymiseen liittyneitä motiiveja ja sen seurauksia. Voimistelu ja urheilu, venäläistämistoimet, kansallistunne ja kunnallispolitiikka yhdessä synnyttivät lopulta erityisen Lars Sonckin suunnitteleman, itävaltalaisen Camillo Sitten uudenlaiseen kaupunkisuunnittelun ideologiaan perustuvan kaupunginosan.

Itävaltalainen arkkitehti Camillo Sitte esitti vuonna 1889 luonnonmukaisuuteen ja keskiaikaiseen kaupunkirakenteeseen perustuvan ideologiansa teoksessaan *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*. Sitten esittämät ajatukset kaupunkien suunnittelusta olivat täysin vastakkaiset vallalla olleeseen ruutukaava-suunnitteluun. Suomessa Camillo Sitten ajatuksia esitti ensimmäisenä arkkitehti Lars Sonck, joka myös suunnitteli myöhemmin useita asemakaavoja Sitten ajatuksiin perustuen.¹ Tampereen kaupunki oli vuosisadan vaihteessa kasvava teollisuuskaupunki jonka asemakaavaa laajennettiin kasvun tahdissa ja ruutukaavassa pysyen. 1900-luvun alussa tapahtui kuitenkin tähän kaavaan poikkeama. Tämä loikkaus ruutukaavasta luonnonmukaisempaan suunnitteluun jäi ainoaksi mutta sitäkin erityisemmäksi.

Tampereen kaupungin teollinen kehittyminen 1850-luvulta lähtien oli hitaasti kasvavaa kiihtyen vuosisadan loppua kohden. Teollisuuskaupungin väestön sosiaalinen rakenne noudatti tehtaiden väen rakennetta; enemmistö asukkaista oli tehtaiden ja muiden alojen työntekijöitä, seuraavaksi eniten oli porvaristoa, johon kuuluivat kauppiaat ja käsityöläiset, vähiten kaupungissa oli virkamiehiä ja säätyläisiä. Vuosisadan lopulla kaupunkien kasvaessa kauppa ja palveluala kokivat muutoksen ja sen myötä syntyivät uudet palveluammatit ja alempien toimihenkilöiden luokka.² Kaupungin demografinen muutos

¹ Esim. Kolbe 1988, 46. Nikula 1993, 111–112.

² Haapala, 1986. 28–31. Rasila 1984, 15–17.

kuvaa samalla suomalaisen yhteiskunnan muutosta; hitaasti murtuvan säätyajan aikaa.

1800-luvun lopun liberalismien aika alkoi muuttaa yhteiskuntaa porvarilliseksi *kansalaisyhteiskunnaksi*.³ Tämä muutos vaikutti fennomaanisen kansansivistysliikkeen kautta myös tamperelaisten työväestön ja alempien toimihenkilöiden vapaa-ajan käyttöön. Tutkimuskysymykseeni vastaa miten tämä vapaa-ajan käyttö vaikutti Pyynikinrinteen asemakaavasuunnittelun aloitukseen. Tarkastelen miten asia eteni kaupungin prosesseissa ja miten lopulta päädyttiin julistamaan asemakaavakilpailu.

Näkökulma ei sinällään ole perinteinen kaupunkisuunnittelun näkökulma. Tutkielmassani tutkin miten raittiusliikkeen aloittama yhdistystoiminta vaikutti urheilutoiminnan leviämiseen Tampereella, ja miten se eskaloitui ensiksi urheilupuiston ja lopulta myös uuden kaupunginosan syntyyn. Erityisen asiasta tekee sen, että kaupunginosa suunniteltiin erityisen uuden luonnonmukaisemman kaupunkisuunnittelun mukaan.

Uuden kaupunkisuunnittelu ideologian erityisyyttä ei voi täysin ymmärtää tietämättä ajankohdan arkkitehtuurin taustoja ja tilannetta. Alueen suunnittelijalla Lars Sonckilla on asiaan erityisen merkittävä rooli, joten esittelen arkkitehtuurin, ideologian ja arkkitehdin ja hänen merkityksensä omana osionaan.

Asemakaavasuunnittelu on aina poliittista toimintaa ja koska tutkielman ajankohtana autonominen Suomi oli venäläistämistoimenpiteiden alainen, selvitän tutkimuskysymystä tukien asemakaavaan suunnitteluun vaikuttaneiden kunnallisen virkamiehien poliittisia taustoja ja motiiveja.

Pyynikinrinteen erityisen asemakaavan ja sen toteutuksen välillä kului monta vuotta ja sen väliin mahtui yhteiskuntaa radikaalisti muuttanut suurlakko. Poikkeukselliset yhteiskunnalliset muutokset olisivat voineet haudata kansallisromanttishenkisen asemakaavasuunnitelman. Perustellusti tarkastelen tämän vuoksi miten ja miksi erityinen asemakaava toteutettiin Pyynikinrinteen osalta.

Olen jakanut tutkielman kysymyksenasettelun mukaisesti. Ensimmäiseksi selvitän

³ Haapala, 1986. 102.

Pyynikinrinteen asemakaavan syntymiseen johtaneet vaiheet. Toisessa osiossa tarkastelen arkkitehtuurin taustaa, ideologiaa ja Lars Sonckin merkitystä. Lopuksi käsittelen Pyynikinrinteen toteutuksen eri vaiheet 1930-luvulle asti. Koska urheilun merkitys alueen suunnittelun aloittamiselle oli perustava, tarkastelen tamperelaisen urheilun kehityksen urheilukentän tarpeeseen asti. Tutkielman aikajaksoksi muodostuu kokonaisuudessaan noin 50 vuoden jakso ajoittuen vuosien 1880–1930 välille.

Arkkitehtuurissa keskityn keskeisiin arkkitehtuurin kehityslinjoihin ja merkityksiin. Tarkastelen lähinnä Tampereen ja Pyynikinrinteen asemakaavoitusta ja rakentamista, mutta *sitteläisen* erityisyyden ymmärtämiseksi käytän esimerkkeinä myös vastakkaisia suunnittelukohteita. Keskityn arkkitehtuurissa *asemakaavoitukseen*, sillä se on tutkielman pääkysymys.

Rajaan tutkimuksen voimistelun ja urheilun osalta vain miesten harrastustoimintaan. Osaltaan tämä johtuu harrastustoiminnan alun sukupuolisesti rajoittuneesta toiminnasta, vain miehet harrastivat aluksi voimistelua ja urheilua. Vaikkakin naiset tulivat erityisesti työväenseurojen voimistelijoina melko varhain mukaan, olen rajannut tutkimusalueen myös työekonomiselta kannalta vain miesten harrastusseuroihin. Päätöstä vahvistaa se seikka, että naisilla ei ollut suoraa päätäntävaltaa tutkimuskohteissa kunnallisella tasolla ja tutkielmani ei käsittele ainoastaan tamperelaisen urheilutoiminnan kehitystä vaikkakin naisurheilu olisi erittäin kiitollinen ja mielenkiintoinen tutkimuskohde. Voimisteluharrastus tuli Suomeen 1880-luvulla yläluokkaisena pienimuotoisena harrastuksena. Kansansivistystyön toimesta raittiusseurojen harrastuspiirit levittivät harrastustoiminnan työväestön keskuuteen, josta se levisi nopeasti myös tehtaalaisseuroihin.

Politiikan osalta käsittelen valtiollisen politiikan vaiheita taustan ymmärtämiseksi. Autonomisen ajan suomalaisuusliike kuului oleellisesti tamperelaiseen porvarilliseen kunnallispolitiikkaan.

1.2 Lähteet ja metodologia

Tutkielman päälähteinä olen käyttänyt Tampereen kaupungin valtuuston asettaman kaunistuskomitean asiakirjoja, rahatoimikamarin pöytäkirjoja sekä Tampereen Teknillisen seuran arkistoa Tampereen kaupunginarkistosta. Tampereen kaupungin hallinnon asiakirjat

ovat olleet saatavilla lukuun ottamatta asemakarttatoimikunnan arkistoa, joka on jostain syystä puutteellinen. Lisäksi olen käyttänyt aineistona asiakirja-aineistoa, aikalais- ja tutkimuskirjallisuutta. Tämä ei oleellisesti vaikeuttanut tutkimustyötä, komitean päätökset olivat löydettävissä kaunistuskomitean ja rahatoimikamarin pöytäkirjoista. Asemakarttakomitean puuttuvista pöytäkirjoista olisi kuitenkin voinut löytää asian käsittelyyn liittyvää oleellista tietoa, joka jäi nyt saamatta.

Kaunistuskomitea oli kaupungin asemakaavan ja puistoalueiden asiantuntijakomitea. Se vastasi asemakaavan käytännön suunnittelusta ja toteuttamiseen liittyvien asioiden esittämisestä päätöskelpoisena valtuustolle. Komiteat valittiin aina määräajoiksi, ja kaunistuskomitean jäsenenä oli aina ainakin yksi arkkitehti ja kaupungin puutarhuri. Muut jäsenet olivat myös joko kaupunginvaltuuston jäseniä tai jonkun muun komitean jäseniä. Rahatoimikamari oli kaupungin talouselin. Se päätti ja myös ehdotti kaunistuskomitean päätöksiin ja ehdotuksiin liittyviä asioita suhteessa siihen oliko asia kaupungin talouden kannalta oleellinen. Rahatoimikamari antoi puoltavan tai kieltävän lausunnon valtuuston päätöksentekoa varten. Tampereen Teknillisen seuran arkistosta olen käyttänyt seuran pöytäkirjoja. Tampereen Teknillinen seura oli perustettu 1893, sen jäsenenä oli kaupungin ja tekniikan ja teollisuuden palveluksessa olevia insinöörejä, tekniikkoja, arkkitehtejä, lääkäreitä ja apteekkareita. Teknillinen seura toimi II-maailmansotaan saakka ikään kuin kaupungin teknisenä lautakuntana. Kaupunki kääntyi Teknillisen seuran puoleen tarvitessaan asiantuntijoiden lausuntoa tekniikkaan liittyvissä asioissa.

Arkkitehtuurin historiasta käytössä on ollut arkkitehtuurin tutkimuskirjallisuus ja Tampereen paikallishistoria. Kaupunginarkkitehti Bertel Strömmerin arkistoaineisto Tampereen kaupungin arkistossa oli erityisen ilahduttava varsinkin valokuvakokoelmansa ansiosta.

Sen sijaan arkistolähteet tamperelaisen voimistelu- ja urheiluhistorian osalta ovat osittain kadonneet, mutta lähdetietoa löytyi myös aikalaiskirjallisuudesta. Kolmesta käyttämästäni tamperelaisen urheiluseuran aineistosta ei löytynyt kuin yhdestä ainoastaan alkuperäinen pöytäkirja. Muissa käytin urheiluhistoriateoksia. Näissä myös vahvistettiin, että arkistoaineisto on kadonnut sisällissodan aikana. Koska aikalaiskirjallisuuden tieto on suurelta osin muistitietoa ja eri teoksissa oli pieniä ristiriitaisuuksia, olen vertaillut tietoa ristiin eri urheiluseurojen historiateoksien avulla ja käyttänyt tietojen todentamisessa akateemista urheiluhistorian tutkimusta ja sanomalehdistä tamperelaista Aamulehteä ja muuta yleistä

paikallishistoriantutkimusta. Kuitenkaan kaiken muistitiedon varmennusta en saanut kaikilta osin varmistettua. Tästä huolimatta rohkenin käyttää muistitietoa tutkimuksen aineistona, sillä tutustuessani tutkielman edetessä lukuisiin tamperelaisiin voimistelun alkutaipaleeseen ja niitä sivuaviin tai liittyviin dokumentteihin, sain riittävän yleiskuvan ja varmuuden muistitiedon riittävästä todistusvoimasta yleisellä tasolla. Tamperelaisen 1800-luvun urheilun tieteellistä urheilututkimusta ei varsinaisesti ja yllättäen ole. Urheiluseurojen toimintaan on viitattu työväen- ja raittiusliikkeen tutkimustraditiossa, mutta itse liikuntaelämän tutkimus puuttuu.

Valtiollisen politiikan yleislinjauksiin olen käyttänyt akateemisia poliittisen historian tutkimuksia. Kaupungin poliittisten vaikuttajien poliittisen toiminnan osoittaminen, suomalaisuusliikkeen ja erityisen vastarintaliikkeen, kagaalitoiminnan toimien todentaminen asemakaavatoimien osalta pro gradu -tutkielman puitteissa oli haastavampi tehtävä. Julkiset toimet olivat luotettava lähde, mutta kagaalitoiminnan osalta lähdekritiikki perustui osin akateemiseen poliittisen historian tutkimusperinteeseen, osin aikalaisteoksiin. Henkilöiden muun toiminnan perusteella muodostuneen kuvan johdosta katsoin muistitiedon vastaavan riittäväällä tasolla tutkimuskysymykseen. Pysin osoittamaan, että suomalaisuusliikkeellä oli intressit ja tilaisuus ohjata asemakaavan käyttöä haluamaansa suuntaan.

Kaupunkitutkimuksesta ja arkkitehtuurista on paljon tutkimuskirjallisuutta. 1900-luvun alun kaupunginosan syntymisestä ja asemakaavoituksesta on erinomaisia tutkimuksia mm. Laura Kolben historian väitöskirjaan perustuva *Kulosaari –unelma paremmasta tulevaisuudesta* (1988), jonka aikajakso osuu strategisesti vain hieman myöhemmälle ajalle. Tämä ei kuitenkaan ole ongelma, sillä asemakaavan toteutuksessa aikaerolla ei ole merkitystä. Riitta Nikulan *Yhtenäinen kaupunkikuva 1900–1930, Suomalaisen kaupunkirakentamisen ihanteista ja päämääristä, esimerkkeinä Helsingin Etu-Töölö ja Uusi Vallila* (1981) on ollut relevantti kaupunkitutkimuksen teos. Pyynikinrinteestä ja sen suunnittelusta on lyhyesti lähinnä Lars Soncktiin liittyen Paula Kivisen *Tampereen Jugend* -teoksessa.

Arkkitehtuurin merkitykseen ja ideologiaan olen perehtynyt mm. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtuurin ja yhdyskuntasuunnittelun eri julkaisuihin. Näistä mainitsen erityisesti Liisa Knuutin teoksen *Identiteetin merkitys kaupunkisuunnittelussa. Ympäristö taide identiteetti* (1994).

Pyynikinrinnettä on käsitelty yleisellä tasolla paikallishistorioissa, mm. Eino Jutikkalan *Tampereen historia III. Vuodesta 1905 vuoteen 1945* (1979) tai Viljo Rasilan *Tampereen historia.2, 1840-luvulta vuoteen 1905* (1984). Tampereen yliopiston Koskesta voimaa - verkkosivuston Pyynikinrinnettä koskeva osio kertoo lähinnä lyhyesti 1920-luvun Pyynikinrinteen rakennuskannasta. Tampereen teknillisen yliopiston arkkitehtuurin laitokselta löytyi muutama tutkielma rakennuskantaan liittyen joita olen hyödyntänyt oman taustatiedon lisäämiseksi.

2.0 Kaupungin kasvu ja Pyynikin lumo

2.1 Asemakaavaa laajennetaan

Vuosisadan vaihde oli koko Suomessa asteittaista siirtymistä moderniin teolliseen yhteiskuntaan. Tampereella teollistuminen kiihtyi 1870-luvulta lähtien. Kaupungin kasvu oli tavallista voimakkaamman taloudellisen kasvun ja väestönkasvun aikaa.⁴ Kaupungin asuttaminen oli sekä hallittua että hallitsematonta.

Kaupunki oli laajentunut ensiksi vuonna 1877 itään ja kasvanut kolminkertaiseksi pinta-alaltaan. Väestönkasvu jatkui tasaisena, esimerkiksi vuonna 1855 kaupungin väestön määrä oli yli 16 tuhatta. Kaupungin kasvaessa se haki vähitellen uutta muotoaan ja kaupunginarkkitehti F.L. Caloniuksen piirustuspöydällä syntyivät kaupungin tarkat ruutukaavat. Calonius piirsi 1886 ankaran ruutukaavan Kyttälään ja Tammelan keskiosaan.⁵ Hallitsemattoman asuttamisen seurauksena syntyneen Kyttälän hökkelikylän terveydelliset ja sosiaaliset ongelmat pakottivat kaupungin lopulta järjestämään Kyttälän asuinalueen myöhemmin uudelleen. Käytännössä tämä tarkoitti Kyttälän tyhjentämistä ja asukkaiden pakkomuuttoa lähialueille. Näin syntyivät Armonkallio, Järvensivu ja Pispala.⁶ Uudet asemakaavat Kyttälään, Tammelaan ja Amuriin piirsi myös itsekin uusi kaupunginarkkitehti Lambert Petterson. Kaupungin asemakaavaa oli jo laajennettu vuonna 1896 Amurissa Sepänkatuun ja kohti VII kaupunginosaa Pyynikillä nykyiseen Palomäentien reunamille asti.

⁴ Haapala 1986, 102.

⁵ Rasila 1984, 150–207.

⁶ Haapala 1986, 157.

Laajempaa asutusta alueella ei vielä ollut.⁷

Poliittistaloudellisesti teollistuminen on yksinkertaisesti teollisuuslaitosten syntymistä. Kulttuurisesti teollistuminen näkyy kaupunkirakenteessa virkistysalueitten eriyttämisessä, esimerkiksi rantojen ottamisesta virkistyskäyttöön.⁸ Tampereella Pyynikin alue oli ollut kaupungin perustamisesta lähtien kaupunkilaisten karjan yhteislaitumena. 1800-luvulla Pyynikin harju muuttui kasvavan kaupungin asukkaiden yleiseksi virkistyspaikaksi, mm. vuonna 1840 rakennettiin paviljonki ja vuonna 1868 harjun laelle rakennettiin ”Ilomäeksi” nimetty huvihuone.

Vuosisadan vaihteessa alueella piti mm. raittiusliike kansankokouksiaan ja vapaapalokunta järjesti kansanjuhlia.⁹ Pyynikin korkeaan harjumaisemaan rakennettiin matkailijoita varten näkötorni. Torni oli avoinna huhtikuusta lokakuuhun. Harju olikin suosittu vierailupaikka ja näkötorinissa vierailivat niin matkailijat kuin paikalliset. Vierailuelämyksen kruunasi käynti huvihuoneen kahvilassa leivonnaisella. Leivonnaisten loppuminen kesken kaiken kirvoitti vierailijat harmistuneena mainitsemaan asiasta tornin nimikirjassa tuon tuosta. Aina eivät lippujen hinnatkaan miellyttäneet: ”Hävyttömästi nyljetty pileteistä.”¹⁰ Näkötorin rakentaminen harjulle merkitsi myös sitä, että harjun erikoisuus ja maisema-arvot oli ymmärretty myös kaupungin taholta. Matkailijoille ja paikallisille näkötorni mitä ilmeisimmin kelpasi vieraskirjan merkintätiheyttä tarkastellessa.

Pyynikinharjun alue pysyi pitkään muuten rakentamattomana, asutusta alkoi tulla vuosisadan viimeisen vuosikymmenen aikana. Kirjoihin on merkitty 33 henkilöä. Vuosisadan vaihteessa asukkaita oli jo 284.¹¹ Määrä oli kuitenkin vähäinen koko kaupungin väkimäärään suhteutettuna, kaupungissa asui jo reilut 34 tuhatta asukasta ja kaikki suhteellisen pienellä alueella.¹² Asukkaat olivat pakkautuneet tiiviisti kaupungin keskustaan tehtaiden lähetyville.

Kaupungin virkamiehet olivat kiinnostuneena silmäilleet Pyynikin maita

⁷ Rasila 1984, 150–207.

⁸ Karvinen 1995, 48.

⁹ Rasila 1984, 669–674.

¹⁰ Rahatoimikamari. Ilomäen näkötorin nimikirja 1888–1902. 335/VI 13 G . TKA.

¹¹ Louhivaara 1999, 68.

¹² Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1906.

rakentamistarkoituksessa. Rahatoimikamari esitti vuonna 1887 Pyynikin rannan jakamista tehdastonteiksi, mutta ”ihana näköala ja kaunis asema” havahduttivat kaupunginjohton toisiin ajatuksiin.¹³ Pyynikin rannat säästyivät vielä siis täpärästi. Pyynikin metsään kaupunginjohton kädet eivät olisi päässeet käsiksi vaikka olisivat niitä kiinnostuneena katselleetkin. Pyynikin metsä oli suojeltu Suomen Metsä-Ylihallituksen vuonna 1890 vahvistaman säännön mukaan; jonka mukaan metsä oli säilytettävä, kasvatettava ja hoidettava puistona.¹⁴ Tämä seikka, että metsä ja sen rannat säilyivät, olivat tärkeä osa tulevaisuuden tapahtumaketjua. Kuitenkin huolimatta sukupolvelta toiselle siirtyvästä virkistysperinteestä harjun alue nimitettiin virallisesti kansanpuistoksi vasta 1930-luvulla.¹⁵

Harjun alue jäi toistaiseksi metsineen ja rantoineen luonnontilaiseen virkistyskäyttöön, mutta muuten kaupungin asemakaavoitusta kohtaan tuli uusia paineita. Kaupungin kasvu ja yhteiskunnallinen kehitys, mm. raittiusliikkeen aloittamat voimistelu- ja urheiluharrastukset johtivat siihen, että kaupungin asemakaavoitukseen piti lisätä myös urheilulle sopivat alueet. Voimistelu- ja urheiluharrastus kasvoi ja sai Tampereella niin paljon suosiota, että käsittelen aihetta tutkielmassa myöhemmässä osassa erikseen.

2.2 Kaupunki piirtää Sporttikentän

Voimistelu- ja urheiluharrastajien määrän voimakkaasti kasvaessa tarve urheilukentälle kasvoi vuodesta 1885 lähtien. Tästä syystä kaupungin asemakaavaan piirrettiin vuonna 1896 urheilukenttä, *Sporttikenttä* kuten karttaan on kirjoitettu, mutta sitä ei toteutettu. 1890-luvun lopulla voimistelu- ja urheiluharrastajien kärsivällisyys loppui, ja urheilumieliset vaativat että oli viimein aika saada harrastuksille oikeat puitteet. Innokkaat urheilumieliset Tampereen Polkupyöräilijäliitosta ja Voimisteluseurasta lähettivät lopulta kirjeen kaupungin puisto ja asemakaava-asioista vastaavalle kaunistuskomitealle urheilukentän saamiseksi kaupunkiin.¹⁶

¹³ Harjula 2003, 85.

¹⁴ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1900.

¹⁵ Pirkanmaan liitto 1997, 71.

¹⁶ Kaunistuskomitealle tulleita kirjeitä 1899–1910. Kansio 1. TKA.

Kuva 1. Tampereen Sporttikenttä kuvan alareunassa nuolella merkittynä vuoden 1896 asemakartassa. Mittakaava 1:2000¹⁷

Kaunistuskomitea oli valtuuston määrääjoiksi asettama komitea, joka vastasi asemakaavan käytännön suunnittelusta ja toteuttamiseen liittyvien asioiden esittämisestä päätöskelpoisena valtuustolle. Kaunistuskomitea selvitti kokouksessaan urheilukenttä-asiaa ja katsoi asian aiheelliseksi. Asiaa valmisteltiin ja tuloksena lähetettiin valtuusmiesten käsiteltäväksi kaksi suunnitelmaa; kaupunginarkkitehti L. Pettersonin laatima suunnitelma ja kaunistuskomitean itsensä tekemä suunnitelma.¹⁸

Valtuusto perehtyi asiaan myös asiantuntijoiden avustuksella. Ehdotuksista antoivat

¹⁷ Kuva 1. Osakuva Tampereen asemakartasta vuonna 1886. Kuva ja modifiointi K. Turunen. Alkuperäiskartta TKA.

¹⁸ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1900.

lausuntoja Tampereen Polkupyöräilijäliitto, Voimisteluseura ja koko kaupungin urheiluharrastajien kokous. Tämän jälkeen valtuusto käsitteli asiaa vuoden 1900 tammikuussa, ja asiantuntijoiden mielipiteillä vahvistettuna valtuusto hylkäsi molemmat ehdotukset, ensimmäinen oli liian kallis ja toinen ei ollut käyttöön nähden tarkoituksenmukainen. Valtuusto palautti asian takaisin kaunistuskomitealle uudelleen harkittavaksi. Erityistä on, että valtuusto otti asian käsittelyyn asiantuntija-apua. Tämä osoittaa vallan kynnyksen matalaksi, mutta myös sen, että kaupunki halusi tukea urheilutoiminnan kehitystä Tampereella. Vaihtoehtona olisi voinut käydä niin, että valtuusto olisi voinut päättää yksinään esimerkiksi kaunistuskomitean ehdotuksen riittäväksi. Tämän seurauksena olisi voinut tapahtua myös siten, että Tampereen kaupunkikuva saattaisi olla aivan toisen näköinen. Näin ei kuitenkaan käynyt, vaan valtuusto kuunteli asiantuntijoita ja pyrki rakentamaan yhä kasvavalle urheilijoiden joukolle asianmukaiset harrastusalueet.

Koska urheiluasiaan suhtauduttiin kaupungin puolella suopeasti, käyttivät kaupungin voimisteluseurat hyvää tilaisuutta hyväkseen, ja pyysivät myös että kaupunki rakentaisi yleisen voimistelusalin kaikkien voimisteluseurojen käyttöön.¹⁹ Tähän pyyntöön kaupunki ei voinut kuitenkaan sillä erää suostua.

Urheilukenttä-ehdotuksen palaututtua valtuustolta takaisin kaunistuskomitealle, piti komitea tavallisesta kokoonpanostaan poikkeavan kokouksensa asiasta 8. maaliskuuta. Poikkeavan siksi, että komiteaan jäsenien arkkitehti B. Blomin, apteekkari W. Aschanin, kauppiaiden K. Ojasen ja G. Sumeliuksen, kelloseppä J. Holltin ja kaupungin puutarhuri O. Karstenin lisäksi paikalle oli kutsuttu lisäjäseniksi tamperelaisen urheilun asiantuntijoita. Paikalla olivat kansakoulun ja yleisen ammattilaiskoulun opettaja M.S. Holmlander, Tampereen Lyseon voimistelunopettaja J.L. Nordin, Polkupyöräilijäliitosta herra Väinö Rikala sekä Voimisteluseurasta konttoristi G. Michelson.²⁰ Tällä asiantuntemuksella tuli saada ideoitua tamperelaista urheiluväkeä ja valtuustoa miellyttävä ratkaisuehdotus. Ketään työväen seurojen edustajaa ei ollut kutsuttu, mikä kuvaa ajan poliittisen päätäntävällän rakennetta, esimerkiksi raittius- ja työväen seurojen johtohenkilöt olivat yläluokan tai sivistyneistön edustajia.

¹⁹ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1900.

²⁰ Kaunistuskomitean pöytäkirjat. Kansio 2. TKA. Holmlanderin opettajatiedot myös Paatola, 1937, 6.

Kokouksen päätökset olivat Pyynikin tulevaisuuden kannalta erityisen merkittävät, ei siten että kokouksessa olisi päätetty asioita nähdessä pitkälle tulevaisuuteen, vaan siksi että ajankohtaansa nähdessä merkittävät päätökset vaikuttivat vielä enemmän myöhemmin osallaan siihen tapahtumaketjuun miksi kokonainen erilainen kaupunginosa rakennettiin. Kokous oli kuin lähtölaukauksen pitkä sytytyslanka.

Arvovaltainen komitea lisäjäsenineen käsitteli urheiluasiaa perusteellisesti. Se hylkäsi kaupunginarkkitehti Pettersonin piirtämän ehdotuksen perustellen että se rumentaisi näköalan ja se oli liian lähellä sairashuonetta. Komitean aikaisempi ehdotuskaan ei saanut enää kannatusta, sen nähtiin sopivan paremmin tulevaisuudessa istutuksineen pienten lasten leikkipaikaksi kuin urheiluväen koitoskentäksi. Kokouksen jäsenet ehdottivat eri kohteita, mutta eivät päässeet vielä täysin varmuuteen ja yksimielisyyteen asiasta. Lopulta komitea päätti, että ennen kuin ryhdyttäisiin minkäänlaisiin toimenpiteisiin, komitea kävisi paikan päällä lumien sulettua tutustumassa eniten kannatusta saaneeseen Pyynikin alueeseen.²¹ Kevään edettyä kaunistuskomitean lisäjäsenineen tekikin retken Pyynikille. Käynti paikalla ja siellä käyty keskustelu vakuutti komitean täysin.

Pyynikin torilla, virallisesti Aleksanterin torilla oli perinteisesti kisattu jo ilman virallista urheilukenttääkin. Esimerkiksi Tampereen isoin urheiluseura Pyrintö harjoitteli ja järjesti kentällä voimistelu- ja urheilukilpailuja ja Tampereen reaalilyseo kävi pelaamassa kentällä kuningaspalloa keväisin ja syksyisin.²²

Torin alue oli tasaista kovaksi tallaantunutta ja kulottunutta maata vuosien käytön johdosta. Aluetta sanottiin 'plassiksi' tai 'hevosplassiksi'. Plassi -sana juontuneen ruotsin kielen sanasta plats; paikka. Plassilla pidettiin heinätoria, maalaiset toivat heinäkuormat torille ja jossa ne myytiin kaupunkilaisille. Tasaista avointa paikkaa käytettiin myös huvittelupaikkana.²³

Pyynikin alueen vaikuttavuus sai komitean aatokset aivan lentoon ja se kehitti kokonaan uudenlaisen suunnitelman tamperelaista urheilun mekkaa varten. Kokouksessaan 1.5. komitea päätti, että Pyynikin alueesta varattaisiin alueet urheilua ja yleisiä kävelypaikkoja varten ja se merkittäisiin kaupungin asemakaavaan puistoalueeksi ja että urheilu- ja

²¹ Kaunistuskomitean pöytäkirjat. Kansio 2. TKA.

²² Nieminen 1934, 116.

²³ Varto 1935, 169. Myös Rasila 1984, 669.

puistoalueen järjestämiseksi pyydetäisiin lupa yleiseen palkintokilpailuun.²⁴ Urheilupuiston kokonaisvaltainen suunnitelma osoittaa, että kehittyvä kaupunki tarvitsi siis jo virallisen puiston ja virkistysalueen tärkeältä paikalta, alueelta johon oli aiemmin suunniteltu teollisuutta. Asian merkittävyyttä voi tulkita myös yhteiskunnallisena kannanottona kaupunkilaisten elämään ja virkistykseen. Ehdotuksella haluttiin estää rakentaminen perinteiselle kaupunkilaisten virkistysalueelle.

Kokouksen perusteella laadittiin ehdotus, joka esitettiin valtuustolle ja se myös painettiin Aamulehteen 24.5.1900.²⁵

Kirjoituksessa käsiteltiin kattavasti niin urheiluun ja kulttuurin harrastamiseen tarvittavat alueet. Urheilu- ja kulttuuriharrastuksien listaus lienee saanut siivet selkään kun kerran tilaisuus oli tullut. Harrastusmahdollisuuksien listassa ei enää ollut vain urheilu- ja pyöräilykenttä, vaan komitea asiantuntijajäsenineen ehdotti myös lajeja jotka olivat edelleen yläluokkaisen piirin harrastuksia ja jopa erittäin harvinaisia. Ehdotuksessa oli mm. tennis, jonka harrastajia oli muutenkin ja luonnollisesti kentän puuttuessa kovin vähän. Tennistä oli pelattu Suomessa 1880-luvulta lähtien, tosin ensimmäinen tennisseura perustettiin Viipuriin vasta vuonna 1898.²⁶ Tampereella tennistä pelattiin ainakin yläluokan kesähuviloilla, esimerkiksi rahatoimikamarin puheenjohtaja, pankinjohtaja Axel Tammelanderin kartanossa Teiskossa oli tenniskenttä kuten myös esimerkiksi Finlaysonin isännöitsijän Arthur Sommersin kesäpaikassa Tampereen Härmälässä.²⁷ Tennis oli myös ensimmäisten olympialaisten lajivalikoimassa vuonna 1886.

Ote kaunistuskomitean ehdotuksesta:

²⁴ Kaunistuskomitean pöytäkirjat. Kansio 2. TKA.

²⁵ Aamulehti 24.5.1900.

²⁶ Bodganoff 1969, 2.

²⁷ Somersalo 1929, 290.

...”samalla kun se on käsitellyt urheilukenttäkysymystä koko laajuudessaan, myöskin samalla ottanut harkitakseen, miten tähän yhteyteen voitaisiin järjestää yleinen huvipaikka lähellä kaupunkia, jonka tarpeessa täällä jo kauan on oltu.”

”Tavallisella urheilukentällä ymmärretään ainoastaan rajoitettua tasaista pintaa, eikä siinä suinkaan voi kaikenlaisia urheilua harjoittaa, vaan täytyy useitten tärkeitten urheilulajien muualta etsiä toimintaalueita itselleen. Siksi on komitea arvellut, jotta kysymys mitä tyydyttävämmiin saataisiin ratkaistuksi, urheilukentäksi ehdottaa suurempaa aluetta järven läheisyydestä joka muodostettaisiin siten, että siellä kaikkia urheiluja voitaisiin esteittä harjoittaa...”

- 1) Urheilukenttä, jossa olisi 500 metrin pituinen mahdollisimman tasainen polkupyörärata
- 2) Keila- ja ampumarata
- 3) Kroketti- ja lawntenniskenttä
- 4) Satama soutu- ja purjeveneitä varten tarpeellisine katoksineen ja paviljonkineen, sekä
- 5) Kaksi uimahuonetta, toinen naisille, toinen miehille.

Tätä urheilualuetta ympäröisi mahdollisimman suuri alue, jossa olisi teitä ajamisia, polkupyöräilyä, ratsastusta ja kävelemistä varten ja olisi läheisessä yhteydessä itse urheilukentän kanssa. Alueella tarvittavat rakennukset olisivat seuraavat:

- 1) Ravintolarakennus
- 2) Kesäteatteri
- 3) Konserttitali
- 4) Musiikkipaviljonkeja, tarpeellisia ulkokuoneita ja laivalaitureita sekä
- 5) Kansahuvia varten juhlakenttä pienempine paviljonkeineen jollaisena ehkä sopisi edelleen pitää W.P.K:n kenttää.

Urheilu- ja virkistystarpeiden lisäksi kirjoituksessa käy ilmi myös ajatus Pyynikin luonnon merkityksestä kasvavalle kaupungille. Kirjeessä esitettiin huoli luonnonkauniin alueen turmelemista:

”..niin louhitaan Pyynikillä mahtavat kalliot soraläjiksi, kaadetaan kaunis metsä ja

luovutetaan tehdastonteiksi ja aiwan kuin koetettaisiin kaikin neuvoin muuttaa luonnon wääristelemättämät ihanuudet muistojen hiljaiseen waltakuntaan.”

Painokkaasti ja ytimekkäästi kirjoittavat toteavat: ”Tämä on ajoissa ehkäistävä.”

Lopuksi kirjoituksessa ehdotetaan:

”Että yleinen kilpailu järjestetään maan arkkitehtien ja puutarhurien kesken Pyynikin puiston järjestämisestä sen ehdotuksen perusteella, minkä kaunistuskomitea tai muu valtuuston määräämä valiokunta vastaisuudessa laatii.”

Tässä vaiheessa on tarkennettava, että kaunistuskomitean ehdotus käsitti siis *vain urheilukentän ja liikuntamahdollisuuksia rajatulla alueella Pyynikin harjujen eteläpuolella*. Tämä pieni Pyynikin ”valtaus” urheiluun oli kuitenkin luonteva ajatus, sillä Pyynikin alue oli vanhastaan kaupunkilaisten virkistysalue rantoineen ja metsäisine rinteineen, jotka mahdollistivat monipuolisen liikkumisen ja virkistäytymisen kaupunkilaisille ympäri vuoden. Ei siis ihme, että kaunistuskomitea urheiluasiantuntija-jäsenineen ehdotti Pyynikille urheilupuiston rakentamista.

2.3 Kenttäsuunnitelmat kunnallispäättäjien käsittelyssä

Tästä kaunistuskomitean vierailusta Pyynikille ja lennokkaista suunnitelmista alkoi se tapahtumaketju, jonka perusteella syntyi myös myöhemmin Pyynikin kaupunginosa urheilukenttineen. Käsittelen vaiheittain urheilukenttäasian käsittelyn syystä. Käsittelyn monivaiheisuus osoittaa kunnallisen hallintoprosessin monivaiheisuutta ja on tässä kyseissä tapauksessa osoitus Tampereen kaupungin päättäjien verkoston muuttumattomuudesta. Urheilukenttäasia pysyi ”elossa” vaikka alkutilan ja lopputuleman välillä tuli olemaan vuosia.

Kesä kului ja syyskin oli jo pitkällä kun valtuusto viimein käsitteli komitean ehdotusta 16. lokakuuta 1900. Ehdotus hyväksyttiin osittain; kuumesairaalan edustalle sopisi tosiaankin paremmin lasten leikkipaikka ja sekin sopi, että alueen suunnittelusta järjestettäisiin

suunnittelukilpailu.²⁸ Kaikista eniten kannattaa kiinnittää huomiota siihen, että alueen järjestelemistä varten päätettiin järjestää yleinen kilpailu. Kyse ei siten ollut enää kaupungin arkkitehdin virkatyönään piirtämästä urheilualueesta, vaan kyse oli kokonaisvaltaisesta kilpailutyöstä. Se, että kaupunki panosti palkintokilpailuun, osoitti Tampereen kaupungin kaupungistumisen kehitysvaihetta. Enää ei ollut kyse pelkästä tarpeiden välttämättömästä tyydyttämisestä kaupungin perussuunnittelulla. Nyt kaupunki-ilmeeseen haluttiin jo sijoittaa. Esimerkiksi Helsingissä ja Tukholmassa käytiin asemakaavoituksesta jo kilpailuja. Tamperekin halusi ”isojen” esimerkkien mukaan järjestää kilpailun ja luoda teollisuuskaupungille kehittyvää suurkaupungin imagoa. Asemakaavoituskilpailuun ei ihan heti oltu valmiita ja tarvetta, mutta oli sopiva aloittaa urheilupuiston suunnittelukilpailulla.

Suunnittelun alueen suhteen valtuusto ei siis uskaltanut kuitenkaan heittäytyä yhtä rohkeaksi kuin komitea, se halusi ensiksi asemakarttakomitealta lausunnon. Lokakuun jälkeen vuonna 1900 ei tapahtunut asian suhteen enää muuta, vaan asia siirtyi asemakarttakomitean haltuun lausunnon antamista varten.²⁹

Asemakarttakomitea teetti ensiksi kaupungininsinöörillä kartan kyseisten alueiden pinta- ja korkeussuhteista. Tämän perusteella asemakarttakomitea antoi lausuntonaan, että kilpailu ulotettaisiin koskemaan myös Aleksanterin toria ja kuumesairaalan edustalle tehtävää leikkikenttää sekä Pyykinharjun ja Näsijärven välistä aluetta aina Pirkkalan rajaan saakka.³⁰ Kaupungininsinööri oli ammatillisesti tietoinen asemakaavoituskilpailuista ja asemakarttakomitean intressit lienee kohdanneet, joten tässä tapahtui se ratkaiseva käänne kohti kokonaisen kaupunginosan tulevaa suunnittelukilpailua. Harmillisesti asemakarttakomitean pöytäkirjoja ei ole jostain syystä säilynyt, joten päätelmä asian käsittelystä on tehtävä asian tuloksesta.

Vuosi kului ja melko tarkalleen vuoden kuluttua edellisestä käsittelystä valtuusto otti asian käsittelyyn. Kuultuaan asemakarttakomitean asiantuntijoita valtuusto hyväksyi laajennetun ehdotuksen lokakuussa 1901.³¹ Asian hyväksymisestä huolimatta täytäntöönpano jäi jälleen kaupungin muiden tärkeiden asioiden alle ja Pyykin urheiluasia ja ehdotukseen lisätty

²⁸ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1900.

²⁹ Ibid.

³⁰ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1900.

³¹ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1901.

kaupunginosan järjestely jäi hautumaan. Vuoden 1902 alkupuolella valtuusto palasi jälleen käsittelemään vireille jäänyttä kysymystä Pyynikin alueen ja 7 kaupunginosan, Pispalan maantien ja Näsijärven välisen alan järjestelystä. Asia oli niin iso, että rahatoimikamari ehdotti valtuustolle Tampereen Teknillisen seuran kuulemista asiassa.³² Teknillinen seura oli käytännössä kaupungin tekninen suunnitteluelin.

Kaksi vuotta oli kulunut kaunistuskomitean Pyynikin vierailusta ja kokouksesta kun Rakennuskonttori ja Tampereen Teknillinen seura pitivät maaliskuussa kokouksen urheilukenttäkysymyksestä ja Pyynikin alueen järjestämisestä. Kokous oli merkittävä, sillä tuossa kokouksessa päätettiin ne suuntaviivat, jotka vaikuttivat koko Pyynikin alueen ja tulevan Pyynikinrinteen asemakaavan muodostumiseen. Teknillinen seura käsittelee erityisesti suuren Aleksanterin torin pienentämistä ja ympäröivän VII kaupunginosan kaavoittamista rakennustontteihin. Yhteisymmärryksessä Teknillisen seuran kanssa Rakennuskonttori puolsi ehdotusta.³³ Kannattaa myös huomioida, että samaan aikaan Helsingissä käsiteltiin Lars Sonckin kohua aiheuttanutta Töölön erilaista asemakaavaa. Rakennuskonttorin ja Teknillisen seuran asiantuntijat lukivat ammattinsakin puolesta alan lehtiä ja käsiteltiinhan asiaa myös sanomalehdissä. Tällä oli varmasti vaikutusta siihen, että oltiin alttiita suunnittelemaan Tampereen asemakaavaa.

Päätösehdotus kasvoi urheilukentästä kaupunginosaksi. Ehdotuksessa Aleksanterin toria haluttiin pienentää huomattavasti nykyisestään. Urheilukentän katsottiin sopivan hyvin torin alueelle, tilaa oli ja maa oli jo valmiiksi kovaa ja tasaista. Urheilukenttä tuli sopivasti tonttialueen sisäpuolelle ja olisi siten käyttäjilleen ja katsojilleen sopivassa paikassa. Kokous piti kuitenkin pääsyynä urheilukentän sijoittamista torille sitä, että sillä saatiin torin kokoa pienennettyä.³⁴

³² Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1902.

³³ Kaunistuskomitealle tulleita kirjeitä 1899–1910. Kansio 1. TKA.

³⁴ Ibid.

Kuva 2. Tampereen Aleksanterin tori ylhäällä vasemmalla nuolella merkittynä. Asemakartta 1896.³⁵

Torin 60 000 neliötä täytti valtavana pääosin tyhjyydestä ja vain kourallisesta torikauppiasta. Torin suuruuden ymmärtää hyvin vertaamalla sen kokoa Helsingin Senaatintoriin, joka oli noin 17000m². Torin valtava koko oli suuri huolenaihe ja huoletti erityisestä syystä. Kokouksen koolla olijat pelkäsivät tai epäilivät että suurta aukiota alettaisiin käyttää muukalaisen sotaväen harjoituskenttänä huolimatta siitä oliko torilla urheilukenttä vai ei. Sijoittamalla urheilukenttä ja rajaamalla torialue korkeilla rakennuksilla saataisiin alue asutus- ja kaupunkirakennusten keskelle ja sen koko ja käyttötapa muuttuisi täysin. Kaupunki saisi myös torin ympäröivistä rakennustonteista tuntevia tuloja.³⁶ Kun

³⁵ Kuva 2. Osakuva Tampereen asemakartasta. Mittakaava 1:2000. TKA. Kuva kartasta ja merkintä K. Turunen.

³⁶ Kaunistuskomitealle tulleita kirjeitä 1899–1910. Kansio 1. TKA.

lausunnossa puhuttiin muukalaisesta, sillä tarkoitettiin Venäjän armeijaa. Mielestäni on tulkittavissa, että torin käyttötarkoituksen muuttamisessa oli samaa protestihenkeä kuin tutkielmassa hieman myöhemmin käsiteltävässä Johanneksen kirkon rakentamisessa suomalaisuuden symboliarvona. Perustelen tätä sillä, että kenraalikuvernööri Bobrikov oli vuonna 1901 antanut käskyn Suomen oman armeijan lakkauttamisesta ja venäläisen armeijan sijoittamisesta sen tilalle. Torin pienentäminen oli vahva kannanotto suoraan Venäjää ja sen maassa olevaa armeijajoukkoja vastaan.

Lausunto ja sen tulkinta voidaan vahvistaa myös kaupungin muulla toiminnalla. Vuonna 1901 Tampereelle olisi pitänyt järjestää lisätyn kutsuntatoimiston vaalit. Kun tammikuussa 1901 kaupungin äänioikeutetut eivät valinneet jäseniä, kuvernööri asetti 500 markan uhkasakon vaalien pitämiseksi. Kaupunki valitti päätöksestä senaattiin tuloksetta. Kun kaupunki seuraavissakin vaaleissa kieltäytyi valitsemasta jäseniä perustellen kieltäytymistä maan voimassaolevien lakien vastaisuuteen, kuvernööri langetti edellisen uhkasakon ja asetti uuden 33 000 markan uhkasakon.³⁷

Vuonna 1902 elettiin käytännössä kiristyvien venäläistoimenpiteiden aikaa. Venäläistämisen kokemus oli arkipäiväistä ja sitä kuvaa hyvin esimerkiksi kuvaus kuinka Lapinniemen tehtaan johtajan ja kaupunginvaltuutetun kotona järjestettiin kokouksia joissa luettiin mm. Fria Ordia.³⁸

Tulivat sitten ajat, jolloin santarmit Tampereellakin kävivät yhä virkaintoisemmiksi, kokoontumisvapaus riistettiin, raportti toisensa jälkeen meni santarmihallitukselle. "Fria Ord" saapui säännöllisesti, ja siitä voitiin hyvin seurata asioita, mikäli ei niitä suusanallisesti tiedotettu. Tällöin tuli kodistamme kokouspaikka, johon vapaasti saattoi kokoontua. Salin akkunoiden edessä ei ollut koskaan kokonaan peittäviä verhoja, suuria kasvia oli vain akkunoiden lähellä niin paljon, ettei henkilöitä voinut erottaa. Täällä pidettiin kokoukset santarmien astellessa pitkin puistokäytävää ja salin ollessa kirkkaasti valaistu.³⁹

Aleksanterin torin käyttötarkoituksen ja sen ympäröivän alueen asemakaavoituksesta

³⁷ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1901.

³⁸ Somersalo 1929, 294.

³⁹ Ibid.

voidaan tulkita kansallishenkinen protestitoiminta. Tämä toiminta ilmeni kaupunkisuunnittelussa ja rakentamisessa. Torin mahdollinen Venäjän armeijan sotilaskäyttö haluttiin estää muuttamalla tori ja ympäröivä alue kaupunkimaiseksi asutus- ja liikealueeksi. Tämän perusteella voidaan päätellä että valtiollisen politiikan päämäärät vaikuttivat yhtenä tärkeänä tekijänä kaupunkisuunnitteluun ja Pyynikinrinteen muodostumiseen. Huomattavaa on, että asia oli aktiivinen myös toisaalla kaupungin rakennustoiminnassa, yleisesti kansallishenkisen protestin ilmentymänä pidettyä Johanneksen kirkkoa oli juuri aloitettu rakentaa Juhannuskylän alueelle.

Asia siirtyi Teknillisen seuran ja rakennuskonttorin lausunnon jälkeen kaunistuskonttorin käsiteltäväksi. Vuonna 1902 kaupungin kaunistuskomitea, jonka kokoonpano oli hieman muuttunut; Blomin, Sumeliuksen, Holttin ja Karstenin lisäksi kokoonpanossa oli myös nyt arkkitehti Birger Federley, pyysi rahatoimikamarilta lausuntoa ehdotukseensa Pyynikin alueen järjestämisestä. Rahatoimikamari katsoi ohjelman perusteelliseksi ja täydellisesti vastaavan tarkoitustaan. Toivomuksena lausuttiin: ...”että alueesta tehty kartta korjattaisiin yhtä pitäväksi Waltuusmiesten viimen hyväksymän asema kaavan kanssa, Aleksanterin torin ja 7:n kaupungin osan suhteen, että suunnitelmassa otettaisiin huomioon sopivia veneitten valkama paikkoja sekä Näsi- että Pyhäjärven rannoilla, sekä että palkinnot hyväksytyistä suunnitelmista määrättäisiin siten, että 1:n palkinto olisi 1, 500 Markkaa, 2:n 1,000 Smk., ja 3:mas 500 Smk.”⁴⁰ Palkintosumma olisi 2010 luvun vertailussa noin 6000 euroa. Rahan arvon vertailussa voi käyttää myös tärkeää elintarvikkeen hintaa, voipaketti maksoi vuonna 1902 1,15 mk.⁴¹

Viimein kaikki asiantuntijakomiteat olivat antaneet asiassa hyväksyntänsä ja päätöksensä. Asia siirtyi lopullisesti päätettäväksi valtuuston käsiin ja huhtikuun 4. päivänä vuonna 1902 valtuusto päätti että suunnitelma järjestelyehdotusta varten oli hankittava julkisella kilpailulla. Tämän lausunnon perusteella kaunistuskomitea julisti kilpailun Pyynikin alueen, VII kaupunginosan sekä eräiden Pispalan maantien ja Näsijärven välillä olevien alueiden järjestämiseksi. Kaunistuskomitean jäseninä olivat edelleen Holtt, Sumelius, Blom, Federley sekä kauppias Tirkkonen.⁴²

⁴⁰ Rahatoimikamarin pöytäkirja 15.2.1902. C:I. TKA.

⁴¹ http://www.rahamuseo.fi/arvo_laskuri/laskuri_web.html. Käytetty 7.5.2013.

⁴² Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1902.

Valtuuston päätöksestä on eroteltavissa kolme eri tasoa. Ensimmäisenä päätöksessä on selvä tuki kaupungin urheilu- ja virkistystoiminnalle, eli käytännössä myös fennomaaniselle kansansivistystyölle. Tämä ajatus on vahvistettavissa myös Tukholman ja Helsingin asemakaavoituksesta. Huvilakaupunginosien viereen haluttiin urheilumahdollisuuksia kansakunnan fyysisen ja henkisen kunnon ylläpitämiseksi.⁴³ Valtuusto kallistui siis samalle kannalle kuin kaunistuskomitea ja urheiluseurojen aktivistit. Pyynikin säästäminen virkistyskäyttöön oli ratkaisu joka oli pitkänäköinen sosiaalipoliittinen päätös kaupungin hyvinvoinnin kannalta.

Toisena merkityksellisenä tasona oli urheilun käyttäminen suomalaisuusliikkeen poliittisen toiminnan välineenä. Urheilukentän avulla torialue saatiin muutettua ja pienennettyä ja siten vältettäisiin sen mahdollinen käyttö venäläisen armeijan tarkoituksiin.

Kolmantena tasona, ei myöskään julkinäkyvänä päätöksenä, oli ajatus merkittävän virkistysalueen osittaisesta varhaisesta luonnonsuojelupäätöksestä. Aikaan urheiluaktiivit olivat kantaneet kirjelmässään kantaneet huolta Pyynikin luonnosta:...”niin louhitaan Pyynikillä mahtavat kalliit soraläjiksi, kaadetaan kaunis metsä ja luovutetaan tehdastonteiksi ja aiwan kuin koetettaisiin kaikin neuvoin muuttaa luonnon wääristeleättämät ihanuudet muistojen hiljaiseen waltakuntaan.” Päätöksellään valtuusto esti pakkorakentamisen tehdastonteiksi tai kaupungin laajenemisen rannoille massiivisella asuntorakentamisella.

2.4 Pyynikin asemakaavan palkintokilpailu

Palkintokilpailu:

Tampereen kaupunki tarjoaa täten suomalaisille arkkitehdeille ja muille kotimaisille kaupungin asemakaava- ja puistojärjestelmiä laatimaan tottuneille ammattimiehille tilaisuuden tekemään ehdotuksia Pyynikin alueen muodostamisesta luonnonpuistoksi, johon on suunniteltava paikkoja erityisesti

⁴³ Kolbe 1988, 52.

rakennuksille, kokous-, leikki- ja urheilualueille. Tämän yhteydessä on suunniteltava kaupungin asemakaavan laajennus Pyynikin ja Näsijärven välillä olevalle järjestämättömälle osalle kaupungin aluetta sekä nykyisen seitsemännen kaupunginosan uudestaan järjestäminen ja yhden urheilukentän perustaminen.⁴⁴

Kilpailuun tuli kuusi ehdotusta. Marraskuun 14 päivänä esitettiin kaunistuskomitean ilmoitus, että piirustuskilpailu oli suoritettu ja ensimmäinen ja toinen palkinto olivat jaetut tasan arkkitehti Lars Sonckin ja arkkitehtien Jung & Bomanssonin välillä.

Mielenkiintoista on, että kilpailussa ei tullut selkeää yhtä voittajaa, vaan että ykkössijan jakoi kaksi erilaista suunnitelmaa. Herää kysymys, miksi Lars Sonckin ehdotus valittiin?

Kilpailua pitää tarkastella lähemmin. Ensinnäkin kutsumalla ulkopuoliset tuomarit kaunistuskomitea loi tulokselle ainakin omasta näkökulmastaan katsoen puolueettoman tuomaroinin. Helsinkiläisten tuomarien kutsuminen osoitti myös arkkitehtonisen asiantuntijuuden painopisteen sijainneen pääkaupungissa. Tuomarien ehdotus ja se, että kuuluisa ruotsalainen arkkitehti arvioi lopullisen työn, osoitti asemakaavoituksen arvostuksen muutosta ja samalla suomalaisen asemakaava-arkkitehtuurin ammatillista kokemattomuutta tai varovaisuutta. Asiaa voidaan tarkastella myös mielenkiintoisena osoituksena suomalaisten kytkeytymisestä pohjoismaiseen traditioon.

Kilpailun kutsuttuina tuomareina olivat helsinkiläiset asiantuntijatuomarit. Tuomarit ehdottivat, että Helsingissä juuri tuolloin vierailulla ollut kuuluisa ruotsalainen asemakaava-arkkitehti Per Hallman arvioisi vielä Sonckin työn. Hallmanin mielestä työ oli erittäin hyvä mutta osoitti siinä joitain puutteitakin. Hallman oli ollut asiantuntija Helsingin Töölön asemakaavakilpailussa ja oli juuri tuolloin arvioimassa lopullista Töölön asemakaavan versiota. Rahatoimikamari, jonka jäsen myös Birger Federley oli ⁴⁵ ja kaunistuskomitea ehdottivat valtuustolle Sonckin lopullisen ehdotuksen hyväksymistä Pyynikin asemakaavaksi.⁴⁶

⁴⁴ Kaunistuskomitean pöytäkirjat. Kansio 2. TKA.

⁴⁵ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1903.

⁴⁶ Kivinen 1982, 87.

Tällaisen vakuuttavan esityksen jälkeen olisi kuitenkin ollut mahdollista että kaupunginvaltuusto olisi voinut hylätä erittäin radikaalin asemakaavas suunnitelman. Miksi näin ei kuitenkaan käynyt?

On erittäin mahdollista ja todennäköistä, että valtuuston edustajat olivat perillä ja innostuneet uudesta asemakaava-ajattelusta, ja se saattoi vaikuttaa hyväksyvään päätökseen. Tukholmassa ja Helsingissä asemakaavoitettiin huvilakaupunginosia, joten luonnonmukaisen huvilakaupungin ajatus ei ehkä ollut kuitenkaan aivan vieras.⁴⁷ Erityisesti ei voi unohtaa sitä, että Sonckilta oli ajankohtaista meriittiä ja kuuluisuutta. Töölön asemakaavakilpailun prosessi oli käynnissä ja Sonck oli saanut suunnitelmillaan kiitosta. Tampereella kauppias Tirkkosen valtakunnallista huomiota saanut asuin- ja kauppatalo oli juuri valmistunut kaunistamaan kaupunkikuvaa ja merkittävin oli Johanneksen kirkon suunnittelukilpailun voitto. Mielialat saattoivat siten olla erittäin vastaanottavaisia myös radikaalille asemakaavaehdotukselle.

Asia eteni hitaasti mutta varmasti kaupungin hallinnon rattaissa eteenpäin. Kilpailun tulos tuli käsittelyyn lokakuun 23. päivänä vuonna 1903. Valtuusto päätti antaa rahatoimikamarin ja kaunistuskomitean ehdotuksesta arkkitehti Lars Sonckille luvan laatia lopullinen ehdotus niin 7 kaupunginosan ja Pyynikin alueen, kuin myös 10, 13, 14 ja 17 rakentamattomien osien ynnä Tammelantorin asemakaavoiksi. Lars Sonck ei siis vain saanut Pyynikin alueen suunnitelmaa tehtäväkseen vaan sai kerralla vielä enemmän suunniteltavaa ja vakuutti mitä ilmeisimmin valtuuston pätevyydellään.⁴⁸ Kaupunki suorastaan riehaantui laittamaan kuntoon asemakaavoituksen myös muilta osin. Väitän että Sonckin Töölön asemakaavasunnittelulla oli erittäin suuri painoarvo siihen, että kaupunki halusi Sonckin piirtävän myös lisää asemakaavoja Tampereelle.

Rahatoimikamari sai Sonckilta erinäisiä ehdotuksia vuoden 1904 aikana ja pyysi eri komiteoilta; terveydenhoitolautakunnalta, Teknilliseltä seuralta, rakennuskonttorilta ja rahatoimikamarilta lausunnot ehdotuksiin. Rahatoimikamari lähetti marraskuussa lopulliset piirustukset valtuuston tarkastettaviksi jotta kaikki mahdolliset muistutukset voitaisiin ottaa huomioon ehdotuksia puhtaaksi piirustettaessa. Marraskuun 29. päivä valtuusto hyväksyi

⁴⁷ Kolbe 1988, 52.

⁴⁸ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1903.

nämä ehdotuksen rahatoimikamarin esittämin muutoksin ja valtuutti rahatoimikamarin aikanaan asianmukaisesti vahvistamaan kaupungin asemakaavan muutokset.⁴⁹

Urheiluväen liikkeelle laittama hanke urheilukentästä oli saatu neljän vuoden kuluttua hallinnolliseen päätökseen. Kaupunki tulisi tekemään kentän ja siinä sivussa myös kokonaan uuden kaupunginosan.

2.5 Lars Sonckin Pyynikinrinteen suunnitelma

Pyynikinrinteen suunnittelussa Lars Sonck toteutti sekä englantilaisen puutarhakaupungin ideaa ja Camillo Sitten ideologiaan perustuvaa uudenlaista kaupunkisuunnittelua. Tarkastelen suunnitelmaa tutkimuskirjallisuudessa esitettyjen Sitteläisen koulukunnan ominaisuuksien perusteella.

Ensimmäiseksi kuvassa kannattaa huomioida vierekkäisten kaupunginosien erilaisuus. Pyynikinrinne on piirustuksen vasemmalla puolella VII -tunnuksella merkittynä. Pyynikinrinteen alue kuuluu seitsemänteen kaupunginosaan jonka rajana pohjoisessa on maamerkkinä iso valtatie, Pispalan valtatie. Sen takana kohti Näsijärveä on myös Sonckin suunnittelemaa asemakaavaa, jota en tässä tutkimuksessa käsittele. Sen vieressä erottuu selkeällä ruutukaavallaan neljäs ja viides kaupunginosa. Ero ruutukaavan ja vapaamman sitteläisen asemakaavan kesken ei kenties voisi olla selkeämpi.

Pyynikinrinteen asemakaavaa kannattaa katsoa hetken siten kuin ei olisi käynyt paikalla. Mitä mielikuvia kartta tuo mieleen? Asemakaava näyttää täydeltä, mutta silti sitä halkoo muutamat luikertavat isommat ja pienemmät kadut. Nämä kadut päätyvät kokoaviin hieman suurempiin katuihin. Kiemurtelevilla kaduilla on selkeästi suunta, ne kohdistuvat kuin polut kohti vuorta tai vaihtoehtoisesti laskevat kuin purot vuorelta. Siellä täällä näkyy katujen keskellä aukioita, kuin polkujen tai purojen suvantoja, lepopaikkoja joissa voi muuttaa suuntaa tai lepuuttaa jalkojaan ja virkistää mieltään aukion koristuksissa. Aukioilla oli sitteläisessä ideologiassa tärkeä merkitys, ja niiden funktiot ovat monenlaiset. Ne katkaisivat katuja luoden yllätyksiä ja keskeyttäen kadulla kävelijän kuin uudella ajatuksella. Ne virkistivät ja herkistivät kulkijan miettimään suuntaa ja huomioimaan esteettiset koristukset.

⁴⁹ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1903.

Kadut ja aukiot noudattavat kuin luontaisen maaston korkeuseroja ja luonnonolosuhteita. Isot kadut kulkevat alueen reunalla, kuten joki tai muu luonnon oma alueita erottava tekijä. Talot ja aukiot jäävät keskelle laaksoon suojaan, johon liikenteen melu ja muut haittatekijät eivät suoraan ulotu. Korkeuserosta johtuen rinteeseen ylimmät talot saavat suojaa kaduista korkeuseroa hyödyntäen ja ylärinteen puistoalueesta. Tonttien muodot ovat erilaisia. Korttelien ääriviivat tekevät yllättäviä mutkia, jopa enemmän kun korkeuserot olisivat edellyttäneet.

Kuva 3. Osakuva Pyynikinrinteen vuoden 1907 kaavasta.⁵⁰

Aleksanterin torin alue ja urheilukentän sijoitus ja muoto ovat erinomainen esimerkki sopeuttaa isot tilat ja alueet siten että ne eivät massiivisuudellaan katkaise tai ole yksitoikkoisen toteemimaisia rakennelmia. Molemmissa on mutkia, kaarevuutta ja ulokkeita, nämä saavat aikaan sen että paikalla oleva ei voi muodostaa koko rakennelmasta tai alueesta heti suoraa yksitoikkoista kuvaa, vaan osa alueesta katoaa näkökentästä tai sitä elävöittävät esimerkiksi puut, pensaats tai patsaats. Camillo Sitte kirjoittaa esimerkiksi *silmän*

⁵⁰ Kuva 3. Osakuva Pyynikinrinteen vuoden 1907 kaavasta. TKA.

*harhauttamisesta ja brutaalista luotisuorasta.*⁵¹ Edellinen on siis hyvä ja jälkimmäinen ei toivottava. Kaavaa pelkästään silmäilemällä löytää ideologian toteutuksen oivaltavilla ratkaisuilla.

Pyynikinrinteessä näkyy myös Sonckin oma erityinen taiteilijamaisuuden piirre. Sonck ei rakastanut viivoitinta. Sonck halusi aina piirtää suurpiirteisesti, piirustukset olivat kuin *croquis*’ja, nopeasti piirrettyjä luonnoksia. Sonck piirsi lukemattomia luonnoksia kunnes lopputulos oli tavoiteltu. Sonckin aikalainen, suomalainen arkkitehti Vivi Lönn on kertonut, että hän ei nähnyt Sonckin käyttävän ikinä viivoitinta. Piirtäjät joutuivat piirtämään Sonckin ohjeiden mukaan suunnitelmat ”puhtaiksi” ja oikeaan mittakaavaan. Pienten yksityiskohtien piirtämistä hän suorastaan karttoi.⁵²

Katujen kaarevuus ja niiden leveyden vaihtelut olivat tärkeitä. Ankara ruutukaava oli Sonckin mielestä kaiken pahan alku, kuten Ateneum-lehdessä 1.1.1901 numerossa 9-11 julkaistusta kirjoituksesta ilmenee. Alkuperäinen teksti on ruotsinkielinen, joten käytän tässä valmista tutkimuskirjallisuuden käännöstä.

Vaikutelma, jonka nykyaikainen pikkukaupunki tavallisesti synnyttää, on epäviihtyisä, yksitoikkoinen ja jähmettynyt. Useinkaan ei tätä seikkaa silti vaivauduta sen enempää pohtimaan, tai sitten ikävä vaikutelma selitetään kaupungin pienuudella. Jos kuitenkin ajatellaan, miten kodikkaan vaikutelman melkein jokainen, pienikin ja mitä epäsäännöllisin rakennettu keskiaikainen kaupunki antaa, vaikka sen rakennukset olisivatkin aivan vaatimattomia, niin lienee uudemman pikkukaupungin epäkohtia etsittävä muualta kuin sen mitättömyydestä. Eikö sen epäviihtyisyys voisi johtua siitä tavasta, millä se on suunniteltu, jaoteltu ja rakennettu?

”Eikö kulkija, joka etsii tietään vesilätäköiden välitse, tunne itseään mieleltään apeaksi tässä nykyaikaisessa erämaassa, missä hänen mieltään tuskin elähdyttää onnettomuustoverin näkeminen joka kaukaisuudessa synkkänä ja raskaana kulkee omaa rataansa... Älä siis tuomitse ankarasti yksinäistä, joka

⁵¹ Kalanti (suom.) 2001, 60.

⁵² Kivinen 1982, 87.

pimeään langetessa etsii lämpöä ja iloa lähimmästä kapakasta ja jää sinne kunnes aamu taas sarastaa. Älä luule, arvoisa lukija, että on jokin paradoksi, kun väitän että sanontatavaksi tullut pikkukaupunkijuopottelu melkoiselta osin voidaan panna näiden viivottimella piirrettyjen kylien ulkoisen ankeuden syyksi.⁵³

Sonckin inho ruutukaavaan ja sen toteutuksen ankaruuteen oli siis hyvin voimakasta. Pyynikinrinteelle Sonck piirsi kaarevia katuja ja siten että ne kiemurtelivat siellä täällä maaston mukaan, maalaismaisuuuden luonteen säilyttäen. Katujen varsille piti istuttaa lehtipuita ja havupuita. Havupuut olivat sitteläisessä ideologiassa tärkeitä, sillä ne säilyttivät vihreytensä myös talvella.⁵⁴ Sonckin ajatuksen voi ajatella myös siten, että puilla kytkettiin läheinen harju metsineen jatkumaan alas asutusalueelle. Talot ja kadut olisivat ikään kuin rakennettu metsän keskelle.

Sonckilla oli selvästi kokonaisvaltainen ajatus asumisympäristön viihtyvyyden merkityksestä. Samalla hän maalaismaisuuutta ja maaston huomioon ottamisessa tavallaan siirsi tai kopioi luontoa kasvillisuuden huomioimista myöten. Kun Sonck samaisessa kirjoituksessaan kirjoitti ”tiet kiemurtelevat siellä täällä häämöttävien kallionnyppylöiden” välissä on kuin Sonck olisi kuvannut ahvenanmaalaista maalaismaisemaa.

Pyynikinrinteen suunnittelu on mitä ilmeisimmin ollut Sonckille erityisen ilahduttava työ. Rinne havupuineen, kallioineen ja molemmin puolin pilkottavine vesistöineen on varmasti vienyt Sonckin ajatukset hänen kotiseudulleen Ahvenmaalle.

Mielenkiintoista on myös yrittää kuvitella mitä arkkitehdin päässä liikkui ja miten suunnitteluprosessi on mahdollisesti edennyt. Maisema ja alue ovat lähes kokonaan luonnonomaisessa tilassa. Metsä ja kalliot hallitsevat maisemaa. Miten arkkitehti voi luoda piirustuspöydälle asemakaavan joka tulee tuon luonnon muokkaaman kauneuden tilalle? Pyynikin alue on luonnonkaunis alue rantoineen ja metsäisine harjuineen. Miten suunnitella alueelle sitä kunnioittava kaava?

Pyynikinrinteen suunnittelu oli täysin erilainen kuin samaan aikaan Helsingissä toteutetut

⁵³ Salokorpi 1981, 134.

⁵⁴ Ibid.

Kallion ja Katajanokan asemakaavat. Kalliolla ja Katajanokan maastot olivat voimakkaan kallioiset ja niiden korkeuserot olivat suuret. Tästä huolimatta niihin suunniteltiin perinteiset ruutukaavat. Toteutuksessa kadut räjäytettiin suoraan kallioiden läpi piittaamatta korkeuseroista.⁵⁵ Pyykinrinteen asemakaava toteutti sitteläisyydessä samaa mitä Sonck oli piirtänyt Töölön asemakaavaan. Töölön asuinalue suunniteltiin keskiluokan asuinalueeksi, kun taas Kallio oli työväen asuinaluetta. Suoraan vertailua ei voi kuitenkaan tehdä työväen ja keskiluokan asuinalueiden välillä, sillä Katajanokasta ei ollut tulossa työväen asuinaluetta.

Sama kohtalo olisi voinut tapahtua myös Pyykinrinteelle, ellei kaupunki olisi ollut avoimen vastaanottavainen uudelle radikaalille tai tässä tapauksessa luonnonarvoja kunnioittavalle suunnittelulle. Tamperelaisten urheilumielisten kirjoituksen uhkakuva ...”niin louhitaan Pyykinillä mahtavat kalliot soraläjiksi, kaadetaan kaunis metsä ja luovutetaan tehdastonteiksi ja aiwan kuin koetettaisiin kaikin neuvoin muuttaa luonnon vääristeleättämät ihanuudet muistojen hiljaiseen waltakuntaan”... tapahtui kasvavan kaupungin ja teollistumisen nimissä Helsingissä mutta ei Tampereella ainakaan Pyykin alueella. Tämän merkitys korostuu entisestään, kun ajatellaan mitä kaupunkisuunnittelu on perinteisesti ollut. Kaupunkisuunnittelu on perustunut tarveajatteluun, sillä on pyritty ratkaisemaan muun muassa paloturvallisuutta, ratkaisemaan hygieenisia ongelmia, edistämään liikenteen sujumista jne.

Sonck onnistui yhdistämään Pyykin kaupunginosan suunnittelussa kaupunkisuunnittelun perinteiset vaatimukset ja arvot, mutta silti tekemään sen maiseman luonnollista olemusta kunnioittaen. Lars Sonck toteutti siis suunnitelmassaan puhtaasti itävaltalaisen Camillo Sitten uudenlaista kaupunkisuunnittelun ideologiaa. Selvitän seuraavaksi millainen arkkitehti Lars Sonck oli ja miten hän tutustui uuteen kaupunkisuunnittelun ideaan sekä millainen vuosisadan vaihteen arkkitehtuuri ylipäättään oli.

⁵⁵ Salokorpi 1981, 128.

3.0 Lars Sonck ja Camillo Sitten kaupunkirakennustaide

3.1 Arkkitehti Lars Sonckin taustasta ja sen merkityksestä

Lars Sonck arkkitehtuuriin on tutkimusten mukaan vaikuttanut hänen lapsuutensa Ahvenanmaalla.⁵⁶ Ahvenanmaalaista maaseutupitäjää kasvuympäristönä ajatellessa ei voi välttää sitä ajatusta, että se on vaikuttanut vahvasti Sonckin luonnonkauneuden tajuun ja luontaiseen kiinnostukseen luonnon huomioimiseen rakentamisessa.

Kerrotaan että Lars osoitti jo pienenä erityistä kiinnostusta rakentamista kohtaan. Eräänkin kerran kirkkoherran perhe oli tulossa hevosella maantietä pitkin ja kun näkyviin tuli komea kivinavetta, huudahti rattailla mukana ollut Lars: ”Kunpa saisi joskus rakentaa tuollaisen!”⁵⁷

Selvästi merkittävää on, että Sonck opiskeli arkkitehtuuria Polyteknilliseksi opistossa juuri mielipiteiltään voimakkaan ja arkkitehtien taiteellisuutta vahvasti korostavan Gustav Nyströmin vaikutuspiirissä. Mielestäni opettajan vaikutus näkyi Sonckin töissä. Luonnonkauniissa ympäristössä kasvanut ja sen esteettisyyden ymmärtänyt Sonck oli varmasti otollinen alusta taiteellisuutta painottaneelle opettajalle. Taiteellisuuden kerrotaan näkyneen Lars Sonckin ulkomuotoa myöten, hän rakasti vapautta ja viihtyi arkivaatteissa jäykän puvun sijaan, erityisesti hän käytti jatkuvasti työtakkiaan ja ikivanhaa olkihattuaan.⁵⁸ Elämäkertakirjallisuudessa kerrotaan, että Sonck oli ihmisrakas, empaattinen ja erinomainen seuramies.⁵⁹ Tämän perusteella Lars Sonckista piirtyy kuva lämminhenkisestä taiteilijamaisesta arkkitehdista.

Tätä luonnehdintaa on kiinnostavaa miettiä kun tarkastelee joitakin Sonckin suunnittelemaa rakennuksia, esimerkiksi Helsingin puhelinyhdistyksen taloa ja Tampereen Tuomiokirkkoa jotka ovat luonnollisesti ajan tyylin mukaisia, mutta myös kuin jyhkeitä skotlantilaisia muinaisia kivilinnoja, jotka vievät ajatuksen taruihin tai vaikkapa saariston tai sisämaan järvien jylhiin kalliorantoihin. Jokaisen mielikuvat rakennuksista ovat subjektiivisia, mutta tuon nämä esimerkkeinä siitä ajatuksesta mitä arkkitehdin taiteellinen näkemys voi herättää

⁵⁶ Esim. Kivinen 1998.

⁵⁷ Kivinen 1981, 7–14.

⁵⁸ Kivinen 1982, 87.

⁵⁹ Esim. Kivinen 1982.

ihmisissä.

Lars Sonck suunnitteli elämänsä aikana satoja rakennuksia ja muutoskohteita. Rakennussuunnittelun lisäksi Sonck suunnitteli useita asemakaavaehdotuksia, joista osa toteutettiin, esimerkiksi Helsingissä Töölön ja Tampereella Pyynikinrinteen asemakaavat. Sonck suunnitteli myös Tampereen Ratinaan asemakaavan, jota ei kuitenkaan ehditty toteuttaa. Sonck kypsyi huippuunsa noin kolmenkymmenen iässä ja hedelmällistä kautta jatkui ensimmäiseen maailmansotaan asti. Lahjakkuus näkyi jo varhain, ollessaan vielä arkkitehtiopiskelija Sonck voitti Turun uuden kirkon suunnittelukilpailun. Huippukauden alkutöitä oli Tampereen Johanneksen kirkon, myöhemmin Tuomiokirkoksi nimetyn kirkon suunnittelu.⁶⁰ Tutkimuksen kannalta on tarpeellista esittää miten Sonck vaikutti Tampereen rakennussuunnitteluun ja vaikuttivatko muut Tampereen suunnittelutyöt Sonckin voittoon Pyynikinrinteen asemakaavan suunnittelussa.

Sonck perusti vuonna 1898 arkkitehtiystävänsä Birger Federleyn kanssa Tampereelle helsinkiläisen konttorinsa sivuliikkeen. Tampereen yhteistä konttoria ehdittiin pitää vuosi yhdessä kunnes molempien työkiireet pakottivat ystävykset työskentelemään omille tahoilleen, Federley jäi Tampereelle ja Sonck lähti Helsinkiin. Yhteiskonttorin aikana ehti syntyä kilpailuehdotus Tampereen kauppahallia varten. Ehdotus toi II palkinnon. Sonck suunnitteli Federleyn kanssa myös kauppias Tirkkoselle ison asuin- ja liiketalon Kauppakatu 6:een vuonna 1900.⁶¹ Tekniker -lehti kirjoitti jutussaan ”Ett nytt originellt stenhus i Tammerfors” talon olevan huomion arvoinen kaikille kotimaisesta arkkitehtuurista kiinnostuneille ja sanoi piirustusten puhuvan puolestaan. Lehti halusi erityisesti kiinnittää huomiota talon originelleihin yksityiskohtiin ja totesi kaiken kertovan tekijöiden elämäniloisesta luovuudesta. Lopuksi kirjoittaja totesi että talo tulee valmistuttuaan olemaan seudun koriste ja kaunopuheinen todiste Sonckin taiteellisuudesta.⁶² Lehti ennusti hyvin ainakin talon merkityksen kaupunkikuvassa. Talo on vielä olemassa tutkielman kirjoitusaikana vuonna 2015. Se on katsojan mieltymyksistä riippuen kaunis tai erikoinen maamerkki Kauppakadun ja Kuninkaankadun kävelytien risteyksessä.

Voitokas suunnittelu sai jatkoa vuonna 1900. Sonck voitti Tampereen Johanneksen kirkon,

⁶⁰ Kivinen 1982,

⁶¹ Ibid.

⁶² Teknikern 15.1.1900/ no 218, 18. Suomennos ruotsinkielestä Kristiina Turunen.

nykyisen Tuomiokirkon suunnittelukilpailun.⁶³ Rakennustöitä valvoi ystävä ja liikekumppani Birger Federley.⁶⁴

Tampereen Tuomiokirkkoa on yleisesti pidetty kansallisromanttisen ajan päämonumenttina. Kirkon suunnitteluun, rakentamiseen ja valmistumiseen liittyy vahvoja merkityksiä myös poliittisesti. Kirkkoa suunniteltiin vuonna 1899, samoihin aikoihin kun Venäjän keisari julisti Suomen perustuslakia loukkaavan helmikuun manifestin. Rakennustyö aloitettiin 1902 ja se valmistui keväällä 1907. Kirkon syntyä ja valmistumista pidetään sortokauden voimakkaan protestihenkisen kansallistunteen ilmentymänä.⁶⁵ Uusi suomalainen kirkko oli vastapaino Kytälän kaupunginosaan vuonna 1899 valmistuneelle ja kaupunkikuvaa siihen asti hallinneelle ortodoksikirkolle.⁶⁶ Kiinnostavana asiana voitaisiin tutkia, oliko sijoittelu samanlainen tietoinen ratkaisu ja tehty samassa hengessä kuin Aleksanterin torin pienentäminen.

Suunnittelutyölle ja sen tekijälle osui tästä kansallistunteesta myös osansa. Tekijän ja työn ideologisoituminen toteutuu siis tietyllä tavalla. Viittaaan tässä Liisa Häyrysen ja Eeva Maija Viljon tutkimuksiin arkkitehdista ideologian toteuttajana ja luojana. Käsittelen arkkitehteja ideologioiden luojana tutkielman myöhemmässä osassa tarkemmin.

Osallistumalla kilpailuihin ja saamalla merkittäviä suunnittelukohteita Sonck tuli tunnetuksi myös paikallisille päättäjille. Erityisen merkittävää mielestäni on, että Sonckin työpari ja hyvä ystävä arkkitehti Birger Federley jäi vaikuttamaan Tampereelle. Federley suunnitteli Tampereelle lukuisia kohteita ja toimi itsekin väliaikaisesti vuonna 1901 kaupunginarkkitehtina. Federley kuului useana vuotena myös mm. kaupungin valtuustoon ja rahakamariin. Vaikka arkkitehti voittaa suunnittelutyön suunnitelmallaan, ei tunnettavuutta ja verkostoiden vaikutusta voi väheksyä. Federley oli Sonckin ystävä kaupungin sisäpiirissä. Ainakin tyyllillisesti hengenheimolaisia oli myös tamperelainen arkkitehti Vivi Lönn, joka suunnitteli kaupunkiin monia merkittäviä rakennuksia, mm. kansallisromanttista tyyliä edustavat paloaseman, sekä tyttölyseon että kansakoulun Hämeenpuiston varteen.⁶⁷ Sonckin aiemmat työt eivät kuitenkaan suoraan voineet vaikuttaa hänen voittoonsa

⁶³ Kivinen 1982, 83–117.

⁶⁴ Federleyn arkisto. Muistiinpanoja. TKA

⁶⁵ Kivinen 1982, 92.

⁶⁶ Rasila 1984, 585.

⁶⁷ Mm. Kivinen 1982.

Pyynikinrinteen asemakaavan suunnittelukilpailussa, koska työt palautettiin nimimerkeillä.

Mielestäni tärkeämpää ja merkittävämpää on se, että aikakauden arkkitehtuurin muutos loi alustaa päättäjien henkiselle valmiudelle valita erilainen kaava. Arkkitehtuurin muutoksessa oli kysymys kansallisromanttisesta; näkökulmasta riippuen art nouveau tai jugend -tyylisuuntauksesta. Tätä ennen kaupungin rakennussuunnittelussa suosittiin historiallisia kertaustyyliä, esimerkiksi erityisen koristeellista uusrenesanssia. Kansallisromanttisen tyyli-suuntauksen, jugendin pohjana oli 1850-luvulta Englannissa ja myöhemmin myös Saksassa jugendiksi kehittynyt ideologia rakennusten ja taideteollisuuden ”rehellisyydestä”, luonnonmukaisuudesta ja vapaasta tilasomittelusta historiallisen tyyliarkkitehtuurin asemasta. Rakennustaiteen museon tutkimuspäällikkö ja Helsingin yliopiston taidehistorian dosentin Riitta Nikulan mukaan kansallisromanttisuus oli taustavoima, art nouveau oli tyyli-suuntaa rakentamisessa. Nikulan mukaan kansallisromanttisen tyyli-suunnan nimeäminen pelkästään jugendiksi olisi väärin, koska se viittaa vain saksalaiseen tyyli-suuntaan.⁶⁸ Jugendia kannattaa sen sijaan Tampereen vuosisadan vaihteen arkkitehtuuria tutkinut Paula Kivinen. Kivisen mukaan Tampereen jugendkausi alkoi 1898. Kaupungin voimakkaan kasvun johdosta rakentaminen oli vilkasta ja uusien rakennusten suunnittelijoina olivat mm. uudet arkkitehdit, mm. Lars Sonck, Birger Federley ja Vivi Lönn.⁶⁹ Mielestäni on perusteltua sanoa, että kansallisromanttisen suuntauksen vaikutus rakennussuunnittelussa loi pohjaa Tampereella myös erilaisen asemakaavoituksen hyväksymiselle.

Päättäjillä oli tiedossa myös mitä Helsingin asemakaavoituksessa tapahtui. Kaupungin päättäjien kansallisromanttinen poliittinen ja myönteinen uudistushenkinen näkemys kaupunkikuvan muodostumiseen ja näkemys siitä mahdollisti täysin poikkeavan asemakaavan hyväksymisen. Asialla on merkitystä, sillä esimerkiksi arkkitehtien parissa uudenlainen kaupunkisuunnittelu ei saanut varauksetonta kannatusta. Esimerkkinä käytän arkkitehti Bertel Jungin kertomusta asiaan tutustumisesta.

⁶⁸ Nikula 1993, 95–97.

⁶⁹ Mm. Kivinen 1982. Nikula 1993.

3.2 Kipinä ruutitynnnyriin

Suomalaisen asemakaavoituksen uranuurtaja Bertel Jung on kertonut lukeneensa 1897 ruotsalaisesta Ord och Bild -lehestä innoittuneen laajan artikkelin Camillo Sitten teoksesta. Artikkelin oli niin innostava että Jung hankki kirjan itselleen. Jung oli tuolloin 24-vuotias ja piirsi 26-vuotiaan Lars Sonckin toimistossa. Voi kuvitella mitä nuorten arkkitehtien toimistossa on tapahtunut kun innostunut Jung esitteli Sitten teosta Sonckille, johon se vaikutti kuin ”som en gnista i krutfatet”.⁷⁰ Jung kertoo Sitten vaikutuksesta itseensä: ”Itse olin vielä silloin siinä määrin asemakaavoittelua koskevan yleisen ajattelutavan lumossa, että Sitten esiintyminen herätti mielenkiintoani lähinnä vain erikoisuudellaan. Mutta Sonckiin vaikuttivat Sitten opit silmänräpäyksessä kuin kipinä ruutitynnnyriin. Hän luki suorastaan ahmien Sitten teoksen ja omaksui siinä esitetyt opit voimakkaan luonteensa koko hehkulla, vaikuttaen siten myöskin minuun ja muihin häntä lähellä oleviin ammattitovereihin.”⁷¹

Jungin kuvaus Sonckin vaikuttavasta persoonasta sopii tiedotustutkimuksessa esitettyyn teoriaan mielipidejohtajista. Teorian esittely poikkitieteellisenä anekdoottina on perusteltua ja myös hyödyllistä yrittäessä ymmärtää arkkitehdin vaikutusvaltaa ja yleistä merkitystä, joka viimekädessä vaikuttaa myös kaupunkien päättäjiin ja kaupunkisuunnitteluun. Arkkitehtien vaikutusvaltaa miettiessä kannattaa mielestäni hyödyntää amerikkalaisen ns. MCR-perinteen⁷² teoriaa mielipidejohtajista. Teorian mukaan ihmiset eivät juurikaan muuta mielipiteitään suoraan joukkoviestinnän vaikutuksesta. Muutoksen aiheuttaa sen sijaan jonkin läheisen ihmisen aiheuttama ”käännytystyö”. Mielipidejohtajan ominaisuuksiin kuuluu, että he seuraavat joukkoviestintää hieman muita enemmän, tavoittavat ihmiset joihin he vaikuttavat arkipäiväisesti ja joustavasti ja voivat sitten palkita antaa palautetta näiden ajatuksista ja ovat johtajia joillain elämänalueella. Tärkeää vaikuttajissa on myös se, että he eivät ole sosiaaliselta ulkoasultaan muita kummempia; heitä ei ole helppo erottaa ulkoapäin. Mielipidejohtajan erotti tutkimuksissa siitä, miten ihmiset puhuivat toisistaan.⁷³ Perustelen väitettäni sillä että Jung kuvailee miten Sonck omaksui opit voimakkaan luonteensa koko hehkulla ja *vaikuttaen siten myöskin häneen ja muihin häntä lähellä oleviin*

⁷⁰ Kivinen 1982, 92. Myös Kuusanmäki 1992, 172.

⁷¹ Salokorpi 1981, 127.

⁷² MCR-perinne eli mass communications research-tutkimussuuntaus. 1930-luvulla alkanut tutkimussuuntaus joukkoviestinnän vaikutuksista. Kunelius 1998, 118.

⁷³ Kunelius 1998, 118.

ammattitovereihin. Lisävahvistusta väitteelle tulee siitä, että Sonckia luonnehdittiin erinomaiseksi seuramieheksi, empaattiseksi ja filantroopiksi. Teoria saa vahvistusta, sillä ihmiset elävät pienryhmien verkostoissa ja mielipiteet siirtyvät ja kehittyvät sosiaalisissa tilanteissa.⁷⁴

Kirjan vaikutus myös Sonckiin oli huomattava tunnetuin seurauksin. Asiaa on käsitelty mittavasti arkkitehtuurin tutkimuskirjallisuudessa, joten käytän tässä Asko Salokorven Lars Sonck-kirjan tietoa.

Sonck kirjoitti innostuneena artikkelin otsikolla *Modärn vandalism*, joka julkaistiin alan lehdissä, sekä *Finsk Tidskrift*issä että *Tekniker*issä vuonna 1898. Sonck käsittelee artikkelissa laveasti antiikin ja keskiajan kaupunkirakentamista, mutta siirtyy sitten suomalaisiin kaavoitusongelmiin. Kirjoituksen ydin on luonnon, naturalistisuuden ylistäminen. Sonck katsoo että rahan palvonta on turmellut kaupungit: "...luonto on meidän paras kotipaikkamme ja kaikki mitä kaupungeissakin pyrkii säilyttämään sen kauneutta ja leikkisää vaihtelevuutta, kohottaa osaltaan esteettistä tunnetta ja voimistaa rakkautta kotiseutuun ja omaan kaupunkiin."⁷⁵

Sonck inspiroitui Sitten ajatuksista yhä enemmän ja esitti suomalaiseen asemakaava-arkkitehtuuriin uudenlaisia sitteläisiä näkemyksiä. Helsinkiläisenä Sonck teki tietenkin paljon ehdotuksia helsinkiläistä asemakaavaan liittyen, osansa saivat niin Senaatintori; tori oli liian suuri ja arvostelun kohteeksi joutuivat myös Suomen Pankki ja Valtionarkisto. Sonck esitti, että Suomen Pankki varjosti rahan mahdilla ja materiaalistien intressien symbolina Valtionarkistoa, joka taas piilotteli häpeillen olemassaoloaan pankin takana.⁷⁶ Kuvailut osoittavat kieltämättä Sonckin oivaltavaa ja asiastaan innostunutta otetta ja voi hyvin kuvitella miten Sonckin innostuneisuus on vaikuttanut hänen kanssaan tekemisissä olleisiin ja hänen kirjoituksiaan lukeneisiin ihmisiin. Erinomaisena seuramiehenä tunnetun Lars Sonckin laaja ystäväpiiri kuuli varmasti useita innostuneita puheita uudenlaisesta kaupunkisuunnittelusta ja miten aiheesta on keskusteltu tai jopa väiteltä laajan ystäväpiirin kesken. Tämä on asia joka vahvistaa MCR-teorian paikkaansa pitävyyttä ja relevanttiutta

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Salokorpi 1981, 127–132.

⁷⁶ Salokorpi 1981, 128.

Lars Sonckin osalta.

Lars Sonckin innostus Sitteen ei jäänyt vain puheisiin ja kirjoituksiin. Hän omaksui Sitteläisen koulukunnan kaupunkisuunnittelun opit myös työhönsä ja esitti oma-aloitteisesti asemakaavakilpailua Helsingissä tuolloin vielä teollisuustonteiksi merkittyyn Eiran alueeseen. Eiraan Sonck ehdotti puutarhakaupungin hengessä englantilaistyyppisiä taloja, rivi- ja omakotitaloja pienillä tonteilla. Hän korosti erityisesti, ettei Eirasta saisi tehdä uutta Kaivopuistoa, siis huvila-aluetta suurine tontteineen. Kaupunki ei innostunut Eiran kilpailusta, mutta kun Sonck ehdotti Töölön rakentamattoman alueen asemakaavoitusta, sai se jo riittävän kannatuksen kaupungin elimissä. Voidaan päätellä, että Sonck oli selvästi uuden kaupunkisuunnittelun suunnannäyttäjänä Suomessa. Arkkitehtuurin tutkimuksen mukaan ollaan yleisesti sitä mieltä, että Sonckin artikkelin suurin merkitys oli Töölön asemakaavakilpailun järjestäminen 1898.⁷⁷ Mielestäni tähän joukkoon voisi myös yhtä hyvin lisätä Tampereen VII-kaupunginosan suunnittelemisen. Vaikuttivathan Sonckin toimet lopulta siihen, että Tampereellekin suunniteltiin uuden ideologian mukaista asemakaavaa.

Arkkitehtien aktivoituminen osoittaa myös sen, että vuosisadan alusta lähtien arkkitehtien panos kaupunkien kehittämiseen vahvistui kahdella tavalla. Kaupungit perustivat asemakaava-arkkitehtien virkoja ja järjestivät asemakaavakilpailuja. Sonckin työtoveri Bertel Jung nimitettiin Helsingin ensimmäiseksi asemakaava-arkkitehdiksi vuonna 1908.⁷⁸ Tampereen ensimmäinen asemakaava-arkkitehti oli Eelis Kaalamo vasta vuodesta 1929. Sitä ennen asemakaavoituksesta vastasivat kaupunginarkkitehdit, viimeisimpänä Bertel Strömmer muiden kaupunginarkkitehdin velvollisuuksien ohella.

3.3 Uuden kaupunkisuunnittelun idea

Camillo Sitte oli itävaltalainen arkkitehti ja kaupunkisuunnittelija, jonka vuonna 1889 julkaistu teos *Der Städtebau nach seinen künstlerischen Grundsätzen* vaikutti varsinkin pohjoismaalaiseen kaupunkisuunnitteluun ja nuoreen arkkitehtisukupolveen. Camillo Sitten ideologiana oli asemakaavan sopeuttaminen luonnonolosuhteisiin ja historialliseen maisemaan eikä suorastaan väkisin päinvastoin. Näkemys oli vallankumouksellinen vallalla

⁷⁷ Salokorpi 1981, 127–128.

⁷⁸ Nikula 2005, 115.

olleeseen tiukan säännönmukaiseen ruutukaava-ajatteluun.⁷⁹ Sitteläisen ideologian mukaan kaavoituksessa tuli ottaa huomioon maankäyttö ja rakennusvolyyymi, jokaiselle alueelle oli suunniteltava viheralueet ja korttelien väliin oli suunniteltava pieniä aukioita. Rakentamisen tuli lähteä inhimillisestä mittakaavasta ja kauneus tuli nostaa arvoonsa kaupunkeja suunniteltaessa. Sitte kysyikin kirjassaan, miksi modernissa huvilatyyliä oli antauduttu tiettyyn vapaamuotoisuuteen, mutta kaupunkirakentamisessa hallitsi tiukasti viivoitin ja harppi.⁸⁰ Sitte ihaili keskiaikaisia kaupunkeja, joissa kapeat kadut sijoittuivat maaston mukaan. Kauhistuttavinta Sitten mielestä olivat leveät, suorat bulevardit. Hänellä oli selvä keino miten jähmettynyttä asemakaavasunnittelun tasoa olisi parannettava. Asemakaavasunnittelun tason nostamiseksi tuli järjestää julkisia kilpailuja. Alalla tapahtui muutakin kehitystä; arkkitehdit alkoivat rinnastaa itseään taiteilijoihin ja olivat sitä mieltä että vain alan ammattilaiset, siis arkkitehdit pystyivät suunnittelemaan korkealuokkaisia kaupunkisuunnitelmia. Amerikkalaisen tutkimuksen mukaan sitteläinen kaupunkisuunnittelu levisi ja kehittyi nopeasti runsaan julkaisutoiminnan ja kansainvälisen näyttelytoiminnan ja alan kongressien takia.⁸¹

3.4 Arkkitehtien ammattikunta Suomessa

Arkkitehtien ammattikunnan koulutus Suomessa alkoi vuonna 1849 Helsingin Teknillisessä Reaalikoulussa, joka muuttui 1872 Polyteknilliseksi opistoksi.⁸² Polyteknillisen opiston yksi pitkäaikaisimmista ja myös vaikutusvaltaisimmista professoreista oli Gustav Nyström (1856–1917). Nyström korosti arkkitehtien eroa muista teknisistä aloista; arkkitehdit olivat taiteilijoita toisin kuin esimerkiksi insinöörit. Nyströmillä oli syynsä korostaa arkkitehtien ammattitaitoa, sillä esimerkiksi 1900-luvun alun Helsingissä yli puolet suunnitelluista taloista oli rakennusmestarien suunnitteleamia. Kasvava arkkitehtikunta alkoi olla huolissaan Helsingin hengettömästä kaupunkikuvasta. Kiista arkkitehtien ja rakennusmestareiden välillä kiihtyi ja sen seurauksena rakennusmestareilta evättiin vuonna 1907 oikeus osallistua arkkitehtikilpailuihin.⁸³

⁷⁹ Kuusanmäki 1992, 171.

⁸⁰ Kalanti (suom.) 2001, 59.

⁸¹ Kuusanmäki 1992, 171. Myös Nikula 1981, 89.

⁸² Nikula 2005, 75.

⁸³ Rauske 2004, 15.

Arkkitehtien ammattikunnan identiteetin vahvistuminen ja suomalaisen kaupunkien kasvaminen liittyvät mielestäni osaltaan yhteen. Teollistuminen, väestön siirtyminen kaupunkeihin lisäsi painetta kaupunkirakenteen hallintaan ja tähän tarvittiin ammattimaista näkemystä, siis arkkitehtien työpanosta. Esimerkiksi Tampereen kiihtyvän teollistumisen kaudella 1870-luvulta lähtien kaupunginarkkitehti suunnitteli asemakaavat, mutta rakennettavat talot olivat rakennuttajan vapaassa harkinnassa. Arkkitehtien ammatti-identiteetin vahvistumiseen liittyi siten se, että enää ei riittänyt että rakennusmestarit suunnittelivat yksittäisiä taloja, kenties ajan tyylistä jäljitellen, vaan siihen tarvittiin kokonaisvaltaisempaa suunnittelijan näkemystä koko kaupunkikuvaa silmälläpitäen. Käytännössä rakennusmestareiden käyttäminen suunnittelijoina lienee riippunut suurimmalta osin talouden ja kaupungin päättäjien näkemyksistä tai niiden puutteista. Rakennusmestarin piirtämä talo oli varmastikin halvempi kuin arkkitehdin piirtämä. Lisäksi kaupungin päättäjien kokemus ja näkemys kaupunkikuvan kehittämiseen oli vaihtelevaa, kuten sen voidaan olettaa olevan aina.

Kirsi Saarikangas kiteyttää tämän osuvasti modernia asuntoarkkitehtuuria käsittelevässä teoksessaan sanomalla että suomalaisen yhteiskunnan ja sen modernisoitumisen historiaa voi seurata asuntorakentamisen kautta.⁸⁴ Yhtäläillä voidaan mielestäni soveltaa tätä teoriaa siten, että kaupungin kaavoitus ja rakentaminen kuvaa yhteiskunnan kehitystä mitä erinomaisella tavalla. Kylän kehitys kirkonkyläksi, kirkonkylän mahdollinen teollistuminen jne. Mitä suuremmaksi kaupunki kasvaa, sen enemmän sen hallintaan tarvitaan keinoja jos halutaan pitää kasvu hallinnassa. Tampereella Kyttälän alueen ongelmat päätettiin ratkaista tyhjentämällä alue ja kaavoittamalla ja rakentamalla se kokonaan uudestaan. Yhtäläillä kaavoittamattomuus, eli vapaa rakentaminen kuvaa vastaliikkeenä yhteiskunnan toimintaa. Esimerkiksi Pispalan asuinalueen muodostuminen silloisen Tampereen rajojen ulkopuolelle oli tietynlainen vapaakylä. Tampereen kaupungin hallinto ei ylettynyt pispalalaisiin. Kaavoituksella voidaan vaikuttaa kaupunkisuunnittelussa monin eri tavoin.

Arkkitehtien ammatin kehitystä tutkinut Eeva Maija Viljo viittaa tutkimuksessaan arkkitehtien eroavaisuutta muista ammattilaisista. Sen lisäksi että arkkitehdit tarjoavat palveluja, he tekevät taiteellisia ja ideologiaan assosioituvia ”teoksia”. Arkkitehdit toimivat sekä talouden ja

⁸⁴ Saarikangas 2002, 9.

abstraktien arvojen markkinoilla, ja arkkitehdeille on tärkeää luoda symbolista arvoa juuri jälkimmäisillä markkinoilla.⁸⁵ Tämän teorian voi myös käsitellä arkkitehtien ammattikunnan arvostamisen avulla. Kaupungin hallintokoneistolla; eli talouden arvojen markkinoilla on tarve arkkitehtien osaamiselle. Arkkitehti luo kaupungista, asemakaavasta tai rakennuksesta taloudellisen funktion, se ilmentää ja toteuttaa kaupungin, yrityksen tarpeita ja tarkoitusta. Arkkitehdin taiteellisuus näkyy taloudellisen funktion ulkokuorena; se näkyy rakennuksen esteettisenä ilmentymänä tai esimerkiksi kaupunginosan asemakaavana. Asemakaavan esteettinen niukkuus tai monivaiheinen runollisuus vaikuttaa siinä liikkuviin ihmisiin.

Tutkija Liisa Häyrynen on tutkinut arkkitehtien omaa luovuuskäsitystä ja esittää että jossakin mielessä arkkitehdit kokevat kuuluvansa rakentamisen ikuiseen perinteeseen ja arkkitehtien ammatti on yksi maailmanhistorian ”suuria ammatteja”. Toisaalta ammattikunta on suljettu kuin keskiaikainen kiltä ja siihen liittyvät asiat, siis arkkitehtien ammattiin liittyvät asiat nähdään ”mysteerinä”.⁸⁶ Käsittäisin ajatuksen niin, että suljetun ammattipiirin työtulokset ja ammattia leimaava erikoistuminen, ts. ammatillinen osaaminen eivät aina välttämättä ”avaudu” suurelle yleisölle heti.

Tätä taustaa vasten on kenties helpompi ymmärtää miksi esimerkiksi arkkitehtien on ollut helppo omaksua eri ideologioita ja esittää niitä vakuuttavasti. Tutkielmassani käsittelen Lars Sonckin sitteläisen ideologian omaksumista ja sen vaikutuksia Pyynikinrinteen toteutuksessa, mutta samanlaisena esimerkkinä voidaan mainita vaikkapa natsisaksan arkkitehdiksi nimetty Albert Speer, joka toimi monen mielestä natsiyhteiskunnan ideologina.⁸⁷

⁸⁵ Viljo 1992, 28.

⁸⁶ Häyrynen 1992, 251.

⁸⁷ Ilmonen 1994, 50.

4.0 Pyynikinrinteen toteutus

4.1 Odotuksen aika

Pyynikinrinteen asemakaavakilpailu oli käyty ja vastaanotto oli hyväksyvä. Rahatoimikamari, jonka jäsen myös arkkitehti Birger Federley oli ja kaunistuskomitea ehdottivat vuonna 1903 valtuustolle Sonckin lopullisen ehdotuksen hyväksymistä Pyynikin asemakaavaksi.

Kuva 4. Hevosplassin länsireunalla. Kuva Bertel Strömmer⁸⁸

Asia eteni hitaasti mutta varmasti kaupungin byrokratian rattaissa eteenpäin. Asiaa käsiteltiin lokakuun 23. päivänä vuonna 1903. Valtuusto päätti antaa rahatoimikamarin ja kaunistuskomitean ehdotuksesta arkkitehti Lars Sonckille luvan laatia lopullisen ehdotuksen niin 7 kaupunginosan ja Pyynikin alueen, kuin myös 10, 13, 14 ja 17 rakentamattomien osien ynnä Tammelan torin asemakaavoiksi. Lars Sonck ei siis vain saanut Pyynikin alueen suunnitelmaa tehtäväkseen, vaan sai kerralla vielä enemmän suunniteltavaa ja vakuutti

⁸⁸ Kuva 4. Hevosplassin länsireunalla. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA.

valtuuston pätevyydellään.⁸⁹ Teoria mielipidejohtajan roolista saa myös vahvistusta tältä osin.

Sen jälkeen kun valtuusto oli hyväksynyt Lars Sonckin ehdotukset ja antanut arkkitehdille myös lisää suunniteltavaa, alkoi arkkitehdin suunnittelutyö. Lars Sonck lähetti useita eri ehdotuksia ja myös kävi mm. kaunistuskomitean kokouksissa.⁹⁰ Kun kaikki suunnitelmat olivat valmiina, lähtivät piirustukset eri komiteoille lausuntokierroksille. Lausunnot antoivat rakennuskonttori, kaunistuskomitea ja Teknillinen seura.⁹¹ Kun lausunnot oli saatu, lähetti rahatoimikamari syksyn kuluessa vuonna 1906 valtuustolle näin syntyneet ehdotukset X, XI, XII ja XIII kaupunginosan asemakaavain muutoksiksi. Valtuusto hyväksyi ehdotukset ja valtuutti rahatoimikamarin hakemaan niille asianomaisen vahvistuksen, jota suurlakon 1905 vuonna ei vielä ennätetty saada.⁹²

Asemakaavakilpailu vahvisti Pyynikinharjun puiston elämää. Männyt jatkoivat kasvuaan hiekkaisella rinteellä, Pyhäjärven tuulet humisivat hongikossa ja toivat raikasta ilmaa harjulle ja alas laaksoon kohti Näsijärven rantaa.

⁸⁹ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1903.

⁹⁰ Kaunistuskomitean pöytäkirjat 1904. TKA.

⁹¹ Teknillisen seuran pöytäkirja 1906 Ca:3. TKA.

⁹² Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1906.

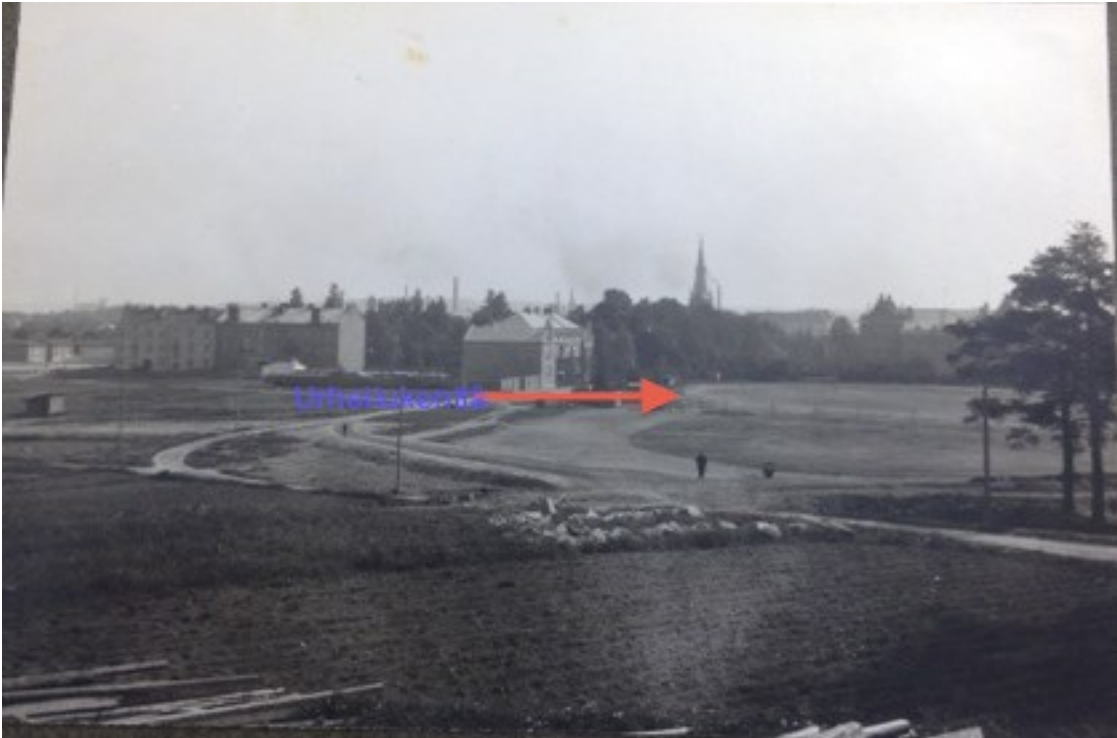

Kuva 5. Näkymä Pyynikintorille. Kuva Bertel Strömmer.⁹³

Hevosplassilla järjestettiin edelleen urheilukilpailuja urheilukenttää odottaessa. Kesällä vuonna 1904 Bobrikovin murha aiheutti kiperän tilanteen urheiluseura Pyrinnön kesäkisojen talkooporukalle. Talkoolaisten juntatessa maata hiio-op huudoilla, lähellä olleet santarmit ymmärsivät huudon hurraa huudoksi ja tulivat kysymään mitä hurrattiin. Talkoolaisten selittelyt eivät auttaneet, vaan seuran puheenjohtaja joutui vastuuseen ja kuulusteluihin sekä kotitarkastukseen.⁹⁴ Elämä ja urheilu jatkuivat, mutta politiikka saattoi vaikuttaa tilanteisiin milloin vain.

⁹³ Kuva 5. Näkymä Pyynikintorille. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA. Pyynikintorin paikka kuvassa vasemmalla kerrostalojen edustalla.

⁹⁴ Tienari 1946, 26.

Kuva 6. Pyynikin tori ja urheilukenttä. Kuva Bertel Strömmer.⁹⁵

Politiikasta huolimatta luonto jatkoi kiertokulkuaan. Kesäisin Pyynikin rannat täyttyivät iloisista uimareista ja retkeilevistä perheistä. Rannoilla oli riveittäin kaupunkilaisten soutuveneitä. Kaupunkilaiset käyttivät soutuveneitä kalastukseen, mutta rannasta löytyi myös vain urheilukäyttöön tarkoitettuja veneitä.

⁹⁵ Kuva 6. Pyynikin tori ja urheilukenttä 1920-luvun alussa. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA. Urheilukenttä kuvassa oikealla.

Kuva 7. Pyynikin rantaa vuonna 1928. Kuva Bertel Strömmer.⁹⁶

Voimistelu- ja Urheiluseura Pyrinnöllä oli venehuone Palomäen rannassa. Voimisteluseura Kotkan veneilijät anoivat myös ilmaista venehuoneen paikkaa samalta rannalta. Koska Pyrinnöllä oli jo ennestään venehuone, antoi kaupunki luvan, kunhan venehuone tehtiin saman katon alle Pyrinnön kanssa. Kaupunki halusi välttää ”pienten siellä täällä olevien venesuojusten syntymisen, mikä olisi sanotulle paikalle rumennukseksi.”⁹⁷

Kokonaisuudessaan vesiurheilun leviäminen alkoi Tampereella 1900-luvun alussa. Uimataito ei tutkimuskirjallisuuden mukaan vielä ollut yleinen 1800-luvun Suomessa.⁹⁸ Armeijalle uimataidolle oli merkitystä, mutta muuten uimataito oli oman kiinnostuksen ja lähinnä kylpylätoiminnan varassa. Tampereella säätyläisille oli 1800-luvun lopulla kosken

⁹⁶ Kuva 7. Pyynikin rantaa vuonna 1928. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA.

⁹⁷ Rahatoimikamarin pöytäkirjat 7.5.1902. TKA

⁹⁸ Heikkinen, 1992, 59–61.

rannalla pieni kylpylä, jossa oli noin 3 metrin pituinen uima-allas⁹⁹. Ruotsissa uimataito oli ollut jo vilkkaan keskustelun kohteena jo 1700-luvulla.¹⁰⁰ Ruotsin vaikutus uimataitoon ja kylpylätoimintaan on siten vaikuttanut uimataidon kehitykseen Suomessa. Suomen Meripelastusseura perustettiin 1897 ja sen yksi päätehtävistä oli uimaopetuksen levittäminen koko Suomeen.¹⁰¹

Tampereella kansan uimataito oli vuosisadan vaihteessa vuonna 1929 kerätyn muistitiedon mukaan olematonta eikä siitä välitetty. Muistitiedon mukaan ”ne harvat jotka olivat tuon taidon hankkineet, olivat luoneet ”nimeä” jo pelkästään veden päällä pysymiselläänkin. Joitain taitureita oli, mm. Lintin Kalle, jonka kesähuvina oli Siilinkarille uiminen ja tehtailija A. Vikholm joka kerran mm. sukeltanut 6–7 m. pitkän oksaisen ja vettyneen puunrungon neljän metrin syvyydestä.”¹⁰²

Suomen Meripelastusseura kiinnitti huomiota tamperelaisten uimataidottomuuteen ja lähetti ”lähetyssaarnaajan” paikalle vuonna 1901. Uimataitoisten määrä kasvoi ja eräänä kesänä innostunut joukko päätti järjestää uimanäytöksen kesken kaiken etukäteen ilmoittamatta Viikinsaaren kansanjuhliissa. Ihmiset lähtivät kesken juhlallisuuksien rantaan katsomaan sukelluksia, kanoottitaisteluita, saaren ympäri uimista jne. Kansajuhlan ohjelma keskeytyi pariaksi tunniksi uimareiden varastaessa esityksen. Huolimatta tempauksista, uimataidon leviämistä esti eniten poliisijärjestys, joka kielsi näyttäytymästä pukeutumattomana.¹⁰³ Kaunistuskomitean vuonna 1900 Pyyntikin urheilupuiston listalle merkityille uimahuoneille oli siten jo tarvetta.

Mainio ranta kiinnosti myös urheiluseuraa uimapaikkana. Syyskuussa 1905 Voimistelu ja Urheiluseura Pyrintö jätti kirjelmän uimataidon opettamisen aloittamisesta Tampereella ja siten uimakoulun ja uimahuoneen sopivasta paikasta. Paras paikka oli Palomäen kohdalla Pyhäjärven rannassa. Paikalla oli jo ennestään kaupungin uimahuone ja laituri. Vuonna 1901 tonteilta nro 17–37 kasvaneet puut kaadettiin ja niistä oli tehty uimahuone ja laituri.¹⁰⁴ Pyyntikin puut pääsivät vielä puutavarana palvelemaan kaupunkilaisia Pyhäjärven

⁹⁹ Hirsjärvi 1946, 180. Myös v. Bonsdorff 1935, 188.

¹⁰⁰ Heikkinen, 1992, 59–61.

¹⁰¹ Pellinen 2004, 7.

¹⁰² Tampereen Uimaseuran toiminta v.1904–1929, 1929. 5–6.

¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1902.

rannalla. Ei ihme että paikka oli suosittu, sillä Palomäen rannan veden puhtautta ja pohjan tasaisuus sai kiitosta myös uimaseuralaisilta. Seuran teettämien tutkimusten mukaan ranta oli parhaimpia paikkoja suurelle uimalaitokselle. Poukama oli suojassa pohjoistuulilta ja luonnonkaunis paikka oli mitä kaunein.

Uimaseura esitti tuekseen vielä painavan väitteen: ...’Pyynikille tuleva kaiketi rakennettavaksi yleinen urheilukenttä, jotenka urheilijoillakin on tilaisuus läheltä pistäytyä järveen ottamassa virkistävän kylvyn urheiluharjoitusten jälkeen.”

Kun rahatoimikamarikin tuli siihen tulokseen, että paikkakunnan uimataidon ja uimaurheilun edistäminen oli välttämätöntä, hyväksyi valtuusto asian. Hyväksyntä kannatti, sillä jo seuraavana vuonna paikalla järjestettiin SVUL:n ensimmäisen liittojuhlan uintikilpailut.¹⁰⁵

Pyynikin virkistys ei rajoittunut kesään. Talvisin lapset ja vähän vanhemmatkin laskivat harjulta kovaa vauhtia kolkalla ja jotkut hurjat hyppäsivät suksilla mäkitornista.

Tampereen Hiihtoseura olikin anonut kaupungilta sopivaa mäkeä *suksimäeksi*. Valtuusto hyväksyi mäen paikaksi Pyynikin reunalta Tahmelan etukaupungin rajalta ja raivautti mäen hätäaputöinä. Pyynikin kiertotietäkin oli jo rakennettu talvikuukausina hätäaputöillä, joten mäen rakennuttaminen meni samaan kustannukseen.¹⁰⁶ Näin harjun elämä jatkui lähes ennallaan kunnes yhteiskunnallinen paine aikanaan tavoitti harjun rinteet ja sen hiekkaiset rannat ja kentät.

1900-luvun alussa yhteiskunnassa tapahtui monia muutoksia, jotka vaikuttivat välillisesti ja välittömästi moneen asiaan. Yhteiskunnan poliittinen murros; suurlakko vuonna 1905 vaikutti kaikkeen yhteiskunnalliseen toimintaan. Vuosisadan ensimmäisellä kymmenellä myös nopea taloudellinen kasvu pysähtyi. Työntekijämäärät eivät kasvaneet, tämä vaikutti heti muuttoliikkeeseen. Muuttoliike kaupunkiin romahti ja myös syntyvyys laski. Kaupungin väestömäärä tasoittui. Työväestön muuttoliike kaupungin sisällä väheni ja asuinpaikat kaupunginosissa vakiintuivat.¹⁰⁷ Uusille asuinalueille ei enää ollutkaan valtavaa tarvetta

¹⁰⁵ Tieto kuvadokumentin perusteella SVUL:n ensimmäisen liittojuhlan uintikilpailusta 1906 Tampereen museoiden kuvatietokanta Siiristä. Haku SVUL:n ensimmäisen liittojuhlan uintikilpailu 1906.

¹⁰⁶ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1905.

¹⁰⁷ Haapala 1986, 210.

eikä Pyynikinrinteen rakentamiselle ei ollut enää niin kiirettä. Asia kuitenkin eteni ja lopullisen hyväksynnän kaavalle antoi senaatti 24.7.1907.¹⁰⁸

Seitsemän vuotta oli kulunut siitä kun paikkakunnan urheilumieliset olivat ottaneet urheilukenttä-kysymyksen esille. Seitsemän vuoden kuluessa asiaa oli käsitelty niin urheiluseuroissa, se oli kasvanut urheilukentästä kaupunginosaksi ja virkistyspuistoksi, sitä oli käsitelty lehtien palstoilla, se oli edustanut suuruhtinaskunnan sortoa vastustavaa nationalismin henkeä, sitä oli yhä uudestaan käsitelty kaupungin eri komiteoissa, lukuisissa kokouksissa, arkkitehtien piirustuspöydillä, sen väliin tuli suurlakko, ja lopulta valmiina asemakaavana se matkasi Tampereelta pääkaupunkiin senaatin vahvistettavaksi.

4.2 Rakentamisen valmistelu

Kaavan hyväksymisen ennakointi alkoi alkuvuodesta 1907. Tällöin valtuuston valitsema kolmen miehen toimikunta tarkisti alueelle piirrettyjen katujen ja aukoiden nimet. Katujen nimet tulivat vain suomeksi, eivät enää myös venäjäksi, vaikka Suomi oli edelleen Venäjän suuruhtinaskunnan osa. Rahatoimikamari oli käsitellyt syksyllä 1906 koko kaupungin katujen nimikilpiasiaa koska osa kaupungin nimikilvistä oli suurlakon aikana hävinnyt. Rahatoimikamari ehdottikin että koska Tampereella ei ollut vahvistettuja venäjänkielisiä katujen nimiä, ei niiden käännöksiäkään enää ollut syytä laittaa katukulmauksiin. Nimikilpien asetteluun ehdotettiin tarkat säännöt. Suomalainen nimi laitetaan joka katuristeykseen kahdelle vastakkaiselle kulmalle, ja niiden katujen joilla on vahvistettu ruotsinkielinen nimi, niiden kilvet laitetaan toiseen päähän risteyksiin vastakkain. Valtuusto hyväksyi ehdotuksen vastalauseita 10. marraskuuta 1906.¹⁰⁹ Pyynikinrinteeseen ei ollut vahvistettu ruotsinkielisiä nimiä, joten alueen katunimistöstäkin tuli suomalaisen kansallishengen ilmentymä.

Tonttien rakentamiseen liittyi ongelmia. Tuliko tontit vuokrata vai myydä?

Kaupunki oli aiemmin myynyt tontteja ja myös niiden vuokraoikeuksia huutokaupalla. Vähävaraisimmille oli myös vuokrattu tontteja kaupungin äärimmäisille laitamille

¹⁰⁸ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1907.

¹⁰⁹ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1906.

Tammelaan. Tonttien omistussuhteella oli merkitystä tulevaan rakennuskantaan.¹¹⁰

Valtuustossa käytiin kiivasta keskustelua tonttien myynnistä ja vuokraamisesta. Eino Kuusi¹¹¹ laati laajan kirjallisen perustelun tonttien vuokraamisesta. Kuusen mielestä vain pitkäaikaisella vuokraamisella voitiin mahdollistaa vähävaraisten mahdollisuus rakentaa oma koti. Kuusi vaati valtuustoa päättämään, että tontteja ei toistaiseksi saisi myydä. Rahatoimikamarin seitsemänhenkisestä jäsenistöstä yksi kannatti vuokrausta ja kuusi myyntiä. Rahatoimikamari yritti viivyttää valtuuston päätöstä siirtämällä asian käsittelyä komiteaan. Asia palasi valtuustoon uudella lisälausekkeella: Pyynikinrinteen talojen piti olla edustavia ja jotta sitä saattoi vaatia talonrakentajilta, piti tontinkin olla oma. Kuusen ehdotus raukesi, koska kukaan ei kannattanut sitä.¹¹² Tontit menivät myyntiin ja odottamaan ostajia.

Pyynikin ranta-alueelta oli myyty aikaisemmin vanhaan asemakaavaan merkitty tontti, jonka valtuusmies, pankinjohtaja E.V. Emeleus oli ostanut vuosisadan vaihteessa. Tontin rajoista tuli kaupungin kanssa riitaa asemakaavan tarkistuksessa ja Emeleus joutui lopulta tyytymään kaupungin päätökseen.¹¹³ Emeleus itsekin oli mm. valtuustossa mutta kaupungin prosessit toimivat läpäisemättömästi.

Emeleus ei tästä lannistunut vaan Pyynikinrinteen suunnitelmien etenemisen seurauksena esitti vuonna 1906 valtuustolle, että kaupunki laajentaisi ensi tilassa kaupungin vesijohdon Pyynikin rinteellä olevalle alueelle, jotta siellä olevat asukkaat saisivat vesijohdon samoilla ehdoilla kuin muutkin kaupungin asukkaat. Rahatoimikamarin kustannusarvion mukaan vesijohtoa ei kannattanut rakentaa, sillä siitä saatavasta maksusta ei riittänyt edes korkojen maksuun, veden tilaajia kun ei ollut muita kuin Emeleus itse.¹¹⁴

Muitakin kiinnostuneita alkoi ilmaantua, vuonna 1907 12. marraskuuta asunto-osakeyhtiö ”Ihanne” teki ostotarjouksen tontista nro 85. Valtuusto hylkäsi ostotarjouksen koska tontin

¹¹⁰ Jutikkala 1979, 182–183.

¹¹¹ Eino Kuusi oli myöhemmin mm. Yhteiskunnallisen korkeakoulun ensimmäinen sosiaalipolitiikan opettaja. Jutikkala 1979, 183.

¹¹² Jutikkala 1979, 183–184.

¹¹³ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1905.

¹¹⁴ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1906.

kohdalla ei edelleenkään ollut "laskujohtoverkkoa", eli vesijohtoa ja viemärintiä.¹¹⁵

Valtuuston päätöksestä myydä tontit erityisellä rakennusvarauksella voi tulkita paljon muutakin Pyynikinrinteen merkityksen muuttumisesta. Tontteihin tullut lisävaraus talojen edustavuudesta kertoi yleismaailmallisesta kehityssuuntauksesta. Ajatus huvilakaupunkien ja huvilakaupunginosien rakentamisesta oli levinnyt Euroopan varakkaista teollisuuskaupungeista hitaasti myös Suomeen. Vuosisadan vaihteen lukuisissa arkkitehtijulkaisuissa kerrottiin mm. englantilaisista puutarhakaupungeista. Kun tähän yhdistettiin uudet keksinnöt kuten keskuslämmitys, vesi- ja viemärintijärjestelmät, sähkö, puhelin ja uudet liikennevälineet, tekivät ne asumisesta jopa vielä mukavampaa kuin kaupungin keskustassa asumisen. Tämä oli osaltaan syynä siihen, miksi myös varakkaampi väestöryhmä kiinnostui asumisesta kaupungin keskustan ulkopuolella.¹¹⁶

Helsingissä vastaavanlaisia kaupunkien puutarhamaisia esikaupunkeja syntyi menestyksekkäästi mm. Kulosaareen ja Kauniaisiiin 1910-luvulla. Kokonaisten, hallittujen asuinalueiden onnistuminen johtui uuden keskiluokan muodostumisesta. Uusi varakas keskiluokka haki ennakkoluulottomasti uudenlaisia asuinympäristöjä ja sillä oli myös varaa käyttää parhaita suunnittelijoita. Huvilakaupungin ideaan kuului, että jokaisella oli oma talo ja puutarha ja yhtenäinen rakennustyyli loivat riittävän tunnun yhteisöllisyydestä.¹¹⁷

Vuonna 1909 rakennusvaliokunta käsitteli valtuuston antamaa tehtävää mm. VII:n kaupunginosan järjestämiseksi eli rakennusjärjestyksen vahvistamiseksi. Huomioon tuli ottaa terveydelliset, paloturvalliset ja myös esteettiset näkökohdat. Tampereen kaupungin rakennusjärjestys oli vuodelta 1898 ja alueen rakentamisessa tuli noudattaa kaupungin yleistä rakennusjärjestystä, mutta kuitenkin noudattaa myös rakennusvaliokunnan ehdottamia poikkeussääntöjä. Rakennusvaliokunnan ehdotuksessa kaupungille asetettiin entistä suurempia osuuksia katujen ja viemärintinnin suhteen. Kaupungin tuli perustaa ja tasoittaa tontteja ympäröivät kadut, kivetä ajoradat ja perustaa viemärintjohto tontin rajaan. Kaupunki ei halunnut ottaa lisämenoja, mutta valiokunta oletti että tonttien hinnan nousu korvaisi katu- ja viemärintintiin laitettut kustannukset. Paloturvallisuutta kapeita katuja ja isoja tonttiryhmiä vastaan haettiin harkitulla kivirakentamisella. Valiokunta ehdotti, että joillekin

¹¹⁵ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1907.

¹¹⁶ Salokorpi 1981, 136.

¹¹⁷ Nikula 1993, 114. Keskiluokasta erityisesti Kolbe 1988, 26–30.

tonteille saisi rakentaa vain kiviaineksista, jottei tuli palon sattuessa leviäisi. Alueen esteettisyyttä haluttiin korostaa harkitulla rakentamisella, torien ja avonaisten paikkojen varrelle tehtäisiin arvokkaita ja ”muhkeita” rakennuksia. Rinteen alueelle ei saanut perustaa tehtaita tai suurempia työhuoneita. Kaupunginvaltuusto haki vuoden 1909 joulukuussa kaunistuskomitean lausuntoa Pyynikin kaupunginosan rakennusjärjestystä varten.¹¹⁸ Rakennusjärjestyksellä määriteltiin tarkat rakennusohjeet.

Pyynikin arvokas metsärinne suunniteltiin huvilatontteja varten. Arvokkaiden tonttien rakennusmääräykset määriteltiin erityisen rakennusjärjestyksen mukaisesti. Rakennusjärjestyksessä määrättiin rakennusten pinta-ala ja huonemäärä. Rakennuksen ulkoasu ja pihamaan aita oli oltava taiteellinen jokaiselta puolelta. Tämä tarkoitti siis sitä, että ei riittänyt, että kadulle päin tuleva osuus oli edustava, vaan myös takapihan aidat ja koristeet oli oltava kunnossa. Asia on mielenkiintoinen, sillä tietyllä tavalla yksityisyys haluttiin ottaa julkiseen hallintaan. Kaupunki halusi muodostaa kaupunginosasta hallitusti joka puolelta edustavan. Käytännössä tämä tarkoitti myös sitä, että rakentajalla piti olla riittävästi varoja rakentamiseen. Toisaalta päätös edusti myös kiinnostusta kaupungin esteettiseen muodostamiseen.

Rakennusten määrittelemisen lisäksi rakennusjärjestys määritteli tontin rakentamisen maaston kannalta. Pyynikinrinteen pohjoisosan epätasaisuus tuli ottaa erityisesti huomioon. Jokaiselle tontille tuli laatia oma rakennusjärjestys, talon sijainti oli määriteltävä ilmansuuntien ja maaperän korkeussuhteiden mukaan siten, ettei talo peittänyt toisten tontilta mm. auringonvaloa. Tämä määräys tuli kirjata tonttikirjaan, jotta tontin seuraavatkin omistajat tai vuokraajat noudattaisivat samaa sääntöä. Kyse oli hallitusta rakentamisesta, mutta tätä määräystä laatiessaan rakennusvaliokunta toteutti kuin luonnostaan sitteläistä ideologiaa. Tonttien rakentamisessa tuli huomioida myös luonnonjärjestys.¹¹⁹

Kokonaisuudessaan toimenpiteistä voi siis tulkita, että kaupungin varakas väestö oli osoittanut kiinnostuksensa uuteen asuinalueeseen ja oli halukas rakentamaan taloja. Tontteja meni pian kaupaksi, mutta kului muutama vuosi ennen kuin rakentaminen pääsi

¹¹⁸ Kaunistuskomitean saapuneet kirjeet 1909. TKA.

¹¹⁹ Rakennusvaliokunnan kokous 25.10.1909. TKA.

vauhtiin.

Kuva 8. Pyynikinrinnettä rakennetaan 1920-luvulla. Kuva Bertel Strömmer.¹²⁰

Ensimmäisten talojen rakentaminen aloitettiin vuonna 1915 Palomäentielle. Harjun suuntaisesti kulkevat tie vei kohti Pispalaa ja tontit rajautuivat harjun puistoon. Ensimmäisten joukossa talon rakennutti vuonna 1915 Tampellan tekninen johtaja Johan Durchman Palomäentie 5:een. Ajan huvilatyylin mukaisen tanskalaisvaikutteisen talon suunnitteli Oiva Kallio. Palomäentielle alkoi pian nousta muitakin kaupungin vaikutusvaltaisten henkilöiden taloja. Mm. tehtailija Emil Aaltonen osti vuonna 1915 Palomäentie 13:sta tontin aikoakseen rakennuttaa siihen talon.¹²¹

Emil Aaltosen talon suunnitteli nuori arkkitehti Bertel Strömmer. Talon suunnitteluun ja rakentamiseen liittyy mielenkiintoinen tapahtumaketju, joka vaikutti sekä sen suunnittelijaan

¹²⁰ Kuva 8. Pyynikinrinnettä rakennetaan 1920-luvulla. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA.

¹²¹ Leskinen 1998, 108–115.

että Pyynikinrinteen myöhempään rakentamiseen. Strömmer tuli olemaan myöhemmin yksi rakennuskannan pääsuunnittelijoista. Selvitän tätä osuutta tutkielman myöhemmässä osiossa.

Ensimmäiset talot rakennettiin huvilatonteille. Talojen näyttävyys ja erilaisuus entiseen nähtävästi yllätti kaupungin virkamiehet, sillä ne saivat rakennustoimikomitean kysymään kaunistuskomitealta mielipidettä huvilatonttien viereisten tonttien rakennusjärjestyksestä. Kaunistuskomitea päätti, että viereisiin tontteihin tehtäisiin rajoittavia määräyksiä. Tonteille ei saisi rakentaa kaksikerroksisia eikä yli 9 metriä korkeampia rakennuksia. Tonteista ei myöskään saanut käyttää rakennustarkoituksiin kuin 2/3 osaa ja rakennusoikeus olisi rajoitettu. Tonteille tulisi istuttaa istuksia ja pihamaat piti erottaa matalilla säle- tai pensasaidoilla. Näin ne olisivat sopusoinnussa läheisten huvilatonttien kanssa.¹²²

Kaunistuskomitea määritteli alueen rakentamista tarkasti, arvokas alue haluttiin pitää selvästi edustavana ja tarkoin säädeltyä. Kaksikerroksisien talojen rakentaminen sallittiin vasta 1920-luvulla rakennusjärjestyksen muuttamisella asuntopulan takia.¹²³

¹²² Kaunistuskomitean pöytäkirjat. TKA.

¹²³ Bertel Stömmerin arkisto. Kotelo 10. TKA.

Kuva 9. Kuva Pyynikinteen Palomäentielle rakennettavasta Bertel Strömmerin talosta. Kuvassa Strömmerin merkinnän mukaan kaupungin parhaista kirvesmiehistä kaksi, Peltonen ja Toivio. Takana näkyy huvilarakennus. Kuva Bertel Strömmer.¹²⁴

Kaunistuskomitea seurasi muutenkin Pyynikin tilannetta. Toukokuun kokouksessa komitea keskusteli yleisön siis tamperelaisten, tahmelalaisten ja pispalalaisten holtittomasta, eli tulkittavissa on siis maastoa kuluttavasta vaeltelusta Pyynikin rinteillä ja päätti ehdottaa että olemassa olevat käytävät levennettäisiin ja muihin paikkoihin tehtäisiin aidat. Erityisen tärkeänä komitea piti aidan rakentamista Tahmelan ja kaupungin välille että yleisö olisi pakotettu kulkemaan määrättyjä polkuja pitkin eikä tekisi polkujaan minne mieli.¹²⁵ Kaupungininsinööri ehdotti puista aita, mutta komitean mielestä vain 1,5 metrin kivimuuri olisi riittävän vahva pitämään Tahmelan yleisön kulkemisen aisoissa.¹²⁶

¹²⁴ Kuva 9. Kuva Pyynikinteen Palomäentielle rakennettavasta Bertel Strömmerin talosta 1920-luvulla. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA.

¹²⁵ Kaunistuskomitean pöytäkirjat. Kokous 29.5.1909. TKA.

¹²⁶ Kaunistuskomitean pöytäkirjat. Kokous 29.12.1909. TKA.

Metsärinteille polkujen tekemisen lisäksi yleisöllä oli perinteinen tapa ottaa Pyynikin metsistä koristus ym. tarpeisiin männyn- ja kuusenoksia. Komitea päätti ehdottaa, että kuvernöörinvirastosta pyydetäisiin lupaa uhkasakon asettamiseen luvattoman oksien ottamisen estämiseksi ja näin saataisiin metsät rauhoitettua.¹²⁷ Uhkasakkojen uhka ei liene auttanut, vaan kärsinyt metsä päätettiin pelastaa seuraavan vuonna poliisijärjestykseen lisättävällä havujen kaupustelukiellolla koko kaupungin alueella.¹²⁸ Tästä on tulkittavissa myös se, että metsät todella olivat kaupunkilaisten jatkuvassa virkistyskäytössä ja siten todella tarpeellinen ja läheinen paikka tehdaskaupungin asukkaille.

Kieltojen ja määräysten takana oli kuitenkin ajatus Pyynikin käytön jatkumisesta kaupunkilaisten virkistysalueena. Esimerkiksi vuonna 1912 komitea päätti ehdottaa valtuustolle kelkkaurheilun edistämistä Pyynikillä uusien kelkkamäkien tekemisellä ja aidan rakentamisella tien viereen jottei kelkkailijat laskisi tiellä kulkijoiden alle. Sanamuoto oli nimenomaan niin, "etteivät tiellä ajajat olisi haittana mäenlaskulle".¹²⁹

Vuonna 1910 komitea oli rakennusjärjestyksen lausuntoa miettiessään myös vahvistanut ajatuksen, ettei tiettyyn osaan Pyynikkiä tulevaisuudessakaan tehtaita rakennettaisi.¹³⁰

5.0 Arkkitehti Bertel Strömmer Pyynikinrinteen toteuttajana

5.1 Strömmerin tausta ja ura

Bertel Strömmeriä kuvaa parhaiten hänen itsensä vuonna 1949 Tammerkoski lehteen kertoma vastaus kysymykseen "Mikä mielestänne on parasta Tampereella?"

Lähimaaseudulla syntyneenä on minuun jo lapsena syöpynyt sellainen käsitys, että Tampere on kaiken 'napa'. Noin 50 vuotta kestäneenä tamperelaistumisaikanani olen päivä päivältä saanut yhä vahvistusta tälle käsitykselleni. Eiköhän kaupunkimme sijainnissa ylväiden maisemamuotojen taitekohdassa suurten liikenneväylien risteyksessä ole vieraankin silmillisiin

¹²⁷ Kaunistuskomitean pöytäkirjat. Kokous 3.4.1913. TKA.

¹²⁸ Kaunistuskomitean pöytäkirjat. Kokous 21.9.1914. TKA.

¹²⁹ Kaunistuskomitean pöytäkirjat. Kokous 5.19.1912. TKA.

¹³⁰ Kaunistuskomitean pöytäkirjat. Kokous 22.3.1910. TKA.

mahtuu sellainen vaikutuskenttä, jossa toiminnanhaluiselle ihmiselle on rajattomat mahdollisuudet, kuten monin esimerkein voi todistaa. Eikä ihme. Täältä on hyvät yhteydet kaikkialle, täällä voi luoda kaikkea, täältä saa kaikkea ja täältä löytää ymmärtämystä kaikelle edistykselle. Täällä on niin paljon hyvää, että on vaikea sanoa mikä on parasta. Mutta koska ymmärtämys on elämän suolana tärkeintä ja se riippuu itse tamperelaisista, niin lopulta parasta Tampereella on juuri sen asukkaat.

Tutkiessani Tampereen kaupunginarkistossa Bertel Strömmerin arkistoa, huomasin aineistosta paljastuvan että Bertel Strömmer itsekin oli juuri yritteliäs ja ihmisiin hyväntahtoisesti suhtautuva arkkitehti. Kuten hän kertomuksessaan sanookin, ”lopulta parasta Tampereella on juuri sen asukkaat. Nostan asian tutkielmassa esille siksi, että kaupunginarkkitehdin persoonalla oli merkitystä kaupungin asemakaavoituksen suunnittelussa ja toteuttamisessa.

Valmistuttuaan arkkitehdiksi Teknillisestä korkeakoulusta vuonna 1913 Strömmer sai piirtäjän paikan Saarisen toimistossa, mikä oli merkittävää Strömmerin myöhempää uraa ajatellen. Eliel Saarinen (1873–1950) oli kuuluisimpia suomalaisia arkkitehtejä, jonka työt keräsivät menestystä ja mainetta sekä kotimaassa että ulkomailla.¹³¹ Työskentely kuuluisan arkkitehdin toimistossa oli näköalapaikka monessa suhteessa. Mielenkiintoisena tekijänä voi huomioida sen, että vuonna 1910 Saarinen aloitti Munkkiniemen ja Haagan kaupunginosien suunnittelun. Saarinen esitti 1915 komean esityksen alueen asemakaavasta ja rakennuksista, johon kuului keskusta alueen julkiset rakennukset ja yksityiset asuinkerrostalot sekä laita-alueen monimuotoinen pientaloasutus. Suomen suurimmaksi kaupunkiutopiaksi nimitystä suunnitelmasta toteutui lopulta vain yksi julkinen rakennus ja reuna-alueen erikoinen rivitalorakennelma.¹³²

Strömmer näki siten aitiopaikalta erilaisen asuinalueen suunnittelun. Myöhemmin on nähtävissä miten vaikutukset näkyivät Strömmerin Pyynikin alueen suunnittelussa. Anna-Kaisa Huusko väittää perustellusti pro gradu -tutkielmassaan, että Strömmerin

¹³¹ Nikula 2005, 96–98.

¹³² Nikula 1993, 112–113.

asemakaavatietous olisi pääosin ollut Saarisen toimiston peruja.¹³³

Ensimmäisen maailmansodan syttyminen vaikutti talouselämään ja työtilauksien vähyysden vuoksi Saarinen vähensi toimistonsa työntekijöitä. Strömmer palasi kotiseudulleen ja onnistui saamaan töitä Tampereelta kaupunginarkkitehti Lambert Pettersonin yksityistoimistosta. Pian Strömmer perusti Tampereelle myös oman toimiston. Toimistolle ei kuitenkaan tullut itsestään töitä, olihan kaupungissa nimekkäämpiä ja arvostetumpia arkkitehtejä ennestään, mm. Lambert Petterson ja Birger Federley. Töitä piti siten itse hankkia. Strömmer luki lehdestä, että tehtailija Aaltonen oli ostanut tontin Pyykinrinteeltä. Aloitekykyinen nuori arkkitehti meni tarjoamaan Aaltoselle toimistonsa palveluita. Aaltonen ei kuitenkaan innostunut tuntemattoman arkkitehdin suunnitelmista heti, mutta sopi että Strömmer sai tehdä suunnitelman ja saisi sopimuksen jos suunnitelma miellyttäisi. Suunnitelma miellytti tehtailijaa ja niin rakennettiin Palomäentielle Strömmerin oman toimiston ensimmäinen työ.¹³⁴

Työskentely kaupunginarkkitehti Pettersonin toimistossa ja kaupungin kaunistuskomitean ja myöhemmin asemakaavalautakunnan sihteerinä lienee auttanut Strömmeriä saamaan kaupunginarkkitehdin paikan vuonna 1918.¹³⁵ Molemmista työkokemuksista oli hyötyä sekä ammatillisesti että tunnettavuuden kannalta. Näin Strömmer pääsi vaikuttamaan nuorena arkkitehtina kaupungin arkkitehtuurin kehittymiseen.

Bertel Strömmer itse muisteli uraansa: "...olin poissa Tampereelta tammikuuhun 1915 asti, jolloin kohtalo minut heitti jälleen silloisen kaup.arkkitehti Lambert Pettersonin piirtäjäksi. Samana vuonna jouduin ensimmäisen kerran Tampereen kaupungin palvelukseen. Toimi ei aluksi ollut suuren suuri. Olinpahan vain iltatöikseni otettu kaupungin Kaunistuskomiteaan suunnittelijaksi. Komitean jäsenistä muistan paitsi arkkitehti Pettersonin ja arkkit. Birger Federleyn ja vuorineuvos G. Sumeliuksen."

¹³³ Huusko 1997, 9.

¹³⁴ Huusko 1997, 9–16.

¹³⁵ Koskesta voimaa verkkosivusto: <http://www.uta.fi/yky/arkisto/koskivoimaa/henkilot/strommer.htm>. Luettu 25.3.2013. Ks. myös Huusko 1997, 22–23.

Myöhemmin kaupunginarkkitehdin urasta: ...”paitsi kaupunginarkkitehti olin silloin myös ainoa asemakaavan laatija ja ainoa rakennustarkastaja. Kotitoimistossani oli alkuun pari miestä, joista toinen oli Kolho-ystäväni. Eipä tullut silloin, jos ei myöhemminkään pitkäksi aikani. Mutta hauskaa se oli ja reipasta meininkiä.”¹³⁶

5.2 Strömmer ja sitteläinen Pyynikinrinne

Strömmer ei astunut helppoihin saappaisiin aloittaessaan kaupunginarkkitehtina. Asuntopula vaivasi seuraavat vuodet sisällissodan runtelemaa kaupunkia. Strömmer kuvaili myöhemmin tilannetta: ”Asuntopula olikin kauhea, asuttiin raunioissa, ullakkohuoneissa ja enimmäkseen toistensa luona ja vaivoina. ... Mutta yhteiskunnan on tuettava heikompia jäseniään, jotka jo paljon sodan aikana kärsineet ja joiden kannettavaksi etupäässä vaikea rakennuskausikin on joutunut.”¹³⁷

Vuoden 1922 kunnalliskertomus kuvaa asuntopulaa hirveäksi, kaupungin oli majoitettava väkeä kesäksi jopa kasarmien talleihin. Tilannetta ei helpottanut se, että Tampere oli muuttovoittoinen. Kaupungin asukkaille tarvittiin pikaisesti ja paljon asuntoja. Rakentaminen pääsi vauhtiin vähitellen, kolme neljästä valmistuneesta rakennuksesta oli asuintalo.¹³⁸

Valtio ryhtyi avustamaan kaupunkeja vaikeassa asuntotilanteessa ja myönsi rakennuslainoja vuodesta 1920 lähtien yleishyödyllisiä rakennuskohteita varten.

¹³⁶ Bertel Strömmerin arkisto. Kotelo 11. TKA.

¹³⁷ Bertel Strömmerin arkisto. Kotelo 10. TKA.

¹³⁸ Jutikkala 1979, 375–374.

Kuva 10. Pyynikinrinteen puisia asuintaloja. Kuva Bertel Strömmer.¹³⁹

Strömmer itse kuvasi asiaa: "Pyynikinrinteen eli nykypäivän ulkonäkö riippui ratkaisevasti v.1920 paikkeilla voimaan saatetusta rakennusjärjestyksestä, jonka mukaan saatiin lupa rakentaa 2-kerroksisia (tai 1-kerroksia ullakkohuoneilla varustettuja) puutaloja ... Palomäentien pohjoispään seutu edustanee melko onnistuneesti tuota "yleishyödyllistä" asuntotuotantoaTampere oli silloin yksi edelläkävijä-kaupungeista tällä alalla. Talojen suunnittelijoista mainittakoon rak.mestarit Frans Jousi, Heikki Tiitola ja Eetu Murros sekä arkkitehdit Vilho Kolho ja allekirjoittanut."¹⁴⁰

Tampereen kaupunki käynnisti heti vuodesta 1920-lähtien valtion lainoituksen avulla useita rakennusprojekteja. Seuraavan viiden vuoden aikana lähes 75 prosenttia kaupungin asuntotuotannosta oli valtion lainoituksen avulla rakennettua. Rakentamista varten kaupunki varasi tontteja Pyynikin ja Tammelan kaupunginosista. Kaupunginarkkitehdillä oli päävastuu asuntotuotannon järjestämisestä. Strömmer osallistui yleishyödyllisen asuntotuotannon järjestämiseen kahdessa roolissa, kaupungin viranomaisena ja myös oman toimiston kautta rakennusten suunnittelijana.¹⁴¹

¹³⁹ Kuva 10. Pyynikinrinteen puisia asuintaloja. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA.

¹⁴⁰ Bertel Strömmerin arkisto. Kotelo 11. TKA.

¹⁴¹ Huusko 1997, 38–39.

Vaativaan työhön piti hakea ideoita. Strömmer lähti osin kaupungin avustamana opintomatkalle Lontoon asuntokongressiin. Kongressin parhainta antia oli tutustuminen työväen korkeaan asumistasoon:

Työväen asuntomuotona käytetään Englannissa etupäässä kivistä 2 kerroksista rivitaloa. Viime aikoina näyttää aletun luopua varsin pitkistä yhtäjaksosista rakennuksista ja 2 a 6 perheen talot ovat saaneet yhä enemmän jalansijaa. Kullakin perheellä on säännöllisesti oma puutarhansa, joka perustetaan ja istutetaan rinnan rakennuksen valmistumisen kanssa.¹⁴²

Matkan vaikutukset näkyivät Pyynikinrinteen talojen suunnittelussa. Strömmer jopa suunnitteli rinteeseen muutaman uudenaikaisen rivitalon. Tyypilliset rakennukset olivat kuitenkin kaksikerroksisia yksirappuisia neljän huoneiston taloja. Valtion lainaehtoihin kuului esteettisen ilmeen kontrolli. Tyyliksi suositeltiin 1700-luvun talonpoikaista klassismia jäljittelevä linja.¹⁴³

Suunnitellessaan Pyynikinrinteen taloja Strömmer törmäsi väistämättä Sonckin määrittelemään sitteläiseen kaavaan. Erityisen hyvin tämä suunnittelun sopeuttaminen sitteläisyyteen on mielestäni näkyvissä Palomäentie 38 rivitalokorttelissa. Asuintalo on sijoitettu viisikulmaiselle rinnetontille porrastetusti. Rakennus ei ole Strömmerille tyypillisesti symmetrinen, vaan se noudattelee tontin ja maaston muotoa. Alueelle suunnitellut talot poikkesivat muutenkin ajan tyypillisestä työväen asunnosta. Huoneet olivat suurempia, 15 ja 20 neliötä ja huoneistoihin kuului wc, mutta kylpyhuoneita niissä ei kuitenkaan ollut.¹⁴⁴

Sitteläisyys vaikutti kuin vaikuttikin tonttien rakentamisessa. Talot on rakennettu väljille tonteille ja niiden ympärillä näkyy olevan puustoa elävöittämässä näkymiä. Strömmer olisi voinut kaupunginarkkitehtina tehdä ehdotuksia kaavan muutokseen ja muuttaa radikaalisti Sonckin sitteläisen Pyynikinrinteen vastaamaan uuden ajan tehokkuuden vaatimuksia. Strömmer teki mm. urheilukentän takia muutoksia Pyynikin torin alueella, mutta miksi rinteiden korttelien kaavat ja katujen sijainti jäi kuitenkin ennalleen? Muun muassa tätä asiaa pohdin loppuluvussa. Sitä ennen käsittelen erikseen vielä urheilukentän rakentamisen ja siihen

¹⁴² Huusko 1997, 37–39.

¹⁴³ Ibid.

¹⁴⁴ Huusko 1997, 39–40.

johtaneet asiat, asiat jotka vaikuttivat koko prosessin alkamiseen ja miten ne tapahtuivat.

6.0 Urheilukentän rakentaminen

Urheilukenttä oli piirretty asemakaavaan ja sen rakentaminen aloitettiin asemakaavan vahvistamisen myötä. Urheilukentän tasoitustyö aloitettiin hätäaputöinä vuoden 1908 syksyllä. Työ eteni niin että vuonna 1909 valmistuneeseen osaan itä- ja pohjoisosaan tehtiin syksyllä myös maavalli jonka suojaan Tampereen luistelu-seura saattoi tehdä luistelukentän.¹⁴⁵ Kenttä saatiin vuoden 1910 aikana lopulliseen käyttökuntoon.¹⁴⁶

Kauan odotettu urheilukenttä pääsi pian ahkeraan harjoitus ja juhlaikäyttöön. Mm. kesäkuussa vuonna 1910 kentällä pidettiin Työväen ensimmäiset laulu- soitto- ja urheilujuhlat.¹⁴⁷ Juhlat olivat hyvin ilmeisesti todella isot, sillä ohjelmaan on merkitty seurojenväliset urheilukilpailut. Tamperelaisia työväen urheiluseuroja oli jo useita.

Urheilukentän ympärille vapaasti pystytetyt kaikenlaiset ja kaikkien näköiset kojut eivät saaneet kaunistuskomitealta kiitosta. Kyse ei ollut näistä kisoista vaan kentän ympärille pysyvästi tehdyistä kojuista. Kaupungin virkamiehet valvoivat alueen esteettisyyttä urheilukentänkin laidalla. Komitea lähetti rakennustoimikonttorille kirjeen asiantilan korjaamiseksi.¹⁴⁸

6.1 Pyyntikin urheilukenttä ja Bertel Strömmer

Vuosisadan vaihteen urheilutoiminta vaikutti vuosikymmeniä myöhemmin myös Bertel Strömmerin toimintaan suunnittelijana ja kaupunginarkkitehtina. Aloittaessaan 10-vuotiaana vuonna 1900 Reaalilyseon Strömmer joutui tai pääsi Reaalilyseon voimistelunopettajan J.L. Nordinin oppilaaksi. Tämä opetus jätti Strömmeriin positiivisen jälkensä, sillä myöhemmin Strömmer muisteli Lyseon muistojulkaisussa mielihyvin voimistelusalin tunnelmaa ja tuoksua ja voimisteluvarusteita.¹⁴⁹ Strömmer myös kortteerasi, siis asui kouluaihana aivan

¹⁴⁵ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1909.

¹⁴⁶ Tampereen kaupungin kunnalliskertomus 1910.

¹⁴⁷ Aamulehti 28.6.1910 no 145.

¹⁴⁸ Kaunistuskomitean pöytäkirjat. Kokous 11.9.1913. TKA.

¹⁴⁹ Nieminen 1934, s.112.

Pyynikin vieressä Lasaretinkadulla. Pyynikki oli siis jo lapsuus ja nuoruusvuosilta tuttu ja ei ihme että Strömmer rakensi myöhemmin myös oman talon Palomäentielle.¹⁵⁰

Kenties J.L. Nordinin voimistelutuntien ansioista Strömmeristä tuli aktiiviurheilija ja sen vuoksi hän myöhemmin harmitteli että 1920-luvulla ei kaupungin viranomaisilta oikein löytynyt ymmärtämystä urheilulle. Tuolloin asemakaavatoimikunnan suunnittelijana Strömmer joutui oikomaan Kisakentänkatua ja supistamaan tonttialaa melko kovakouraisesti urheilukentän katsomon ja juoksuradan takia, mutta onnistui silti saamaan muutokset läpi.¹⁵¹ Ehkä tämä seikka vahvistaa nimenomaan sen seikan, että urheilun merkitys politiikan teossa vuosisadan vaihteen sortovuosina oli merkittävä, mutta 1920-luvulle tultaessa kunnallispolitiikan keinoina oli muut keinot. Huolimatta ajan muuttuneista vaikuttimista, urheilu kuitenkin kulki ihmisten mukana, kuten Bertel Strömmerin persoonassa ja työssä. 1900-luvun aloitteellisten urheilumielisten aktiivisuus kantoi hedelmää ja jatkui uusien sukupolvien kautta.

Urheiluväen vaikutus kentän rakentamiseen ja koko kaupunginosan rakentamiseen oli kokonaisuudessaan oleellinen. Urheilukenttä oli todella merkittävä saavutus kaupungin urheiluväelle. Merkityksen ja voimainponnistuksen ymmärtämiseksi tarkastelen seuraavaksi tamperelaisen urheilutoiminnan oleellisen ajankohdan lähtökohdat ja kehityksen 1880-luvulta alkaen.

6.2 Urheiluseurojen syntyminen Tampereelle – miksi ja miten

Liberalismin aate vaikutti 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä talouteen ja yhteiskuntapolitiikkaan. Taloudellisesti kasvu vaikutti kaupungin kasvamiseen, yhteiskunnallisesti liberalismin aate vaikutti mm. suomalaisuusliikkeeseen. 1840-luvulla syntynyt suomalaisuusliike vaikutti myös työväestöön 1870-luvulta lähtien. Näkyvimmin ja vaikuttavimmin se näkyi 1870-luvulta lähtien raittiusliikkeen yhdistystoiminnassa. Raittiusyhdistysten laulukuorot, soittokunnat, ompeluseurat, kirjastot ja myöhemmin näytelmä-, ym. urheiluharrastuskerhot perehdyttivät kansan mm. yhdistystoimintamaiseen

¹⁵⁰ Bertel Strömmerin arkisto. Kotelo 11. TKA.

¹⁵¹ Bertel Strömmerin arkisto. Kotelo 11. TKA.

harrastukseen.¹⁵² Yhdistysvapaus vuodelta 1849 salli taloudellisten, tieteellisten, kirjallisten ja hyväntekeväisyyttä harjoittavien yhdistysten perustamisen. Lupa haettiin ensiksi senaatilta, mutta kun yhdistyksien perustaminen kiihtyi, luvat haettiin 1887 lähtien kuvernööriltä.¹⁵³

Työväen vapaa-ajan vietto tuli siten myös monipuolisemmaksi 1870-luvulta lähtien. Tamperelaisilla tehtailla oli myös koulut niin lapsille kuin aikuisille, kirjastot ja lopulta myös erilaiset tehtaan soittokunnat, näytelmäkerhot ja laulukoorit.¹⁵⁴

Talouden kasvu loi uutta työllisyyttä erityisesti kaupan ja rakentamisen alalle. Teollisuuskaupungin rakenteessa tämä näkyi työväestön määrän lisäksi alemman keskiluokan kasvuna. Alemmat toimihenkilöt eivät tehneet ruumiillista työtä, mutta vähäisemmän koulutuksen ja työläistaustasta johtuen eivät olleet perinteistä keskiluokkaa. Osa alemmista toimihenkilöistä liittyi työväen harrastuspiireihin, osa pyrki tekemään eroa työväenluokkaan.¹⁵⁵ Yhtenäistä teollisuuskaupungissa kaikille luokkaryhmille vapaa-aika. Vapaa-ajan määrä oli sidonnainen luokka-asemaan, työväestöllä vapaa-aikaa oli luonnollisesti vähemmän kuin yläluokilla.

Tehtaiden ja raittiusseurojen yhdistystoiminta laajeni pian myös urheilutoimintaan. Eri yhteiskuntaluokat perustivat myös omia seurojaan. Vuosien 1856–1899 välillä Suomen suuriruhtinaskunnassa perustettiin tiettävästi ainakin 118 eri urheiluseuraa. Ensimmäisenä yläluokka perusti purjehdus- ja metsästysseuroja, mutta jo pian perustettiin raittiusliikkeen alaisuuteen ja tehtaiden työntekijöille voimisteluseuroja ja polkupyöräseuroja. Tampereen ensimmäinen urheiluseura Tampereen Metsästys- ja Ampumaseura perustettiin vuonna 1879.¹⁵⁶

Tampereen ensimmäinen voimisteluseura, Tampereen Voimisteluyhdistys r.y, perustettiin vuonna 1882. Perustajina oli mm. insinööri K. Bergholm ja kauppias B. Björkman.¹⁵⁷ Voimisteluharjoituksia järjestettiin säännöllisesti ja eräät kaupunkilaiset kommentoivat

¹⁵² Sulkunen 1986, 87.

¹⁵³ Vahtola 2003, 267.

¹⁵⁴ Haapala 1986, 15, 70. Myös Varto 1935, 159–161.

¹⁵⁵ Haapala 1986, 114.

¹⁵⁶ Saarinen 1972, 20–21.

¹⁵⁷ Tampereen Voimisteluseura pöytäkirja. TKA.

harjoittelua "herrojen hupsutteluna".¹⁵⁸ Esimerkiksi vuoden 1888 jäsenluettelossa on 34 jäsentä, 18 konttoristia tai kirjanpitäjää, kaksi farmaseuttia ja kauppiaita.¹⁵⁹ Tampereella voimisteluharrastus pysyi yläluokkaisena harrastuksena vuoteen 1885 asti. Toukokuun 25. päivä vuonna 1885 Pyynikille tuli helsinkiläinen voimisteluseura esittämään voimistelunäytöksen. Paikalla ollut Aamulehden reportteri kertoi "ihan uudesta ja odottamattomasta" ja vakuuttui voimistelijoiden taidoista. "Uskomaton ruumiin notkeus, liikkeiden ripeys, jäntereiden voima ja ihmeteltävä väsymättömyys" sai monet muutkin kuin Aamulehden reportterin innostumaan lajista. "Yleisö innostuksella seurattuaan näytäntöä tervehti raikuvalla hurraa huudolla nuoria voimistelijaita, jotka kaikki olivat yliopistolaisia. Lausuessamme kiitoksen siitä, että hrat voimistelijat tulivat maaseudulleen elähdyttämään voimisteluhallua, toivomme tällaisen näytännön uudistuvan joka vuosi."¹⁶⁰ Näytös jätti innostuksen itämään ja melko pian Tampereelle perustettiin uusia voimisteluyhdistyksiä. Raittiusseurojen alaiset voimisteluseurat eivät rekisteröityneet erikseen, vaan toimivat harrastuspiirinä raittiusyhdistyksessä. Tällainen oli esimerkiksi Raittiusseura Liiton yhteyteen perustettu Tampereen ensimmäinen suomenkielinen voimisteluseura Vapaus vuonna 1886. Toimintaa ohjasi kansakoulunopettaja A. Haarus.¹⁶¹ Voimisteluseuran perustaminen raittiusseuraan ei ensiksi saanut kaikilta jäseniltä kannatusta. Asiaa käsiteltiin raittiusseuran kokouksessa ja joidenkin mielestä voimisteluseuran perustaminen lisäsi turhaan raittiusseuran kustannuksia ja työmies sai työssään voimistella aivan riittävästi.¹⁶² Väite ei ollut tuulesta temmattu, sillä 1800-luvun lopulla yleinen työaika oli 10 ½ - 11 tuntia. Lauantaisin oli 8 tunnin työpäivä ja sunnuntaisin vapaa.¹⁶³

Useista vastalauseista huolimatta yhdistys perusti toimikunnan selvittämään asiaa. Fennomaanisen raittiusliikkeen kansansivistystyötä kuvaavasti toimikunnan jäsenenä oli kolme maisteria, kaksi kansakoulun opettajaa ja kolme opettajatarta ja yksi kirjanpitäjä. Toimikunnan maistereista yksi oli Reaalilyseon lehtori Borg, joka ohjasi myös lyseon voimistelutunteja ja oli jäsenenä Tampereen Voimisteluseurassa.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Tampereen Voimisteluyhdistys r.y. "Ukot" 80-vuotisjuhla-julkaisu 10.11.1962. Juhlia varten koostettu vihkonen.

¹⁵⁹ Tampereen Voimisteluseura pöytäkirja. TKA.

¹⁶⁰ Aamulehti no 62, 26.5.1885.

¹⁶¹ Tienari 1946, 8–10.

¹⁶² Tampereen Raittiusseuran Liiton viikkokokous 20.11.1886. Tampereen Raittiusseuran arkisto Ca:1 1884–1905. TKA.

¹⁶³ Seppänen 2000, 54.

¹⁶⁴ Tampereen Raittiusseuran Liiton viikkokokous 20.11.1886. Tampereen Raittiusseuran arkisto Ca:1 1884–1905. TKA.

Finlaysonin koulun opettaja U. Valve perusti muutaman vuoden myöhemmin tehtaan miehille voimisteluseuran. Tämäkään harrastuspiiri ei rekisteröitynyt. Vuonna 1891 Vapaa ja Finlaysonin harrastuspiiri yhdistyivät ja uuden seuran nimeksi tuli Vapaa. Vapaa oli työläisseura jonka voimisteluohjaajat olivat itseoppineita eikä telinevoimistelutekniikkaan ollut omassa seurassa opetusta. Niitä haluttiin kuitenkin harjoitella, joten tietoja hankittiin muilla keinoin.¹⁶⁵ On huomattava, että kansansivistystyön hengessä jo Finlaysonin tehtaan koulun voimisteluolosuhteita haluttiin parantaa jo lukuvuodesta 1891. Siihen asti koululaiset olivat voimistelleet ulkona, mutta vuoden 1891 johtokunta päätti, että kouluun hankitaan vähintään barri ja rekki, ja ne sijoitetaan koulun rukoushuoneeseen.¹⁶⁶

Tampereen Voimisteluyhdistys oli vanhimpana voimistelun seurana tamperelaisen voimistelun kärkeura. Seuran voimistelua oli tullut johtamaan v.1889 lyseon sijaisopettajaksi tullut J.L. Nordin. Voimisteluopettajan ammattitaidolla ja innostuneella opastuksella toiminta muuttui tavoitteellisemmaksi, sillä jo huhtikuussa vuonna 1889 harrastajat rohkenivat esittää voimistelunäytöksen Joselinin huvilalla Pyynikin niemessä. Jatkuva harjoittelu tuotti tulosta, sillä seuraavana vuonna näytöksessä Pyynikillä katsojiakin oli yli tuhat.¹⁶⁷ Tällaisia näytöksiä järjestettiin kansanjuhlien yhteydessä, joten katsojamäärä selittynee tällä. Vapaan ja Finlaysonin voimistelijat olivat mitä luultavimmin huomioineet Nordinin uudenaikaiset opit ja olivat varmasti olleet katsomassa esitystä. Urheiluseuran Pyrinnön harrastajien muistitiedon mukaan Nordinin johtamia harjoituksia koululla katseltiin ulkona ikkunasta ja hetken katseltuaan nuoret miehet harjoittelivat samaa ulkona olevalla rekillä. Rohkeimmat voimistelijat pyysivät päästä ja pääsivät sisälle saliin katsomaan harjoituksia.¹⁶⁸

Vapaan ja myöhemmin sen toimintaa jatkaneen Pyrinnön voimisteluvälineet tehtiin itse esikuvien mukaan. Mittasuhteita paranneltiin, jopa siinä määrin että jos nojapuut olivat erityisen tukevat ja leveät, niin ”plintti” oli erityisen kunnioitettava laitos. Itse tehdyllä arkulla oli korkeutta noin kaksi metriä ja sen korkeus vielä korottui, sillä hypätessä oli tapana laittaa mies kontilleen arkun päälle. Notkuvan ponnistuslaudan aineet oli itse haettu ja sahattu

¹⁶⁵ Tienari 1946, 8–10.

¹⁶⁶ Finlaysonin tehtaankoulu Johtokunnan pöytäkirjat 1891–1902, Fl:n teht.koulun arkisto C:1, TKA.

¹⁶⁷ Tampereen Voimisteluyhdistys r.y ”Ukot” 80-vuotisjuhlajulkaisu 10.11.1962.

¹⁶⁸ Tienari 1946, 9–10.

metsästä. Myös tikapuiden korkeutta oli uusilla mittasuhteilla paranneltu viiteen metriin.¹⁶⁹

Osa työväestä vierasti Vapaan toimintaa jatkaneen Pyrinnön toimintaa.¹⁷⁰ Muutamat nuoret miehet olivat jo Pyrinnössä ollessaan muodostaneet oman voimisteluryhmänsä ja harjoittelivat kesällä vapaa-aikanaan Esplanadin eteläpäässä olevalla aukiolla ja Pyhäjärven alasantaman alueella. Syksyllä 1899 nuoret miehet halusivat jatkaa voimistelua ja kävivät omin päin kysymässä kansakoulujen tarkastajalta saisivatko harjoitushuoneen koulusta. Hakemus laitettiin vetämään ja kansakoulujen johtokunta lupasi alakansakoulusta harjoitustilan. Vuoden 1900 jäsenluettelosta ilmenee että suurin osa jäsenistä oli metallipajojen työväkeä.¹⁷¹

6.3 Voimistelujuhlia ja urheilukisoja

Tamperelainen 1800-luvun lopun urheiluelämä oli vilkasta niin voimistelun kuin hitaasti mukaan tulevan urheilun kannalta. Kesällä vuonna 1888 järjestettiin VPK:n kentällä laulu- ja soittojuhlien yhteyteen juoksukilpailut. Kilpailuun tuli osanottajia jopa eri puolilta Suomea. Kisan kunnianarvoisina tuomareina myös tamperelaisia kaupunginvaltuutettuja mm. teknillisen koulun opettaja, insinööri August Huikarinen, kelloseppä ja ammattien koulun johtokunnan jäsen J. Holtt, Alfr. Selin, kansakoulunopettaja E. Kalkkinen ja T. Forsström.¹⁷² Kaupunginvaltuutettujen mukanaolo osoittaa urheilukisan merkittävyyttä.

Tamperelaisella voimistelun tai liikunnan harrastamisella oli jo siten jo 1900-luvun vaihteeseen tultaessa jopa jo yli vuosikymmenen perinteet. Maaseudulla asia oli vielä toisin. Maaseudulla kisailtiin köydenvedossa ja pussijuoksussa, mutta aikuisten voimistelua ei vielä harjoiteltu. Ajan kansansivistystyön hengessä voimisteluseurat pyrkivät levittämään tietoa voimisteluharrastuksesta mahdollisimman laajalle. Esimerkiksi helsinkiläisen maan ensimmäisen työväen urheiluseuran Ponnistuksen perustaja ja valistusvaikuttaja vahtimestari Viktor Damm kirjoitti vuonna 1897 kirjasen ”Perustakaa voimisteluseuroja” ja ”Työväen Voimistelukirja Seuroja varten v. 1898, joka oli perusteellinen opas

¹⁶⁹ Tienari 1946, 10–12.

¹⁷⁰ Kolehmainen 1972, 10. Myös Hentilä 1992, 142.

¹⁷¹ Kolehmainen 1972, 10.

¹⁷² Tienari 1946, 102–103.

voimisteluseuroille.¹⁷³

Myös Pyrintö harjoitti tiedotustoimintaa ympäröivälle maaseudulle. Ero kaupunkiin oli kuitenkin erittäin selvä. Jos kaupungissa voimisteluun oli aikanaan suhtauduttu vain herrojen hupsutteluna, niin maaseudulla voimisteluesitystä erehdyttiin luulemaan sirkukseksi. Oletamus ei sikäli ollut väärä, sillä sirkusten voimamiehet ja muut taiturit olivat kiertäneet Suomessa 1800-luvun alusta asti.¹⁷⁴ Tämän erehdyksen kokivat myös Pyrinnön voimistelujoukkue vuonna 1901 näytösmatkallaan Ruovedelle. Pyrintöläisten odotettiin avoimesti olevan sirkus- ja komeljanttariseurue mukanaan leijonia ja karhuja. Asian oikean laidan paljastuttua pettymys oli niin suuri, että kukaan ei saapunut tilaisuuteen. Viimein esiintymispaikan pihalla tarmokkaasti esitetty voimistelumarssi houkutti ihmiset sisälle. Pyrinnön tekemä tiedotustyö kantoi lopulta hedelmää niin, että myöhemmin sirkuseläimiäkään ei enää kysytty ja myös Ruovedelle perustettiin oma voimisteluseura.¹⁷⁵ Voimisteluseurojen ja näytösten suosion perusteella voidaan tulkita että voimistelu- ja liikuntaharrastus oli jatkuvasti kasvavaa ja laajaa. Miesten harrastuksena alkanut laji sai myös naiset mukaan 1890-luvulla. Ensimmäinen tamperelainen naisvoimisteluseura perustettiin vuosikymmenen lopulla, vuonna 1898 vain pari vuotta valtakunnallisen naisten voimisteluliiton jälkeen.¹⁷⁶ Huomioitavaa on myös se, että lasten kouluopetuksen kautta voimistelu tuli tutuksi perheisiin myös koulun kautta. Yleisesti liikunta ja voimistelu vaikutti suomalaisiin kansakoululaitoksen kautta hitaasti 1860-luvulta lähtien. Vuosisadan loppua kohden ymmärrys ja käytännöt voimistelua kohtaan levisivät hitaasti mutta lainsäädännön turvin pakollisena. Käytännön toteutukset olivat varmasti puutteelliset ja kirjavat mutta perusta vahvistui. Esimerkiksi Finlaysonin tehtaankoulussa lukuvuonna 1890–91 voimistelua oli I, II, III ja IV luokalla.¹⁷⁷

Urheilukisoja; kiekonheittoa, juoksua, pituus- ja korkeushyppykilpailuja oli järjestetty ainakin vuodesta 1887 Helsingissä oppikoululaisten kesken. Myös Tampereen Voimisteluseura järjesti syyslukukaudella vuonna 1899 koulunuorukaisille urheilukilpailut kolmessa eri luokassa, I, II ja III-luokassa, johon kuului yli 18-vuotiaat.¹⁷⁸ Huolimatta joidenkin

¹⁷³ Tienari 1946, 17. Myös Hentilä 1992, 137.

¹⁷⁴ Suomela 1944, 109–111.

¹⁷⁵ Tienari 1946, 19–20.

¹⁷⁶ Saarinen 1972, 21.

¹⁷⁷ Finlaysonin tehtaankoulu vuosikertomuksia 1891–1903, Fl:n teht.koulun arkisto D:1, TKA

¹⁷⁸ Tampereen Voimisteluyhdistys r.y. ”Ukot” 80-vuotisjuhlajulkaisu 10.11.1962.

oppikoulujen tuntiohjelmaan kuuluvista lajeista ei pelkkää urheilua katsottu voimistelupiireissä suopeasti. Suomessa voimistelujuhlat olivat voimistelujuhlia, joissa voimistelijat saattoivat kilpailla myös kolmiosaisessa heitto, hyppy ja juoksukilpailuissa, mutta ulkomailla voimistelujuhlien yhteydessä järjestettiin myös urheilukisoja joihin osallistui vain tiettyyn lajiin erikoistuneita osallistujia.¹⁷⁹ Kun Helsingfors Gymnastikklubb vieraili Tukholman voimistelujuhlilla toukokuussa 1891, voimistelujuhlilla järjestettiin myös urheilukilpailut, jossa erityisesti vain juoksua harjoitelleet englantilaiset ja norjalaiset pärjäsivät. Suomalaisille voimistelijaille kisat olivat heräte, ja matkan jälkeen seura alkoi aktiivisesti ottaa haltuunsa myös yleisurheilun.¹⁸⁰ Tähän ajankohtaan sijoittui myös kaupungin toimet Sporttikentän suunnittelemiseen. Se piirrettiin asemakaavaan, mutta sitä ei siis toteutettu. Voimistelu- ja urheiluväen aktiivisuus oli kyllä huomattu, mutta toiminnan tukemiseen ei vielä löytynyt riittävästi intressejä tai mahdollisuuksia.

Paikalliset urheilivat siten edelleen omatoimisesti ja Pyynikillä ja hevosplassilla. Toiminta oli kuitenkin niin aktiivista, että Tampereen Pyrintö osallistui vuonna 1900 Helsingissä valtakunnalliseen voimistelu- ja urheilujuhlaan. Helsingissä järjestettiin perinteinen voimistelunäytös, mutta järjestettiin myös urheilukilpailut kenttälajeissa. Urheilulajien arvostus kasvoi ja pian Tammelan niityillä ja Pyynikin hevosplassilla heitettiin kiekkoa ja juostiin kilpaa yhä säännöllisemmin.¹⁸¹ Urheilaharrastus ei kasvanut tyhjästä, vaan vakavaa kiinnostusta ja innostusta asiaan oli ollut jo vuosia. Kiinnostus voidaan perustella perinteisistä VPK:n pienimuotoisista juoksu ja pussitappelu-kilpailuista kansanjuhilla, raittiusseurojen voimisteluseuroista ja koululaisurheilun perinteestä. Tätä tukee myös pyrintöläisten veteraanien aikalaishaastattelut. Heidän omakohtaisten kokemusten mukaan 1890-luvun alkuvuosina oli jo tapana käydä kesäpyhinä Pyynikin metsässä urheilemassa; ”puiden suojassa että ihmiset eivät luulleet meitä hulluiksi.” Urheilijat mittasivat 100 metrin radan Palokunnan kentälle johtavalla tiellä ja taskukellon avulla mitattiin kuka oli nopein. Juoksun lomassa työnnettiin sopivaa kiveä ja heiteltiin omatekoista keihästä.¹⁸²

Kun varsinaisia urheiluseuroja ei vielä ollut, järjesti seura vuodesta 1893 alkaen vuosittain koululaisille kilpailuja eri sarjoissa. Urheilukilpailuja järjestettiin usein kansanjuhlien

¹⁷⁹ Esim. Laine 1992, 117–119.

¹⁸⁰ Sjöblom 1997, 102–103

¹⁸¹ Tienari 1946, 20–24.

¹⁸² Tienari 1946, 103.

yhteydessä. Esimerkiksi vapaapalokunta järjesti Pyynikin kentällä kansanhuvit elokuussa vuonna 1894. Ohjelmassa oli mm. Voimistelu ja Turnausseura Stycken ensi esiintyminen Tampereella. Kilpailuja järjestettiin ampumisessa, kilpajuoksussa, kuulantyönnössä ja keihäänheitossa. Lisähoukutuksena oli kentän valaisu värillisillä lyhdyillä, ilotulituksella ja lopuksi palokunta palasi kentältä kaupunkiin soihtukulkueessa.¹⁸³ Ohjelmaa katsoessa voi vain todeta, että VPK:n juhlat tarjosivat todella viihdykettä ja jännitystä koko rahan edestä. Tilaisuuden komeus lienee antanut myös loistetta kisoihin osallistuville. Puuvillatehtaan palokunnan kesäjuhlassa Aitolahdella urheiltiin keihäänheitossa, kuulantyönnössä ja 2000 m juoksussa.¹⁸⁴ Kisoja näyttää olleen kohtuullisen paljon, ja tähän viittaa myös tilastotiedot VPK:n yms. huvitilaisuuksista.¹⁸⁵

Kilpailujen suosio kasvoi siis koko ajan. Kilpailut eivät rajoittuneet kesään, vaan talvella kilpailtiin hiihdossa. Esimerkiksi talvella vuonna 1895 järjestettiin valtakunnalliset hiihtokilpailut rahapalkintoineen. ”Osanottajien joukossa oli mm. niinä vuosina hiihtokuninkaan kruunua tavoitteleva Juho Aitamurto, jolla oli pohjalaiset pieksunruojut jalassa ja sukan säärykset housun lahkeiden päällä. Keli oli kurja, jäällä vettä ja hyhmää sekä väkeä tavattomat määrät. Kilpailumatka oli yleensä suosittu 30 km.”¹⁸⁶ Isot palkinnot saivat liikkeelle paljon osallistujia. Tulostietoja katsoessa huomaa, että osallistujien arkityössä hankitut taidot tulivat kisoissa yllättävään hyötykäyttöön. Esimerkiksi Helsingin Sporttiklubin vuonna 1886 järjestämissä hiihtokilpailuissa nopein oli metsänvartija Evolta ja toiselle sijalle tuli kalastaja Porvoon saaristosta.¹⁸⁷

Urheilukilpailujen tulo mukaan voimistelujuhille oli merkki uudenlaisesta kilpailuhenkisyydestä. 1890-luvulla ensiksi yleistyivät kävely- ja juoksukilpailut. Yksilölajeissa ensisijaista oli voitontavoittelu, jota lisäsi varsinkin kilpailuissa jaettavat rahapalkinnot.¹⁸⁸

Rata- ja kenttälajit horjuttivat voimistelun kuningasasemaa. Tästä urheilulajien muutosprosessista voidaan mielestäni tulkita myös voimistelun parin vuosikymmenen

¹⁸³ Aamulehti no 197, 26.8.1894.

¹⁸⁴ Tienari 1946, 104.

¹⁸⁵ Seppänen 2000, 71.

¹⁸⁶ Tienari 1946, 265.

¹⁸⁷ Saarinen 1972, 12–15.

¹⁸⁸ Laine 1992, 117–120.

aikana saavuttama työ liikunnan merkityksestä ja sen tekemästä työstä urheilulajien mukaantulolle, mutta myös ideologian muutos. Voimistelua harjoitettiin usein suljetuissa harrastuspiireissä, siihen tarvittiin tietynlaisia välineitä ja urheilijan oli suotava olla myös fyysisesti sopiva ja kehityttävä harrastamaan lajia. Rata- ja kenttälajien vaatimukset olivat väljemmät ja esimerkiksi juoksemisen harjoitteluun ei tarvittu kuin riittävästi tietä, sopivasti aikaa ja tietenkin innostuneisuutta. Urheilulajien hyväksyminen voimistelulajien rinnalle laajensi siten harrastajien määrää ja myös tasavertaisti harrastamista eri yhteiskuntaluokkien välillä. Tällä oli luonnollinen seuraus harrastajamäärien kasvuun.

Suomalaisessa urheilututkimuksessa voimistelun ja urheilun leviämisen suosioon on kytketty usein myös hyöty maanpuolustukselle.¹⁸⁹ Paikallisia urheiluhistorioita tutkiessa ei maanpuolustuksellinen näkökulma ilmene ainakaan suoraan toiminnasta. Toki voimisteluliikkeet olivat välillä hyvinkin armeijamaisia muodostelmineen ja liikkeineen. Tampereen työväenurheiluseurojen historiaa tutkiessa voi sen sijaan selvästi osoittaa todeksi Seppo Hentilän tutkimukset fennomaanien sivistysihanteiden pyrkimyksestä vaikuttaa työväestön liikuntakulttuuriin. Hentilän mukaan maan ensimmäisen työläisurheiluseuran Helsingin Ponnistuksen vaikuttajan Viktor Dammin valistustyön merkitys oli samansuuntainen kuin wrightiläisen työväenliikkeen. Hentilä toteaa, että Dammin valitustyön tarkoitusperät voi tiivistää sanoihin: suomalaisen rahvaan kohottaminen tietoiseksi voimistelun tervehdyttävästä, kasvattavasta ja isänmaallisesta merkityksestä.¹⁹⁰ Tamperelaisten työväen urheiluseurojen määrä todistaa vaikutuksen paikkaansa pitävyyden.

Tamperelaisen, varsinkin työväestön voimistelu- ja urheiluelämän nopea kasvu kahden vuosikymmenen ajalla lisäsi tarvetta liikuntapaikoille. Voimistelua harjoitettiin koulujen rukous- ja voimistelusaleissa tai ulkona, mutta rata- ja kenttälajeille ei ollut oikeanlaista paikkaa. Vanhastaan kilpailuja järjestettiin Pyynikin "hevosplassilla" luonnostaan tasaisella ja ajan myötä torikäytössä tiiviiksi tallautuneella avonaisella maalla tai VPK:n kentällä. Nämä paikat eivät enää kuitenkaan tyydyttäneet urheilijoiden jatkuvasti kasvavaa joukkoa, varsinkaan kilpailutoiminnassa, kuten vuoden 1896 vilkkaana urheilukesänä. Tehtaalaisyhdistyksen arpajaisjuhlissa Pyynikillä oli mm. soutu- ja juoksukilpailut. Kesä-

¹⁸⁹ Hentilä 1992, 134. Myös Halmesvirta 1997, 173.

¹⁹⁰ Hentilä 1997, 137–138.

heinäkuun vaihteessa oli VPK:n kansanjuhlassa useita urheilukilpailuja. Kisoissa valitettiin, että kaltevalle maalle sopinut vähänkään pidempi rata. Radan pituus oli 120 metriä ja sitä juostiin kuusi kertaa edestakaisin. Juoksukilpailun palkintosumma oli 8 markkaa ja korkeushypyn 5 markkaa. Voittosummat olivat lähes täysikasvuisen tehtaalaisen viikkopalkka.¹⁹¹

Koska rahapalkinnot olivat huomattavia, on rahapalkintojen suuruus varmasti innostanut kisaajia mukaan kilpailuihin. Kesäjuhlissa oli myös paljon katsojia, ja siten myös tietoisuus urheiluharrastuksista laajeni.

Voimistelu- ja urheilutoiminnan leviämisen vaikutti mielestäni myös Anne Seppäsen väitöskirjassaan käsittelemä työväestön julkisten huvien kasvu.¹⁹² Näkisin mm. Seppäsen tutkimukseen vedoten, että työväen aiempi osattomuus muuttui 1800-luvun loppuvuosina myös urheilun avulla yhteisölliseksi kokemukseksi ja mahdollisuuksiksi. Tähän viittaa myös se, että huolimatta pitkistä 10 ½ -11 tunnin työpäivistä urheiluseurat saivat paljon jäseniä. Työpäivä oli pitkä, mikä sai työväen pitkän työpäivän jälkeen vielä rasittamaan itseään urheilulla? Työväestöllehän oli jo muitakin harrastuspiirejä. Kaikista ei kuitenkaan ollut esimerkiksi pelkästään tehtaan lainaston lukumiehiksi tai -naisiksi, joten näkisin syiksi merkityksellisyiden kokemisen, työpäivän nollaamisen, subjektiivisen kilpailuhenkisyiden, ystävien tapaamisen, sosiaalisten merkitysten ylittämisen, ts. säätyrajojen ylittämisen voimistelusalilla, eli tasavertaisuus säätyläisten kanssa urheilusuorituksissa, ellei paremminkin, vaikkakaan ei aina samaan aikaan.

Tuen väitettäni käyttäen Pyrinön ensimmäistä puheenjohtajaa Edvin Vaajaa esimerkkinä. Finlaysonin työmiehen poika joutui yhdeksänvuotiaana isänsä kuoltua Finlaysonille töihin. 19-vuotiaana Finlayson sai riittää ja nuori Edvin päätti lähteä merille. Hän jäi kuitenkin Uuteenkaupunkiin ja parin vuoden kuluttua Edvin palasi Finlaysonille vanhaan tehtäväänsä. Pian hän pääsi tehtaan posteljooniksi jossa työskenteli elämänsä loppuun asti. Edvin Vaaja liittyi Finlaysonin urheilijoihin ja oli myöhemmin perustamassa Pyrintöä. Puheenjohtajana Edvin Vaaja opiskeli itsenäisesti voimistelujohtamista ja teki Helsinkiin opintomatkoja.¹⁹³ Voidaan tulkita, että Vaajan työ ja harrastus avasi hänelle voimistelun avulla täysin erilaisen

¹⁹¹ Tiernala 1946, 105.

¹⁹² Seppänen 2000.

¹⁹³ Tiernala 1946, 17–18.

rinnakkaisen, keskiluokkaista elämää muistuttavan elämänpiirin työväestöön kuulumisen lisäksi. Edvin Vaajan toimintaa voi verrata ainakin osittain helsinkiläiseen urheiluseura Ponnistuksen perustajaan vahtimestari Viktor Dammiin.

Tamperelaisten työväen innokas liittyminen urheiluseuroihin oli siten fennomaanisen sivistystyön kannalta työvoitto; suomalaisen rahvaan kohottaminen tietoiseksi voimistelun tervehdyttävästä, kasvattavasta ja isänmaallisesta merkityksestä Seppo Hentilän muotoilua lainatakseni. Tulkintalinjoja voidaan myös miettiä urheilutoiminnan isänmaallisesta tarkoituksesta, hyvin harjoitettu ja hyväkuntoinen väestö oli tarvittaessa armeijakelpoinen. Tämän vuoksi olen myös käsitellyt laajasti tamperelaisen urheilun kehitystä ja suosiota. Tämä ajatus saattoi myös olla motiivina sille että asiat etenivät myöhemmin suotuisasti kaupungin hallinnossa.

Kun voimistelun ja urheilun suosio kasvoi kautta yhteiskuntaluokkien, kasvoi myös paine saada urheiluharrastuksille oikeanlaiset puitteet. Harrastuksille tarvittiin asianmukaiset harrastustilat, joten innokkaat urheilumieliset alkoivat puuhata kaupunkiin oikeaa urheilukenttää. Kokonaisuudessaan kaupunkilaisten urheilun harrastuneisuus oli jo niin laajaa, joten kunnolliselle kentälle ja harrastusalueille oli tarvetta.

6.4 Voimistelun ja urheilun poliittisuus

Vuosisadan vaihteen voimistelu- ja urheilutoimintaan on liitetty urheilututkimuksen traditiossa vahvasti myös poliittisuus. Sen merkitys on niin suuri, että käsittelen sen myös tässä tutkielmassa. Voimisteluseurojen perustamista ja niiden kehityksen poliittisuutta voidaan tarkastella kahdesta näkökulmasta; fennomaanisen kansansivistystyön näkökulmasta ja valtiollisen politiikan kohteena. Työläisurheilua tutkineen Seppo Hentilän mukaan työläisurheilun kehityksessä ennen vuotta 1918 on kolme päävaihetta. Ensimmäiseen kehitysvaiheeseen 1880-luvulta lähtien vuosisadan vaihteeseen kuuluu käsityöläisten liittyminen säätyläisten ja sivistyneistön perustamiin seuroihin. Toiseen kehitysvaiheeseen kuuluu työväenyhdistysten alaisten urheiluseurojen läpimurto ja 1910-luvulta lähtien urheilujärjestöjen eriytyminen.¹⁹⁴ Alkuvuosikymmeninä voimistelijan tai

¹⁹⁴ Hentilä 1992, 142.

voimisteluseuran arjen harrastuksessa ei ideologia näkynyt, mutta voimisteluseurojen merkitys kasvoi sortovuosina valtiollisen vallan näkökulmasta. Kuten Seppo Hentilä sanoo, että urheiluliike kytkeytyi lujasti autonomian puolustustaisteluun.¹⁹⁵ Voimisteluseurojen merkitys nähtiin Venäjän puolelta lopulta separastisena toimintana ja riskinä, eikä esimerkiksi kattojärjestö SVUL:n toimintaa hyväksytty. Kenraalikuvernööri lakkautti useita järjestöjä, joukossa sellaisiakin joiden piiriin kuului voimistelu ja urheilu. Urheilun keskusjärjestö SVUL jatkoi silti salaisesti toimintaansa ja vaikeuksista huolimatta tai juurikin niiden takia voimistelu- ja urheilutoiminnan harrastus kasvoi edelleen.¹⁹⁶ Voimisteluseurojen yllättäväkin poliittinen merkitys näkyy seuraavassa esimerkissä. Tapauksessa on kyse helsinkiläisestä seurasta, mutta yhtä hyvin tilalla voisi olla tamperelainen voimisteluseura.

Vuonna 1890 helsinkiläiselle Helsingfors Gymnastikklubille tuli kutsu kansainväliseen urheilu- ja voimistelujuhlaan Tukholmaan. Pääsy voimistelujuhlaan ei suinkaan ollut itsestäänselvyys. Ruotsalaiset harkitsivat myös venäläisten kutsumista kisoihin kiinnostuksesta venäläisten voimistelutaitoihin. Helsingfors Gymnastikklubin johtaja Vaernerberg vastasi ruotsalaisille, että Suomessa ei tiedetty paljoakaan venäläisestä voimistelusta mutta suurimman osan oletettiin olevan saksalaissyntyisiä henkilöitä. Vaernerberg uskoi että venäläisten kutsuminen saattoi auttaa suomalaisten osallistumista, mutta henkilökohtaisesti suomalaiset halusivat olla mahdollisimman vähän tekemisissä venäläisten kanssa. Suomalaisten osallistumista vaikeutettiin viranomaisten taholta monin tavoin. Vaernerberg kirjoitti ruotsalaisille: ”Sellaisissa oloissa elämme. Ruotsin kaltaisessa maassa ei voida tällaista käsittää, mutta täällä saa tottua kaikenlaiseen.”¹⁹⁷

Viranomaisten keinot asettua poikkiteloin matkasuunnitelmien eteen innosti jonkun voimisteluseuran jäsenen kirjoittamaan ironisen kirjoituksen suomalaisten matkasta Tukholmaan toukokuussa 1891. Keksityssä tarinassa kerrottiin miten muutama jäsen kävi pyytämässä Suomen armeijan kenraali Ramsayltä lupaa osallistua kisoihin. Ramsay vastasi että tiesi voimisteluklubin separastisista pyrkimyksistä ja tiedusteli miksei koskaan matkusteta Pietariin vastaaviin juhliin. Matkustuslupa kuitenkin saatiin ja matka alkoi. Yllätykseksi höyrylaiva ”Amiral Galosch” kääntyikin kohti Pietaria. Hämmästyneille voimistelijoille kerrottiin, että

¹⁹⁵ Hentilä 1982, 32.

¹⁹⁶ Saarinen 1972, 41–43.

¹⁹⁷ Sjöblom 1997, 99–100.

he ovatkin menossa Pietariin Yrjön-päivän kunniaksi järjestettäviin juhliin. Kapteenin kanssa seurasi vilkas väittely suunnilleen näin:

-”Mihin piruun olemme menossa? Mehän käännyimme itään eikä länteen. Mikäs tämä uusi väylä on?”

-”Tukholmaan, ei me Tukholmaan mennä, mennään Pietariin, erittäin kaunis kaupunki.”

-”Mutta tähän on helvetinmoinen erehdys. Me olemme menossa Tukholmaan eikä Pietariin.”

-”Minkäs teet. Nyt menemme Pietariin, suureen Yrjönjuhlaan, herrat tekevät kauniita temppeja huomenna. Pidän herroista paljon, kaikki suomalaiset hyviä, tehdään kaikista ryssiä.”

Voimistelijoita auttoi lopulta karilleajo ja paikalle saapui auttavia laivoja, mm. höyrylaiva Döbeln, jolla päästiin sitten onnellisesti Tukholmaan.¹⁹⁸

Tarina kuvaa oivallisesti miten tärkeäksi osatekijäksi voimistelu ja urheilu nousivat sortokauden aikana. Seppo Hentilä sanoo, että sortovuosien ilmapiirissä myös kilpaurheilun tavoitteet saivat erityisen vahvan kansallisen, Venäjäpoliittisen merkityksen. Vaikkakaan urheiluseurat eivät järjestöinä osallistuneet sortokauden suuriin poliittisiin hankkeisiin, kuten esim. helmikuun manifestin vastaisen suuren adressin keruuseen, niin jo niiden kansallinen leima oli selvästi merkittävä.

Urheilun merkittävyys kasvoi Suomen asevelvollisuusarmeijan lakkautuksessa vuonna 1901 ja Venäjän armeijan Suomessa laittomina pidettyjen kutsuntojen alkaessa vuonna 1902. Urheiluvalistusta tekivät raittius- ja nuorisoseurat ja Ivar Wilskmanin vuonna 1898 perustama Suomen Urheilulehti. Yleensä urheiluvalistuksessa kehoitettiin yleiseen järjestäytymiseen, kansalaisjärjestöjen maanpuolustusvastuun korostamiseen ja edistämään sotilastaitojen kannalta hyödyllisiä urheilumuotoja.¹⁹⁹

Huolimatta valtiollisesta paineesta voimistelu- ja urheilutoiminta sai siten vain lisäpontta. Tutkielman kannalta tämä on merkittävä huomio, sillä liikuntaa ja urheilua ei haluttu tamperelaisten päättäjien osalta ohittaa, vaan sille haluttiin tarjota merkittävät puitteet.

¹⁹⁸ Sjöblom 1997, 93–101.

¹⁹⁹ Hentilä 1992, 135–136.

6.5 Tampereen suomalaisuusliikkeen motiivit ja taustat urheilukentän syntymiseen

Vuosisadan vaihteen suomalainen yhteiskunta joutui yhä kiristyvien venäläistämistoimenpiteiden alaiseksi ja suomalaisten reaktiot venäläistämistöimiin olivat moninaiset. Vastarinta ilmeni myös suomalaisuuden korostamisena kaupunkien poliittisessa elämässä kuin urheilutoiminnassa erityisellä tavalla.

Kaupungin hallinnon ylimpänä elimenä toimi äänillä valittu valtuusto joka koostui talouselämän vaikuttajista, kauppiaista, tehtailijoista, virkamiehistä ja käsityöläisistä. Useat valtuuston jäsenet olivat myös jäseniä kaupungin eri asioita valmistelevissa komiteoissa. Moni valtuutettu toimi vuodesta toiseen samojen komiteoiden jäsenenä ja tämä edesauttoi tietyllä tavalla asioiden pitkäjänteistä käsittelyä ja niiden valmiiksi saattamista. Asialla oli tietenkin toinen puolensa, vähäinen vaihtuvuus toi myös pysähtyneisyyttä. Kaupungin päättäjien yhteisöä voisi kuvata tiiviiksi verkostoksi jossa kaikki tunsivat toisensa tavalla tai toisella. Esimerkiksi tutkielman kannalta olennaisissa rahatoimikamarin, kaunistuskomitean ja Tampereen teknillisen seuran jäsenenä oli samoja henkilöitä; mm. kaupungin v.t arkkitehtinakin toiminut arkkitehti Birger Federley, kauppias Gösta Sumelius, Tampereen teknillisen koulun opettaja insinööri August Huikarinen, kelloseppä ja ammatillisen koulun johtokunnan jäsen J. Holtt.²⁰⁰ Tulevan urheilukentän ja kaupunginosan kannalta keskeisten vaikuttajien, varsinkin August Huikarisen ja Gösta Sumeliuksen toiminta oli laaja-alaista poliittisesti ja yhteiskunnallisesti. Molemmat olivat mukana monessa poliittisessa ja yhteiskunnallisessa toiminnassa.

Kaupungin porvaristosta osa oli suomalaisuusliikkeen kannattajia ja sen vuoksi kaupunkiin perustettiin vuonna 1881 Tampereen Suomalainen Seura. Seura lakkasi kuitenkin toimimasta muutaman vuoden jälkeen, eikä sen lopettamisen vuoden 1885 jälkeen Tampereella ollut vastaavaa yhdistystä. Tarve yhteiselle seuralle kasvoi ja vuonna 1891 perustettiin Tampereen Suomalainen klubi. Perustajajäsenien joukossa oli mm. August Huikarinen, pankinjohtaja E. V. Emeleus ja kaupunginvaltuutettu ja asemakarttakomitean puheenjohtajana toiminut pankinjohtaja C. W. Åkerlund.²⁰¹ Suomalaisesta klubista tuli

²⁰⁰ Tampereen kaupungin kunnalliskertomukset. Myös Talvitie 1962, 8. Paatola 1937, 6.

²⁰¹ Sinisalo 1931, 8–10, 221–223.

nopeasti ylivoimainen kunnallispoliittinen vaikuttaja.²⁰²

Suomalaisuusliike jakautui myöhemmin myöntyväisyysliikkeeseen ja aktiivista vastarintaa kannattaviin nuorsuomalaisiin samalla tavoin kuin muualla Suomessa. Tämä vastarintaa kannattava suomalaisuusliike näkyi myöhemmin myös urheilukenttä-asian käsittelyssä.

Suomi oli Venäjän itsehallinnollinen provinssi jonka toimia valvoi Suomen kenraalikuvernööri, Venäjän keisarin korkein edustaja Suomessa. 1890-luvulta alkaen Suomen erillisasema joutui yhtenäistämispaineiden alle. Erityisenä yhtenäistoimena olivat Suomen oma valtioteorian ja hallitusmuodon muuttaminen keisarikunnan maakunnaksi, jolla oli keisarikunnan lainsäädännön alainen paikallinen lakijärjestelmä. Erityistoimena oli suomalaisen asevelvollisuuslain tarkistus. Tarkistuksen perimmäinen syy oli Suomen armeijan yhdistäminen Venäjän armeijaan. Euroopan militaristinen kehitys ja erityisesti Saksan sotilaallinen uhka vaikutti Venäjän toimenpiteisiin myös Suomen alueella. Vuonna 1898 Suomen kenraalikuvernööriksi tuli Pietarin entinen sotilaspiirin päällikkö Nikolai Bobrikov. Bobrikovin myötä keisari tiukensi länsimaille avointa ja perustuslaistaan kiinni pitävän Suomen oloja. Suomen pienen armeijan ei nähty olevan riittävän luotettava Saksan uhkaa vastaan.²⁰³

Suomen uudenaikaistumiskehitys kasvatti epäluuloa suomalaisia kohtaan. Keisari Nikolai II antoi helmikuussa 1899 Suomelle manifestin yleisvaltakunnallisen lainsäädännön ja asevelvollisuuslain uudistamisesta. Suomalaiset kokivat manifestin Suomen asemaa vastaan loukkaavaksi ja manifestin kumoamiseksi kerättiin yli puoli miljoonaa nimeä kerännyt vetoamus. Erityisesti asevelvollisuus herätti voimakasta vastustusta. Manifestia ja sitä vastaan kerätty kansalaisadressi tavoitti laajat kansankerrokset ja teki tietoiseksi Suomen perustuslaista ja suomalaisesta valtio-opista.²⁰⁴ Ajan olosuhteita kuvaa hyvin se, että adressilla ei ollut mitään vaikutusta, vaan venäläistämistoimet jatkuivat entistä kireämmin, vuonna 1900 kielimanifestilla venäjän kieli määrättiin asteittain hallinto- ja oikeuslaitosten virkakieleksi. Venäjän kieli syrjäytti ruotsin kielen myös koulujen

²⁰² Tikka 2009, 158.

²⁰³ Jussila 2006, 70–79.

²⁰⁴ Ibid.

oppiaineena.²⁰⁵

Julkisen toiminnan lisäksi venäläistämistoimia vastaan toimi myös perustuslaillisten salainen vastarinta, Kagaalit. Kagaaleilla oli toimikunnat vastarinnan hengen kasvattamiseksi. Yksi toimikunnista mm. huolehti kansantajuisen kirjallisuuden levittämisestä. Toisen toimikunnan tehtävänä oli huolehtia kirjoitusten painattamisesta ja ulkomailla painetun materiaalin tuonnista ja jakelusta.²⁰⁶ Kagaalien muistelmia on kirjattu Eino I. Parmasen kirjasarjaan Taistelujen kirja I-IV (1937-1941). Tätä kirjallisuutta on pidetty ylimääräisillä isänmaallisuuskorkeuksilla väritettynä muistelmakirjallisuutena, mutta tulkintani mukaan osallistujia ei ole kiistetty vaikkakin tapahtumien suuruutta olisi jälkikäteen suurenneltu.²⁰⁷ Tämän vuoksi olen poiminut kirjasta seuraavat nimetiedot.

Tampereen piirin toimikunnassa toimi Lapinniemen puuvillatehtaan rahastonhoitaja Erkki Reijonen, jäsenenä mm. Reaalilyseon lehtori F. W. Pesonen. Toiminnassa mukana olivat myös Gösta Sumelius, Reaalilyseon lehtori Werner Malin ja rehtori H. M. J. Relander, tohtori Gustav Idman ja apteekkari Wolter Aschan. Keskus oli jaettu piireihin ja piirin asiamiehinä oli mm. Teiskossa pankinjohtaja Aksel Tammelander, Kurussa poliisimestari v. Kraemer.²⁰⁸

Kaupungin toiminnan kannalta on mielenkiintoista, että suurin osa näistä vastarintaliikkeeseen kuuluvista oli myös kaupungin poliittisia päättäjiä. Kaupunginvaltuustoon näistä kuuluivat Idman, Sumelius, Malin, Relander ja vuodesta 1903 myös Reijonen. Apteekkari Aschan kuului mm. kaupungin kaunistuskomiteaan ja Teknilliseen seuraan.²⁰⁹

Venäjän asevelvollisuuden ulottaminen suomalaisiin asetti perustuslailliset entistä vahvempaan vastarintaan venäläistämistoimia vastaan. Valtakunnallinen linja näkyi samalla tavoin tamperelaisessa kunnallispolitiikassa. Asevelvollisuuskysymyksen aikana kagaalien toimintaan liittyi myös työväestön edustajina mm. toimittaja Yrjö Mäkelin, kaupanhoitaja

²⁰⁵ Vahtola 2005, 273.

²⁰⁶ Tikka 2009, 34–35. Myös Parmanen 1936, 345–359.

²⁰⁷ Tikka 2009, 34–35.

²⁰⁸ Parmanen 1936, 345–359.

²⁰⁹ Tampereen kunnalliskertomukset ja Teknillinen seura. TKA.

Heikki Lindroos ja puuseppä ja toimittaja Matti Vuolukka.²¹⁰

Kaupungin poliittisten toimijoiden taustoissa ja motiiveissa oli siis suomalaismielisyyttä ja osa päättäjistä toimi vastarintaliikkeessä. Poliittisen merkityksen vuoksi on ymmärrettävää, että haluttiin pienentää Aleksanterin toria ja sijoittaa sinne urheilukenttä ja perustaa asuinalue ympärille.

7.0 Pyynikinrinteen merkitys ja perintö

Symboliset ympäristöt

Pyynikinrinteen rakentamista pohtiessa voi miettiä myös sitä vaihtoehtoa, olisiko Pyynikinrinne voitu rakentaa kaupungin huutavassa asuntopulassa toisin? Olisiko alueen asemakaavaa voitu muuttaa tehokkaammaksi täyttämään asuntovajetta. Miksi näin ei kuitenkaan tapahtunut?

Kyse oli ehkä sekä onnekaista sattumista että alueen symbolisesta arvosta. Pyynikinrinteen suunnittelusta ja hyväksymisestä oli varsinaisen rakennustoiminnan alkaessa kulunut jo lähes toista kymmentä vuotta. Tässä ajassa vanhat säännöt ja ideat olisi voitu kuitenkin poistaa piirustuspöydältä ja tehdä kokonaan uudet suunnitelmat. Pyynikinrinteen kannalta onnekas sattuma oli, että kaavan toteuttajaksi osui mies, joka oli jo opiskeluaikanaan tutustunut uudenlaiseen kaava-ajatteluun Eliel Saarisen toimistossa. Saarinenhan suunnitteli massiivisessa Munkkivuori-Haaga suunnitelmassaan alueen reunalle pientaloalueita rivitaloineen. Asiaa vahvistaa Strömmerin pitämä puhe Tampereen asemakaavasta vuonna 1928 vierailulle tulleille latvialaisille virkamiehille:

Kaupungin asemakaavaa on tähän mennessä laajennettu varsin kaavamaisen suunnitelmien mukaan, jossa suorat kulmat ja kankeasti samansuuntaiset korttelit pantiin menemään läpi maaston vaatimuksista välittämättä, vaikka maan noususuhteet y.m. seikat olisivat edellyttäneet joustavampaa asemakaavasommittelua. Asemakaavataiteessa tämän vuosisadan alussa

²¹⁰ Parmanen 1936, 345–359. Myös Suodenjoki 2007, 87.

vallalle päässyt n.k. romanttinen suunta sittemmin kuitenkin pääsee ilmenemään Tampereen kaupunkikuvassa.²¹¹

Merkittävin este kuitenkin oli se tosiasia, että alueelle oli jo rakennettu varakkaiden kaupunkilaisten huviloita, joten kaavan tiivistäminen tai muuttaminen kokonaan olisi voinut kohdata ylitsepääsemättömiä vaikeuksia. On kuitenkin huomioitava, että alueelle rakennettiin yleishyödyllisen rakennusperiaatteen mukaan myös työläisasuntoja, vaikkakin lopulta niiden asukkaat kuuluivat alempaan keskiluokkaan.

Lopuksi mielenkiintoisin pohdinta liittyy alueen symbolisiin merkityksiin. Saksalaisen filosofin Martin Heideggerin teoria käsittelee olemisen olemusta. Heideggerin filosofiaa käytetään yleisesti myös arkkitehtuurin kysymyksissä. Heideggerin teoriassa kiinnostava määre on raja. Heidegger määrittelee rajan siten, että raja ei ole jotakin mikä loppuu vaan mistä jokin läsnäolo alkaa.²¹² Heideggerin ideaa rajasta voi soveltaa Pyynikinrinteeseen. Aluetta leimaa läsnäolollaan virkistyskäyttöön varattu puisto, ranta ja asuinalueen vaihteleva asemakaava. Heideggerin mukaan tila sisältää positioita ja niiden välisiä etäisyyksiä. Tämän mukaan puisto muodostaa oman positionsa ja määrittää siten asuinalueen merkityksen. Käsittäisin position myös leimaajana, eli puiston määräävä asema määrittelee myös lähialueen. Heideggerin mallin mukaisesti Pyynikinrinne koostuu eriasteisista paikoista. Harju metsineen ja sen takana oleva järvi liittää asuinalueen luontoon ja se ulottuu Pyynikintorin kaupunkikortteleihin saakka.

Sortokauden alkaessa Aleksanterin torin merkitys ei näyttäytynyt suomalaismielisille kunnallispoliitikoille torina vaan tulevana Venäjän armeijan harjoituskenttänä. Sen symbolinen ja fyysinen arvo haluttiin muuttaa integroimalla se jo olemassa olevaan kaupunkiin sen rajoja ja funktiota muuttamalla. Yhden ison alueen sijaan tehtiin tori, urheilukenttä ja asuinalue.

²¹¹ Bertel Strömmerin arkisto. Kotelo 10. TKA.

²¹² Stenros 1994, 35.

Kuva 11. "Meidän lapset ja naapurin kakarat". Kuva ja teksti Bertel Strömmer.²¹³

Tutkija Liisa Knuutin ajatusta kaupunkisuunnittelun identiteettisymboleista kannattaa käsitellä Pyynikinrinteen asemakaavan pysyvyyttä selvittäessä. Kaupunkisuunnittelun kannalta on tärkeää, millaisia identiteettisymboleita eri paikkoihin liittyy.²¹⁴ Tämän ajatuksen perusteella voi käsitellä alueen ja varsinkin Palomäentien rakennuskantaa. Palomäentien arvohuylat loivat tietynlaisen vahvan identiteettisymbolin alueelle. Kaupungin taloudellisesti ja myös poliittisesti määräävien henkilöiden talot nousevat pitkin rinnettä arvovaltaisen oloisina. Vastaavaa ajatusmallia Lars Sonck esitti esimerkiksi Suomen Pankin määräävästä rahan mahdista ja kulttuurilaitoksien sivurooleista. Lisäksi asemakaavan selvä ero ruutukaavasta vaikuttaa merkittävästi alueen kokemiseen ja sen myötä alueellisen identiteettisymbolin muodostumiseen.

Pyynikinrinnettä ajatellessa tätä vahvaa identiteettisymbolia olisi vaikea muuttaa, yhtä hurja ajatus olisi esimerkiksi kuivata Tammerkoski ja tehdä sen tilalle asutusalue. Ajatusleikki tarvitsee selitystä; kasvava kaupunki tarvitsee tilaa ja tämän takia olisi järkevää muuttaa keskeisiä alueita vaikkapa paremman hyötykerroksen asutusalueeksi. Vieläpä

²¹³ Kuva 11. "Meidän lapset ja naapurin kakarat. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA. Lapset leikkivät Palomäentiellä.

²¹⁴ Knuuti 1994, 26.

konkreettisempi todellinen esimerkki on Tampereen kaupungin suunnitelmat vuonna 2015 Pyynikin Eteläpuiston alueen muuttamisesta asuntoalueeksi. Mitä mahtaisivat ajatella 1900-luvun varhaiset luonnonsuojeluaktiivit vuoden 2015 kunnallispolitiikkojen ajatuksista. Ajatusleikillä haluan johdattaa lukijan 1920-luvun alun valtuustomiesten maailmaan ja miettimään olisimmeko halunneet muuttaa Pyynikinrinteen mielenkiintoisen ja elävän ympäristön ruutukaavaksi vain tehokkuuden ja tarpeiden takia. Näin ei tapahtunut ja siksi Pyynikinrinteen kiemuraiset kadut ja tontit saivat olla ja kaupunginosa sai vähitellen lisää uusia taloja ja uusia asukkaita.

Lähteet ja kirjallisuus

LYHENTEET

BS Bertel Strömmerin arkisto. Tampereen kaupunginarkisto.

TKA Tampereen kaupunginarkisto.

I ARKISTOLÄHTEET

Tampereen kaupunginarkisto (TKA):

Asemakarttakomitea
Pöytäkirjakonsepteja 1894–1895
Kirjeitä

Asemakartat
1896, 1907 ja 1908

Bertel Strömmer arkisto
Muistiinpanot
Kirjoitukset
Valokuvat

Birger Federley arkisto
Muistiinpanot

Finlaysonin tehtaankoulun arkisto
Johtokunnan pöytäkirjat 1891

Kaunistuskomitea
Pöytäkirjat
Saapuneet ja lähetetyt kirjeet

Rahatoimikamari
Pöytäkirjat 1902–1903

Ilomäen näkötornin nimikirja 1888–1902

Tampereen Raittiusseura Liitto
Pöytäkirja 1886

Rakennuskonttori
Pöytäkirjat
Saapuneet ja lähetetyt kirjeet

Tampereen Voimisteluseura
Pöytäkirja 1882–1902

Teknillinen seura
Pöytäkirjat 1900–1904

II PAINETUT LÄHTEET

1. Lähdejulkaisut

Tampereen kaupungin kunnalliskertomukset 1892–1920

Hirsjärvi, Kyllikki, 'Kotielämää Tampereella 1800-luvun jälkipuoliskolla'. Teoksessa *Tampere tutkimuksia ja kuvauksia III*. Tampereen historiallinen seura. 1946.
Hämeen kirjapaino Oy. Tampere, 1935.

Kolehmainen, Teuvo, *Tampereen Yritys 1899–1974*. Tampereen Keskuspaino, 1974.

Nieminen, K., Kulovesi, Yrjö, Murros, Kaapo, (toim.), *Tampereen Lyseo 1884–1934 Muistojulkaisu*. Tampereen Kirjapaino-Osakeyhtiö, 1934.

Paatola, Toivo, *50 vuotta ammattiopetusta Tampereella*. Tampereen kaupungin Poikain ammattikoulu, 1937.

Raevuori, Yrjö, *Tampereen realilyseo ja Tampereen Lyseo 1884–1924*. Tampereen Kirjapaino-Osakeyhtiö, 1924.

Somersalo, Eva, 'Arthur Sommer'. Teoksessa *Tampere tutkimuksia ja kuvauksia I. Tampereen historiallinen seura*. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö. Tampere, 1929.

Talvitie, Arvi, *Tampereen teknillinen oppilaitos 1886–1961*. Tampereen teknillinen oppilaitos, 1962.

Tampereen Uimaseura, *Tampereen Uimaseuran toiminta v.1904–1929*. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö. Tampere, 1929.

Tampereen Voimisteluyhdistys r.y, *Tampereen Voimisteluyhdistys r.y. "Ukot" 80-vuotisuhla Suomalaisessa Klubissa 10.11.1962 klo 19.* Juhlan erityispainate.

Tienari, Artturi, *Tampereen Pyrintö 1896–1946.* Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö. Tampere, 1946.

Varto, Tyko, 'Työväen vapaa-ajan viettoa'. Teoksessa *Tampere tutkimuksia ja kuvauksia II.* Tampereen historiallinen seura. Tampereen kirjapaino-osakeyhtiö. Tampere, 1935.

2. Lehdet

Aamulehti 1885 toukokuu, 1894 touko-elokuu, 1900 toukokuu, 1910 huhti-kesäkuu.
Ateneum 1901
Teknikern 15.1.1900

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Bodganoff, Per, *Tampereen tennisseuran historia 1909–1969.* Tampereen kirjapaino, 1969.

Haapala, Pertti, *Tehtaan valossa, Teollistuminen ja työväestön muodostuminen Tampereella 1820–1920.* Suomen historiallinen seura, Historiallisia tutkimuksia 133. Osuuskunta Vastapaino, Tampere, 1986.

Halmesvirta, Anssi, 'Urheilu lääkkeenä – eräs terveydenhoitoa, liikuntaa ja kansalaisia yhdistävä tekijä viime vuosisadan vaihteessa'. Teoksessa Vares Vesa (toim.), *Urheilu ja historia.* Turun Historiallinen arkisto 51. Painotalo Gillot. Turku 1997.

Harjula, Minna, *Tehdaskaupungin takapihat, Ympäristö ja terveys Tampereella 1880–1939.* Tampereen historiallisen seuran julkaisuja XVII. Juvenes, Tampere, 2003.

Heikkinen, Antero, 'Promenadeja ja terveyskylpyjä'. Teoksessa Heikkinen, Antero & Pyykkönen, Teijo, *Suomi uskoi urheiluun.* VAPK-kustannus. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu nro 131. Helsinki. Valtion painatuskeskus, 1992.

Hentilä, Seppo, *Suomen työläisurheilun historia.* Karisto, Hämeenlinna, 1982.

Hentilä, Seppo, 'Urheilu järjestäytyy ja politisoituu'. Teoksessa Heikkinen, Antero &

Pyykkönen, Teijo, *Suomi uskoi urheiluun*. VAPK-kustannus. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu nro 131. Helsinki. Valtion painatuskeskus, 1992.

Huusko, Anna-Kaisa, *Bertel Strömmer ja Tampereen kaupunginarkkitehdin toimi vuosina 1918–1939*. Taidehistorian pro gradu. Jyväskylän yliopisto, 1997.

Häyrynen, Liisa, 'Arkkitehti katsoo taakseen - arkkitehtikunnan koettu historia'. Teoksessa Pekka Korvenmaa (toim.), *Arkkitehdin työ. Suomen arkkitehtiliitto 1892–1992 Finlands arkitektförbund arkitektens arbete. Suomen Arkkitehtiliitto*. Rakennustieto Oy. Karisto, Hämeenlinna, 1992.

Jussila, Osmo, 'Suomi suuriruhtinaskuntana 1809–1917'. Teoksessa Jussila Osmo & Hentilä Seppo & Nevakivi Jukka *Suomen poliittinen historia*. Wsoy oppimateriaalit Oy, Helsinki, 2006.

Jutikkala, Eino, *Tampereen historia III. Vuodesta 1905 vuoteen 1945*. Tampereen keskuspaino, Tampere 1979.

Ilmonen, Mervi, Arkkitehtuuria, myyttejä ja harhoja. Teoksessa Liisa Knuuti (toim.), *Ympäristö taide identiteetti*. Teknillinen korkeakoulu, Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskus, Espoo, 1994.

Kalanti, Jarmo (suom.), *Camillo Sitte Kaupunkirakentamisen taide*. Särmlä Rakennusalan kustantajat RAK. Karisto, Hämeenlinna, 2001.

Karvinen, Marko, 'Meressä kaupungin kuvajainen'. Teoksessa Schulman, (toim.), *Kaupunki kohtauspaikkana, Näkökulmia kulttuuriseen kaupunkitutkimukseen*. Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja C 33. Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskus, Teknillinen korkeakoulu. TKK Offset, Espoo, 1995.

Kivinen, Paula, 'Lars Sonck, Elämänvaiheita'. Teoksessa Juhani Pallasmaa (toim.), *Lars Sonck, 1870–1956, arkkitehti*. Suomen rakennustaiteen museon monografiasarja, Helsinki, 1981.

Kivinen, Paula, *Tampereen Jugend, arkkitehtuuri –taideteollisuus*. Otava, Keuruu 1982.

Kolbe, Laura, *Kulosaari-Unelma paremmasta tulevaisuudesta*. Kulosaaren kotiseuturahaston säätiö. Otava, Keuruu, 1988.

Korvenmaa, Pekka, 'Lars Sonckin arkkitehtuuri 1905–1945'. Teoksessa Juhani Pallasmaa (toim.), *Lars Sonck, 1870–1956, arkkitehti*. Suomen rakennustaiteen museon monografiasarja. Helsinki, 1981.

Knuuti, Liisa, 'Identiteetin merkitys kaupunkisuunnittelussa'. Teoksessa Liisa Knuuti (toim.), *Ympäristö taide identiteetti*. Teknillinen korkeakoulu, Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskus, Espoo, 1994.

Kunelius, Risto, *Viestinnän vallassa, Johdatusta joukkoviestinnän kysymyksiin*. Wsoy, Juva, 1998.

Kuusanmäki, Jussi, *Sosiaalipolitiikka ja kaupunkisuunnittelua, Tietoa, taitoa, asiantuntemusta, Helsinki eurooppalaisessa kehityksessä 1875–1917*. 2. Historiallinen arkisto 99:2/SHS. Helsingin kaupungin tietokeskuksen tutkimuksia 1992:5:2. Gummerus, Jyväskylä, 1992.

Laine, Leena, 'Urheilu valtaa mielet'. Teoksessa Heikkinen, Antero & Pyykkönen, Teijo, *Suomi uskoii urheiluun*. VAPK-kustannus. Liikuntatieteellisen seuran julkaisu nro 131. Helsinki. Valtion painatuskeskus, 1992.

Leskinen, Marjatta, *Tampereen kantakaupungin rakennuskulttuuri 1998*. Tampereen kaupungin ympäristötoimi kaavoitusyksikkö julkaisuja 2/98. Tammer-Paino, Tampere, 1998.

Louhivaara, Maija, *Tampereen kadunnimet*. Tampereen museoiden julkaisuja 51. Kirjapaino Hermes, Tampere, 1999.

Nikula, Riitta, *Yhtenäinen kaupunkikuva 1900–1930, Suomalaisen kaupunkirakentamisen ihanteista ja päämääristä, esimerkkeinä Helsingin Etu-Töölö ja Uusi Vallila*. Societas Scientiarum Fennica, Helsinki, 1981.

Nikula, Riitta, 'Hyvä Luonto ja paha kaupunki'. Teoksessa Jussi Kautto, Ilkka Holmila, Jukka Turtiainen (toim.), *Suomalaista kaupunkiarkkitehtuuria*. Suomen rakennustaiteen museo. Helsinki/Hanko, 1990.

Nikula, Riitta, *Rakennettu maisema, Suomen arkkitehtuurin vuosisadat*. Otava, Keuruu, 1993.

Nikula, Riitta, *Suomen arkkitehtuurin ääriviivat*. Otava, Keuruu, 2005.

Parmanen, Eino I., *Taistelujen kirja. Kuvauksia itsenäisyystaistelumme vaiheista sortovuosina. I osa. Routakauden puhkeaminen ja sen ensimmäiset vuodet*. Werner Söderström osakeyhtiö. Porvoo, 1936.

Pirkanmaan 3. Seutukaavaliiton selostuksen liiteosa. Pirkanmaan liiton julkaisu, Pirkanmaan liitto 1997. Sarja A, julkaisu n:o 22. Vammalan kirjapaino Oy, 1997.

Pellinen, Matti, *Tampereen Uimaseura 100 vuotta*. Domus- Offset Oy. Tampere, 2004.

Rasila, Viljo, *Tampereen historia 2. 1840-luvulta vuoteen 1905*. Tampereen keskuspaino, 1984.

Rauske, Eija, *Kivet puhuvat. Arkkitehtuuritoimiston Usko Nyström-Petrelä-Penttilä, asuinkerrostalot Helsingissä 1895–1908*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja

112. Vammalan kirjapaino, 2004.

Saarikangas, Kirsi, *Asunnon muodonmuutoksia. Puhtauden estetiikka ja sukupuoli modernissa arkkitehtuurissa*. SKS, Helsinki, 2002.

Saarinen, Erkki, Teoksessa Hietapakka, Olavi, & Rantala, Risto, & Siukonen, Markku, & Tukiainen, Seppo, *Urheilumme kasvot. Urheilumme alkutaipaleelta, Suomen urheilun organisaatiot, Suomen olympiaurheilu, urheilujärjestöt, alppilajit, ampumahiihto, hiihto, mäenlasku, yhdistetty, pikaluistelu, taitoluistelu /1 Talviurheilu*. Scandia-kirjat. Otava. Keuruu, 1972.

Salokorpi, Asko, 'Lars Sonckin kaupunkisuunnitelmat'. Teoksessa Juhani Pallasmaa (toim.), *Lars Sonck, 1870–1956, arkkitehti*. Suomen rakennustaiteen museon monografiasarja. Helsinki, 1981.

Seppänen, Anne, *Populaarikulttuuri sosiaalistumisväylänä. Tampereen työväestön julkiset hovit 1860-luvulta vuoteen 1917*. Etnomusikologian väitöskirja. Tampereen yliopisto, 2000.

Sinisalo, Uuno, *Tampereen Suomalainen klubi. Ensimmäiset neljä vuosikymmentä 1891–1931*. Tampereen pikakopio, 1991.

Sjöblom, Kent, 'Voimistelua, politiikkaa ja filateliaa- Eräitä episodeja autonomisen Suomen kansainvälissä suhteissa'. Teoksessa Vesa Vares (toim.), *Urheilu ja historia*. Turun Historiallinen arkisto 51. Painotalo Gillot. Turku, 1997.

Stenros, Anne, 'Paikka ja indentiteetti'. Teoksessa Liisa Knuuti (toim.), *Ympäristö taide indentiteetti*. Teknillinen korkeakoulu, Yhdyskuntasuunnittelun täydennyskoulutuskeskus, Espoo, 1994.

Sulkunen Irma, *Raittius kansalaisuskontona. Raittiusliike ja järjestäytyminen 1870-luvulta suurlakon jälkeisiin vuosiin*. SHS Helsinki, Gummerus Jyväskylä, 1986.

Suodenjoki Sami ja Jarmo Peltola. *Köyhä Suomen kansa katkoo kahleitansa. Luokka, liike ja yhteiskunta 1880-1918. Vasemmistolainen työväenliike Pirkanmaalla I*. Tampere University press, 2007.

Suomela, Klaus U, *Suomen urheilun historia I*. Kustannusosakeyhtiö Kivi. Kauppalehti Oy:n Kirjapaino, 1944.

Tikka, Marko, *Kun kansa leikki kuningasta. Suomen suurlakko 1905*. SKS. Hakapaino, Helsinki, 2009.

Vahtola, Jouko. *Suomen historia*. Otava, Keuruu, 2005.

Viljo Eeva-Maija, 'Arkitektyrkets utveckling i Finland under senare delen av 1800-talet'.

Teoksessa Pekka Korvenmaa (toim.), *Arkkitehdin työ. Suomen arkkitehtiliitto 1892-1992* *Finlands arkitektförbund arkitektens arbete*. Suomen Arkkitehtiliitto. Rakennustieto Oy. Karisto, Hämeenlinna, 1992.

Internet lähteet:

http://www.rahamuseo.fi/arvo_laskuri/laskuri_web.html. Käytetty 7.5.2013.

Tampereen yliopiston ylläpitämä Koskesta voimaa-verkkosivusto.
<http://www.uta.fi/yky/arkisto/koskivoimaa/henkilot/strommer.htm>.

Helsingin yliopiston matrikkeli. <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/1853-1899/henkilo.php?id=21708>. Käytetty 8.12.2014.

Tampereen valtuuston kokoonpano vuodelta 1902

Valtuuston kokoonpano. Kauppaneuvos L. J. Hammaren, kaupunginlääkäri G. R. Idman, kauppaneuvos A. Sommer, rehtori filosofiantohtori H. M. J. Relander, kunnallisneuvos C. V. Åkerlund, tehtailija H. Liljeroos, isännöitsijä H. Solin, kansakoulujentarkastaja J. A. Pelkonen, kultaseppä G. Lindell, rakennusmestari P. Leander, arkkitehti G. Schreck, sahanomistaja A. Jokinen, insinööri J. Th. Durchman, kauppias Kusto Ojanen, sahanomistaja J. V. Enqvist, nahkuri J.N. Salminen, maisteri A. Elving, kauppias Fr. Björkqvist, kauppias N. Raittinen, lehtori J. A. Maunu, kauppias G. Lindberg, rakennusmestari K. V. Helander, kelloseppä J. Holtt, kauppias Gösta Sumelius, lehtori V. Malin, pakkamestari F. Huttunen, kunnallisneuvos Chr. Bruun, pankinjohtaja E. Borenus, vaskiseppä A. Ahlqvist, kansakoulunopettaja M.S. Holmlander, puuseppä K.V. Siren, pankinjohtajat E. V. Emeleus ja A. Snellman, sähkötekniikko J. Holmsten, kauppakoulunjohtaja Hj. Gylden, talonomistaja E. E. Heikkilä, työnjohtaja H. Lindroos, muurari A. A. Lagerström, tehtailija J. A. Johansson ja lehtori vapaaherra E. S. Yrjö-Koskinen. Hra Solinin kuoltua astui hänen sijalleen sanomalehdentoimittaja K. Viljanen. Puheenjohtaja on ollut pankinjohtaja Emeleus ja varapuheenjohtajana tehtailija Liljeroos.

KUVALUETTELO

Kuva 1. Tampereen Sporttikenttä vuoden 1896 asemakartassa. Kuva ja modifiointi Kristiina Turunen. Alkuperäiskartta TKA.

Kuva 2. Tampereen Aleksanterin tori vuoden 1896 asemakartassa. Mittakaava 1:2000. TKA. Kuva kartasta ja merkintä Kristiina Turunen. TKA. §

Kuva 3. Osakuva Pyynikinrinteen vuoden 1907 kaavasta. TKA.

Kuva 4. Hevosplassin länsireunalla. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA.

Kuva 5. Näkymä Pyynikintorille. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA

Kuva 6. Pyynikin tori ja urheilukenttä 1920-luvun alussa. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA.

Kuva 7. Pyynikin rantaa vuonna 1928. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA.

Kuva 8. Pyynikinrinnettä rakennetaan 1920-luvulla. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA.

Kuva 9. Kuva Pyynikinrinteeseen Palomäentielle rakennettavasta Bertel Strömmerin talosta 1920-luvulla. Kuva Bertel Strömmer. BS arkisto. TKA.

Kuva 10. Pyynikinrinteen puisia asuintaloja. Kuva Bertel Strömmer. Bertel Strömmerin arkisto. TKA.

Kuva 11. "Meidän lapset ja naapurin kakarat." Teksti ja kuva Bertel Strömmer. Bertel Strömmerin arkisto. TKA. Lapset leikkivät Palomäentiellä.